

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie
Studijní obor: Demografie

Bc. Diana Vondrušková

**Procesy vzniku a zániku rodiny ve vybraných evropských zemích
na přelomu 20. a 21. století**

Family formation and dissolution in some European countries
at the turn of the 20th and 21st centuries

Diplomová práce

Vedoucí závěrečné práce: Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.

Praha, 2013

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, dne 2. 5. 2013

.....
podpis

Poděkování patří mé vedoucí práce Doc. RNDr. Ludmile Fialové, CSc. za odborné vedení a mnoho cenných rad při zpracovávání této diplomové práce.

Ráda bych také poděkovala své rodině a přátelům za jejich trpělivost a podporu.

Procesy vzniku a zániku rodiny ve vybraných evropských zemích na přelomu 20. a 21. století

Abstrakt

Hlavním cílem této práce je deskriptivně komparativní analýza regionální diferenciace sňatečnosti a rozvodovosti v Evropě na přelomu 20. a 21. století. K té bylo vybráno šest zemí, z nichž každá reprezentuje určitý model rodinné politiky v Evropě. Práce je zaměřena nejen na vývoj jednotlivých ukazatelů sňatečnosti a rozvodovosti a jejich současnou úroveň, ale i na možné příčiny změn sňatkového chování a stále narůstající intenzity rozvodovosti. V první části práce jsou popsány charakteristiky rodiny a manželství včetně pohledu na tyto dvě instituce v čase. Dále je nastíněna oblast rodinné politiky, jejíž opatření, ať už ve formě finanční podpory či nastavení podmínek umožňujících harmonizaci rodiny a zaměstnání, ovlivňují vznik a zánik rodinných svazků. Také jsou zde představeny teorie vysvětlující postoje soudobé společnosti k rodinným formám a další faktory, které úroveň sňatečnosti a rozvodovosti ovlivňují. Těmi lze vysvětlit nedávné změny rodinného chování, které se dají krátce charakterizovat odkládáním sňatků do vyššího věku, snížením intenzity sňatečnosti, pluralizací forem soužití a trvalým zvyšováním úrovně rozvodovosti. V závěru práce jsou popsány některé ekonomické faktory související s nastavenou rodinnou politikou, které působí na procesy formování a rozpadu rodin v evropských zemích.

Klíčová slova: rodina, manželství, sňatečnost, rozvodovost, rodinná politika, Evropa

Family formation and dissolution in some European countries at the turn of the 20th and 21st centuries

Abstract

The main aim of this thesis is to analyze the regional differences of the level of marriage and divorce rate in Europe at the turn of the 20th and 21st centuries. Six states were chosen, each of them represents one of the specific models of family policy in Europe. The study focuses not only on the development of individual indicators of nuptiality and divorce rate and actual level of them, but also possible causes of changes in marriage behavior and increasing of divorces. The first part of the study describes the characteristics of family and marriage, including changes of looking at attitude to these two institutions over time. Next, family policy is mentioned as well, because its financial or other measures could have impact on the processes of formation and dissolution of families. Theories explaining the attitudes of contemporary society to different family institutions are also presented as well as factors that affect the marriage and divorce rate. The recent changes of family patterns can be explained mainly by postponing marriage to higher ages, reducing the intensity of nuptiality, family forms pluralization and constant increasing of divorce rate. Economic factors related with family policy are described in last part of this study because they influence family formation and dissolution.

Keywords: family, marriage, nuptiality analysis, divorce analysis, family policy, Europe

OBSAH

Přehled použitých zkratk.....	7
Seznam tabulek.....	8
Seznam obrázků.....	9
1 Úvod.....	11
1.1 Vymezení tématu a cíle práce.....	12
1.2 Dostupnost a kvalita dat, použitá literatura.....	14
1.3 Metodika.....	14
1.3.1 Klasické metody demografické analýzy.....	15
1.3.2 Dekompoziční metoda.....	18
2 Vývoj rodiny a její proměny.....	20
2.1 Vymezení pojmu rodina, funkce rodiny.....	20
2.2 Rodina v tradiční společnosti.....	22
2.3 Rodina v moderní společnosti.....	24
2.4 Rodina postmoderní doby.....	27
2.5 Modely evropské rodiny.....	29
3 Rodinná politika v Evropě.....	31
3.1 Typologie rodinné politiky v Evropě.....	33
3.1.1 Liberální model.....	33
3.1.2 Sociálně demokratický model.....	34
3.1.3 Konzervativní model.....	34
3.1.4 Francouzský model.....	34
3.1.5 Latinský model.....	34
3.1.6 Postsocialistický model.....	35
3.2 Vývoj rodinného chování v Evropě po roce 1945 a jeho souvislosti s rodinnou politikou.....	36
3.2.1 Rodinná politika v západní Evropě po roce 1945.....	36
3.2.2 Rodinná politika ve východní Evropě po roce 1945.....	36
3.3 Rodinná politika v rámci EU v současnosti.....	37
3.4 Rodinná politika ve vybraných zemích.....	38
3.4.1 Spojené království.....	38
3.4.2 Švédsko.....	39
3.4.3 Německo.....	39
3.4.4 Francie.....	39
3.4.5 Španělsko.....	39
3.4.6 Česká republika.....	40

4	Procesy vzniku rodiny.....	41
4.1	Instituce manželství.....	41
4.1.1	Tradiční manželství.....	42
4.1.2	Moderní manželství.....	43
4.1.3	Legislativa manželství v evropském kontextu.....	43
4.2	Faktická manželství.....	44
4.2.1	Faktická manželství „na zkoušku“.....	45
4.2.2	Faktická manželství jako způsob života.....	45
4.2.3	Legislativa nesezdaného soužití v evropském kontextu.....	46
4.3	Ostatní formy rodinných svazků.....	46
4.4	Faktory ovlivňující procesy vzniku rodiny.....	47
4.4.1	Socio-kulturní faktory.....	48
4.4.2	Ekonomické faktory.....	49
4.4.3	Politické faktory.....	50
4.4.4	„Postmoderní“ faktory.....	50
5	Sňatečnost ve vybraných evropských zemích.....	52
5.1	Vývoj sňatečnosti v Evropě v průběhu 20. století.....	53
5.2	Vývoj sňatečnosti ve vybraných zemích před rokem 1990.....	54
5.3	Podíl svobodných podle pohlaví a věku.....	57
5.4	Úhrn redukovaných měr sňatečnosti svobodných žen.....	60
5.5	Průměrný věk žen při prvním sňatku.....	62
5.6	Trendy sňatečnosti svobodných žen podle věkových skupin.....	64
5.7	Dekompozice měr sňatečnosti.....	69
5.7.1	Dekompozice rozdílů hrubých měr sňatečnosti vybraných zemí v čase.....	69
5.7.2	Dekompozice rozdílů hrubých měr sňatečnosti vybraných zemí v porovnání s Českou republikou.....	73
5.8	Shrnutí.....	76
6	Zánik rodiny rozvodem.....	78
6.1	Zánik manželství.....	79
6.2	Rozvodová legislativa v evropském kontextu.....	79
6.3	Teorie rozvodového chování.....	81
6.4	Koreláty a příčiny rozvodu v evropské společnosti.....	81
7	Rozvodovost ve vybraných zemích.....	83
7.1	Vývoj rozvodovosti v Evropě v průběhu 20. století.....	83
7.2	Vývoj rozvodovosti ve vybraných zemích před rokem 1990.....	83
7.3	Podíl rozvedených podle pohlaví a věku.....	85
7.4	Index rozvodovosti.....	89
7.5	Úhrn redukovaných měr rozvodovosti.....	91
7.6	Míry rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku a průměrná délka trvání manželství.....	93
7.7	Shrnutí.....	95
8	Procesy vzniku a zániku rodiny v rámci Evropy s ohledem na nastavenou rodinnou politiku a ekonomickou situaci.....	97
9	Závěr.....	105
	Seznam použité literatury.....	108
	Přílohy.....	114

PŘEHLED POUŽITÝCH ZKRATEK

Ukazatele:

ir	index rozvodovosti
hms	hrubá míra sňatečnosti
hmr	hrubá míra rozvodovosti
úps	úhrnná prvosňatečnost
úr	úhnná rozvodovost

Ostatní použité zkratky:

ČSÚ	Český statistický úřad
DDP	druhý demografický přechod
DY	publikace Demographic Yearbook
EU	Evropská unie
FSOG	Federal Statistic Office of Germany – Statistický úřad, Německo
INE	Instituto Nacional de Estadística – Statistický úřad, Španělsko
INSEE	National Institute of Statistics and Economic Studies – Statistický úřad, Francie
ONS	Office for National Statistics – Statistický úřad, Spojené království
p. b.	procentní bod
prom. b.	promilový bod
PV ČR	publikace Populační vývoj České republiky
RDD	ročenka Recent Demographic Developments in Europe
SS	Statistics Sweden - Statistický úřad, Švédsko
UNSC	United Nations Statistical Commission
WMD	World Marriage Data

SEZNAM TABULEK

Tab. 1	Modely sociálního státu a typy rodinné politiky	13
Tab. 2	Společenský kontext rodiny v tradiční a moderní společnosti.....	26
Tab. 3	Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny.....	29
Tab. 4	Modely rodinné politiky.....	35
Tab. 5	Rodinná politika ve vybraných zemích.....	40
Tab. 6	Zákonné podmínky pro vstup do manželského svazku ve vybraných evropských zemích v roce 2003.....	44
Tab. 7	Počty sňatků, počty obyvatel a hrubá míra sňatečnosti (v %) ve vybraných zemích, 1990/1 a 2010.....	69
Tab. 8	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, ČR, 1990/2010.....	70
Tab. 9	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, Německo, 1990/2010.....	70
Tab. 10	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, Španělsko, 1990/2010.....	71
Tab. 11	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, Švédsko, 1991/2010.....	71
Tab. 12	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, Spojené království, 1991/2010.....	72
Tab. 13	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, Francie - ČR, 2010.....	73
Tab. 14	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, Německo - ČR, 1990, 2010.....	73
Tab. 15	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, Španělsko - ČR, 1990, 2010.....	74
Tab. 16	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, Švédsko - ČR, 1991, 2010.....	74
Tab. 17	Dekompozice rozdílu hms na dva vlivy, Spojené království – ČR, 1991, 2010.....	75
Tab. 18	Zákonné podmínky pro zánik manželského svazku rozvodem ve vybraných evropských zemích v roce 2003.....	80

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1	Hajnalova linie.....	30
Obr. 2	Podíl svobodných žen ve věkové kategorii 20–24 let v pozorovaných letech ve vybraných zemích.....	58
Obr. 3	Podíl svobodných žen ve věkové kategorii 25–29 let v pozorovaných letech ve vybraných zemích.....	58
Obr. 4	Podíl svobodných mužů ve věkové kategorii 20–24 let v pozorovaných letech ve vybraných zemích.....	59
Obr. 5	Podíl svobodných mužů ve věkové kategorii 25–29 let v pozorovaných letech ve vybraných zemích.....	60
Obr. 6	Úhrn redukovaných měr sňatečnosti svobodných žen, 1990 – 2010, vybrané země.....	61
Obr. 7	Průměrný věk žen při prvním sňatku, 1990 – 2010, vybrané země.....	64
Obr. 8	Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Česká republika, 1990–2010.....	64
Obr. 9	Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Francie, 1990–2010.....	65
Obr. 10	Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Německo, 1990–2010.....	66
Obr. 11	Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Španělsko, 1990 – 2010.....	66
Obr. 12	Redukované první sňatky na 100 žen, dané věkové skupiny, Švédsko, 1990–2010.....	67
Obr. 13	Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Spojené království, 1990–2009.....	68
Obr. 14	Podíl věkových kategorií na celkové úrovni sňatečnosti svobodných žen ve věku do 39-ti let, vybrané země, 1990 a 2010.....	68
Obr. 15	Rozklad rozdílu dvou hrubých měr sňatečnosti na dva efekty, muži, ženy, 1990/1 – 2010.....	72
Obr. 16	Evropské země podle úhrnné prvosňatečnosti žen a průměrného věku žen při prvním sňatku, 1990.....	77
Obr. 17	Evropské země podle úhrnné prvosňatečnosti žen a průměrného věku žen při prvním sňatku, 2010.....	77

Obr. 18, 19	Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), ČR.....	85
Obr. 20, 21	Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Francie.....	86
Obr. 22, 23	Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Německo.....	87
Obr. 24, 25	Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Španělsko.....	87
Obr. 26, 27	Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Švédsko.....	88
Obr. 28, 29	Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Spojené království.....	88
Obr. 30	Index rozvodovosti ve vybraných zemích, 1990 – 2010.....	89
Obr. 31	Úhrn redukováných měr rozvodovosti ve vybraných zemích, 1990 – 2010.....	91
Obr. 32	Míry rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku, vybrané země, 1991.....	93
Obr. 33	Míry rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku, vybrané země, 2010.....	94
Obr. 34	Hrubá míra rozvodovosti v Evropě, 1990 a 2010.....	95
Obr. 35	Rozdělení prostředků na sociální ochranu podle typu zdrojů v roce 2010.....	98
Obr. 36	Rozdělení prostředků na sociální ochranu podle typu zdrojů v roce 1990.....	99
Obr. 37	Podíl prostředků na sociální ochranu směřovaný rodinám a dětem v roce 1990 a 2010.....	99
Obr. 38	Míry ekonomické aktivity 15–64 letých podle pohlaví v roce 1997 a 2010.....	100
Obr. 39	Pracující na částečný úvazek podle pohlaví (v %), osoby ve věku 15–64 let, 1990 a 2010.....	101
Obr. 40	Podíl dětí ve věku do 3 let podle času stráveného v zařízení péče o děti, 2010.....	102
Obr. 41	Podíl dětí ve věku od 3 let do dosažení věku povinné školní docházky podle času stráveného v zařízení péče o děti, 2010.....	103

Kapitola 1

Úvod

Evropská společnost prožila během 20. století mnoho do té doby nevídaných a také nepředvídaných změn, které svým způsobem zasáhly všechny oblasti lidského života. Dva celosvětové válečné konflikty, několik rozsáhlých ekonomických krizí, prudký růst vzdělanosti, a to především u žen, rozvoj moderní vědy a techniky a mnoho dalšího se nutně muselo projevit změnou ve společnosti, přičemž se výrazně změnila ekonomická, ale i politická a sociální situace. Proměny nastaly také v lidském vědomí, neustále vznikají nové kulturní normy a vzorce chování. Jedním z projevů těchto změn jsou i změny demografického chování, které jsou patrné nejen v úrovni plodnosti a úmrtnosti, ale také v proměně rodinného chování. Kdybychom odpovídali na otázku, co je pro dnešní společnost důležité, výrazně bychom se lišili od odpovědi našich nepříliš vzdálených předků, kteří vyznávali zcela jiné hodnoty a normy.

Přes veškeré změny, které v evropské společnosti během posledních desetiletí nastaly, považuje mnoho lidí za jednu z nejdůležitějších věcí na světě rodinu, svou rodinu. Rodina je místem lásky a péče, jakýmsi zázemím před okolním světem. Přesto však v druhé polovině 20. století došlo k výrazným změnám v rodinném chování a analýzy posledních trendů obecně poukazují na snížení intenzity sňatečnosti a zvýšení úrovně rozvodovosti. Že by rodina v poslední době ztratila svůj význam? Obecně se traduje, že rodina tvoří základ státu; bez fungující společnosti nemůže fungovat ani stát. Pokud jsou tedy rodiny pro fungování společnosti tak důležité, do jaké míry jsou státem podporovány?

Tato práce je věnována analýze procesů vzniku a zániku rodin ve vybraných evropských zemích na přelomu 20. a 21. století, přičemž bude snahou objasnit trendy, které vedly k současné úrovni sňatečnosti a rozvodovosti. Pro pochopení proměn v rodinném chování bude nutné nejprve přiblížit, jaké změny nastaly v samotné rodině. Na okraj můžeme říci, že v tradiční, preindustriální společnosti měla rodina zcela jiné postavení než v době moderní, kdy především rozvoj osobnosti a důraz na individualitu zaznamenal velkou kulturní a sociální změnu ve společenských hodnotách i normách. Nyní žijeme v době, jejíž společnost bývá označována za „postindustriální“ nebo také „postmoderní“ a pro kterou platí zcela jiné vzorce rodinného chování než v dobách předchozích. Manželství přestalo být jedinou formou svazku

dvou osob a postupně dochází k diferenciaci typů soužití. Také změna ekonomické a politické situace přispěla k celkové změně v rodinném chování.

Předkládaná práce se snaží postihnout alespoň základní trendy ve sňatečnosti a rozvodovosti ve vybraných evropských zemích a zároveň představit teorie, které se zabývají změnami v rodinném chování. Dále se snaží najít vazbu mezi současným stavem těchto procesů a ekonomickou situací v souvislosti s uplatňovanou rodinnou politikou jednotlivých států.

Ačkoli se v poslední době významně oslabily vazby mezi úrovní reprodukce obyvatelstva a rodinnými strukturami, zůstávají procesy formování a rozpadu rodin významnými faktory ovlivňujícími celkový vývoj obyvatelstva Evropy. Aktuálnost tohoto tématu spočívá v tom, že se stále častěji hovoří o krizi rodiny a o samotném konci dosavadních rodinných pout a vazeb. Může skutečně tato původní instituce zaniknout? Teorie spekulující o konci rodin a o snaze nahradit funkci rodiny státem či jinými formami kolektivity se zdají být nereálné, nicméně v minulosti došlo k mnoha nečekaným zvrátům ve vývoji rodinného chování a budoucnost tedy může přinést zcela jiné, neočekávané výsledky.

1.1 Vymezení tématu a cíle práce

Práce je rozdělena tematicky do čtyř hlavních částí. Rodina a její aspekty jsou hlavním tématem této práce, proto se první část snaží o vysvětlení samotného pojmu „rodina“ a jejího vývoje, který později umožní pochopit další souvislosti ohledně současné úrovně rodinného chování. Do této části je také zahrnuta kapitola o rodinné politice, která svým způsobem ovlivňuje rodinné chování obyvatel daného státu a jejíž vliv je také tématem výzkumu. Druhá část práce je zaměřena na procesy formování rodiny, především pak na proces sňatečnosti. Různé formy soužití, které se v druhé polovině 20. století rozšířily po celé Evropě, ztěžují sběr dat a jejich evidenci svou různorodostí a neumožňují tak do značné míry mezinárodní srovnání. Proto jsou procesy vzniku rodiny charakterizovány pouze ukazateli sňatečnosti, a to především úrovní sňatečnosti svobodných žen. Třetí část práce má za úkol přiblížit procesy zániku rodin se zaměřením na rozvodovost. V závěru práce jsou naznačeny souvislosti nastavené rodinné politiky v dané zemi a ekonomické situace na procesy vzniku a zániku rodiny a shrnutí celkové situace v Evropě.

Vzhledem k tomu, že se evropské země mezi sebou odlišují jak úrovní sňatečnosti, tak úrovní rozvodovosti, práce by měla alespoň částečně zachytit tuto diferenciaci v Evropě pomocí analýzy sňatečnosti a rozvodovosti ve vybraných zemích. Jedním z cílů je popsat trendy v těchto vybraných státech a pokusit se vysvětlit příčiny rozdílů mezi nimi. K této analýze bylo zvoleno šest zemí, z nichž každá by měla reprezentovat jeden z modelů rodinné politiky.

Tab. č. 1: Modely sociálního státu a typy rodinné politiky

Typ "státu blahobytu"	Liberální (anglosaský)	Sociálně -demokratický (skandinávský)	Konzervativní (bismarckovský)	Prorodinný (latinský)	Postsocialistický
obecné rysy	úloha trhu je prvořadá, pomoc státu náleží jen nejvíce potřebným, minimální stupeň přerozdělování zdrojů	sociální práva každému; stát zajišťuje práci tam, kde není v soukromém sektoru; zavedené vysoké daně a vysoký stupeň přerozdělování zdrojů	profesní sdružení zajišťují základní sociální práva; vysoký stupeň přerozdělování zdrojů	diferenciace podle ekonomické aktivity; neexistuje definice minimální mzdy	vysoký stupeň přerozdělování zdrojů, postupný přechod od státního paternalismu k systému pomoci jen potřebným
podpora rodiny	není stanovena výše minimální mzdy ovlivňující životní minimum; odpovědnost za péči o děti spočívá na rodičích a soukromých institucích	plošné základní dávky rodinám; vysoké ostatní sociální dávky; dlouhá rodičovská dovolená; rozvinutý systém institucí péče o dítě	tradiční rodina je základním prvkem sociální struktury, živitel je hlavním zdrojem příjmů; méně rozvinutý systém péče o dítě	nizká úroveň dávek, malá pomoc státu rodinám v péči o děti	vysoká zaměstnanost žen, dlouhá rodičovská dovolená, rozvinutý systém péče o děti, nárok na sociální dávky testovaný, jejich výše často demotivuje k pracovnímu zapojení
populační politika	neutrální	child-friendly policy	často propopulační cíle	neutrální	často propopulační cíle
stát	Spojené království, Švýcarsko	Dánsko, Finsko, Norsko, Švédsko	Německo, Rakousko, Belgie, Irsko, Francie, Lucembursko, Nizozemsko	Španělsko, Řecko, Itálie, Portugalsko	Česká republika, Polsko, Maďarsko, Slovensko, Slovinsko

Zdroj: Upraveno dle Matějková, Paloncyová 2005

Tabulka č. 1 zjednodušeně znázorňuje modely sociálního státu a typy rodinné politiky a uvádí, které země patří do daného modelu. Zvoleny byly tyto země: *Spojené království Velké Británie a Severního Irska* jako reprezentant liberálního modelu, *Švédsko* jako typ sociálně-demokratického modelu rodinné politiky, *Německo* jako zástupce konzervativního modelu, *Španělsko* jako reprezentant latinského modelu a z poslední skupiny byly vybrána *Česká republika* jako zástupce postsocialistického modelu. K těmto pěti zemím byla přiřazena ještě Francie, a to z toho důvodu, že se nastavením rodinné politiky výrazně odlišuje od konzervativního modelu, a proto bývá často popisována jako samostatný model rodinné politiky (více kapitola 3).

Časové vymezení 1990–2010 bylo vybráno tak, aby zachytilo období na přelomu 20. a 21. století. Rodinné chování obyvatel evropských zemí se během 20. století výrazně proměňovalo, a proto je cílem analyzovat současnou úroveň sňatečnosti a rozvodovosti, přičemž nás nejvíce zajímá, zda stále dochází ke snižování intenzity sňatečnosti a naopak ke zvyšování úrovně rozvodovosti, jako tomu bylo po téměř celou druhou polovinu 20. století.

Cílem práce je analyzovat situaci v procesech formování a zániku rodin rozvodem v šesti zvolených zemích Evropy, ukázat, jak se změnila intenzita sňatečnosti a rozvodovosti během sledovaného období a jak se úroveň těchto dvou demografických procesů liší mezi jednotlivými státy. Dalším cíle je nalézt souvislosti mezi současnou úrovní sňatečnosti a rozvodovosti a nastavenou rodinnou politikou, přičemž ta bude v této práci zkoumána z jiného pohledu, než bývá obvykle. V souvislosti s rodinnou politikou se nejčastěji mluví o vlivu na reprodukční chování, tato práce se však zaměřuje na zjištění souvislostí s procesy vzniku a zániku rodiny v tom smyslu, že rodinná politika může pro pár vytvořit příznivé podmínky pro uzavřená sňatku a stejně tak může díky podpoře rodin zamezit jejich zániku.

1.2 Dostupnost a kvalita dat, použitá literatura

Nejvíce využívaným zdrojem dat byla statistická databáze *Eurostatu*, především sekce „*Population and social conditions*“ a dále podsekce „*Population*“ a „*Living conditions and welfare*“. Dále byly využity ročenky *Recent demographic developments in Europe*, vydávané Radou Evropy a databáze *World Marriage Data 2008*, která byla sestavena díky činnosti Populační divize OSN v rámci sekce Fertility and Family planning. Použity byly také data z jednotlivých statistických úřadů vybraných zemí, přičemž některé informace musely být poskytnuty pracovníkem úřadu, neboť nebyly zveřejněny na internetu. Další potřebné informace a data poskytla ročenka *Demographic Yearbook*. Některé informace získané z výše zmíněných zdrojů se však v některých případech ukázaly jako nepřesné, a proto bylo vždy snahou získaná data ověřit i z jiných zdrojů. K tomu byly využity např. články v časopisu *Demografie*, publikace Franze Rothenbachera *The European population since 1945* obsahující soubor dat týkající se také sňatků a rozvodů, publikace *When marriage ends* od kolektivu autorů zabývajících se rozvodovostí v několika evropských zemích, apod.).

Literatury ohledně tématu rodina, manželství, sňatečnost a rozvodovost je velké množství. Značná část byla spíše sociologicky zaměřená, i přesto poskytla potřebnou informaci k vysvětlení daného jevu či situace. Především pak byla využita pro úvahy o důvodech změn rodinného chování pomocí teorií od různých autorů. Konkrétně byly použity publikace od Iva Možného *Moderní rodina* (1990), *Sociologie rodiny* (1999) a *Rodina a společnost* (2006) a také sociologické texty Dany Hamplové (2003). K získání informací o vývoji rodiny byly využity publikace *Rodina našich předků* (1997) od Jana Horského a Markéty Seligové, dále studie *Krize rodiny* (1998) od Evelyny Sullerotové a např. také studie Jaroslavy Mišíkové *Základy sociologie rodiny* (2003). Informace ohledně instituce rodiny se nacházely mimo jiné v publikaci *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy* (2005) od Renaty Veselé a kolektivu spoluautorů. K analýze sňatečnosti byl využit článek od E. M. Kitagawy *Components of a Difference Between Two Rates* (1955) a také publikace *Decomposition methods in demography* (2003), jejíž autorem je Vladimír Canudas Romo.

1.3 Metodika

Práce je prvotně zaměřena na dva demografické procesy, a to na sňatečnost a rozvodovost. Při analýze sňatečnosti je třeba brát v úvahu, že počet uzavíraných sňatků závisí na velikosti souboru sňatkuschopného obyvatelstva, tj. souboru osob, které v určité společnosti splňují podmínky k uzavření sňatku (viz kapitola 4.1.3), a na jeho rozdělení podle pohlaví a věku. Struktura a rozsah tohoto souboru pak závisí na celkovém populačním vývoji i úrovni jednotlivých složek demografické reprodukce. Intenzita sňatečnosti a rozvodovosti je také ovlivněna populační politikou, politickou a hospodářskou situací v zemi a přijímaným systémem hodnot (Kalibová 2003, Klufová, Poláková 2010). Nutno tedy hodnotit zvolené ukazatele v širších souvislostech, protože úroveň v dané situaci je výsledkem působení mnoha faktorů a také předchozím vývojem intenzity jak sňatečnosti, tak i rozvodovosti.

1.3.1 Klasické metody demografické analýzy

K analýze sňatečnosti byly vybrány následující ukazatele: podíl svobodných ve věkových kategoriích 20–24 let a 25–29 let, dále úhrnná prvosňatečnost žen, průměrný věk žen při prvním sňatku a redukované první sňatky na 100 žen podle věkových skupin.

Nepřímo může vyjadřovat intenzitu sňatečnosti v dané zemi podíl svobodných osob podle věku z celkového počtu obyvatel. Tento ukazatel je při analýze sňatečnosti pomocí klasických metod jako jediný uváděn odděleně pro muže a ženy, ostatní jsou kvůli dostupnosti dat uvedeny pouze za ženy.

Součet redukovaných měr sňatečnosti svobodných neboli úhrnná prvosňatečnost vyjadřuje intenzitu sňatečnosti. Hodnoty tohoto ukazatele jsou v transverzálním pojetí ovlivněny rozdílným rozložením sňatků jednotlivých generací, které sledovaným rokem procházejí, a jejich sňatkovým chováním. Budeme-li uvažovat sňatkový věk 15–49 let, jedná se o 35 generací, které se podílejí na úrovni sňatečnosti v daném roce. Úhrnná prvosňatečnost žen vyjadřuje, v jaké míře vstupují do manželství příslušnice hypotetické generace příslušného roku, kdyby po celý život platily specifické míry sňatečnosti daného roku (Kalibová 2003). Z hlediska demografické analýzy by bylo záhodno použít specifické míry sňatečnosti, které k sobě dávají do poměru sňatky a střední stav sňatkuschopného obyvatelstva, tj. osoby svobodné, rozvedené a ovdovělé. Tyto údaje však nebývají vždy k dispozici, a proto budeme vycházet z redukovaných měr sňatečnosti, které se obvykle počítají jako počet uzavřených sňatků svobodných osob na střední stav všech osob příslušného věku (Klufová, Poláková 2010). V našem případě budeme navíc uvažovat pouze sňatky svobodných žen ve věku 15 až 49 let, tedy ve věkové skupině, která se na úrovni sňatečnosti podílí nejvíce, a zároveň sňatky v tomto věku také mohou ovlivňovat úroveň reprodukce. *Redukovaná specifická míra prvosňatečnosti žen* se pak vypočítá podle následujícího vzorce:

$${}_t s_x^r = \frac{{}_t S_x^{sv.ženy}}{{}_t P_x^{ženy}} * 100$$

kde:

- ${}_t s_x^r$ je redukovaná věkově specifická míra prvosňatečnosti v roce t
- ${}_t S_x^{sv.ženy}$ vyjadřuje počet sňatků svobodných žen ve věku x v roce t
- ${}_t P_x^{ženy}$ je střední stav všech žen bez ohledu na rodinný stav ve věku x v roce t

Úhrn redukovaných měr prvosňatečnosti žen je pak součtem těchto měr:

$$\text{úps}^r = \sum_{x=15}^{49} s_x^r$$

Při analýze sňatečnosti podává důležitou informaci také průměrný věk snoubenců při sňatku, jehož výše je ovlivněna i sňatky vyššího pořadí. V této práci však budeme analyzovat průměrný

věk žen při uzavření prvního sňatku a dle hodnot tohoto ukazatele tak budeme moci rozlišit intenzitu uzavírání prvních sňatků v nižším či vyšším věku. Hodnoty *průměrného věku žen při prvním sňatku* byly vypočítány podle následujícího vzorce:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{x=15}^{49} x_c \cdot s_x^r}{\sum_{x=15}^{49} s_x^r}$$

kde:

- \bar{x} v našem případě udává průměrný věk žen při prvním sňatku
- s_x^r je redukovaná míra prvosenátnosti žen podle věku z předchozího vzorce
- x_c je střed věkového intervalu

K analýze trendů sňatečnosti podle věku jsou v práci použity také tzv. redukované první sňatky na 100 žen, a to podle vybraných věkových skupin. K této analýze byly zvoleny věkové skupiny: *< 20 let, 20–24 let, 25–29 let, 30–34 let a také 35–39 let.*

Rozdělení do věkových kategorií bylo zvoleno z důvodu zjištění, kterých věkových skupin se změna intenzity sňatečnosti týká především a jaké jsou mezi těmito skupinami rozdíly v dlouhodobých trendech.

Pro analýzu rozvodovosti byly zvoleny následující ukazatele: podíl rozvedených podle věkových skupin odděleně za muže a ženy, dále index rozvodovosti, úhrn redukovaných měr rozvodovosti a míry rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku.

Úroveň rozvodovosti ovlivňuje stejně jako u sňatečnosti složení obyvatelstva podle rodinného stavu. *Zastoupení rozvedených osob* v populaci je proto jedním z důležitých ukazatelů intenzity rozvodovosti, a proto bude podíl rozvedených mužů a žen uveden podle věkových skupin v různých časových horizontech.

Dalším zvoleným ukazatelem rozvodovosti je tzv. *index rozvodovosti*, který dává do poměru rozvody a sňatky daného kalendářního roku. Rozvody v roce t však mnohem více souvisejí se sňatky v letech $t - 1$, $t - 2$, $t - 3$ atd., nikoliv se sňatky v roce t (Klufová, Poláková 2010), a proto je nutno hodnoty tohoto ukazatele chápat spíše orientačně. Pokud se v daném roce zvýší počet rozvodů a zároveň klesne intenzita sňatečnosti, index rozvodovosti se výrazně zvýší. Výpočet tohoto ukazatele vypadá následovně:

$${}_t ir = \frac{{}_t R}{{}_t S} * 100$$

kde:

- ${}_t ir$ je index rozvodovosti v kalendářním roce t
- ${}_t R$ je počet manželství ukončených rozvodem v kalendářním roce t
- ${}_t S$ je počet sňatků uzavřených v daném kalendářním roce t

Úhrn redukovaných měr rozvodovosti udává průměrný počet rozvodů připadající na jeden sňatek nebo také podíl sňatků, které by skončily rozvodem při dané neměnné rozvodovosti. Na rozdíl od úhrnné sňatečnosti však není vztahován k věku rozvádějících se, ale k délce trvání manželství. Tento ukazatel tedy dává do poměru počet rozvodů *d-letých* manželství a počet sňatků před *d* lety. Jelikož se počty rozvodů vztahují ke všem sňatkům daného roku, třebaže některé z nich už nemohou být rozvedeny např. z důvodu toho, že už rozvedeny byly či se rozpadly úmrtím jednoho z manželů, jedná se o míry redukované (Klufová, Poláková 2010). *Redukované míry rozvodovosti podle délky trvání manželství* se vypočítají takto:

$${}_t r_d^r = \frac{{}_t R_d}{({}_{t-d} S + {}_{t-1-d} S) / 2} * 100$$

kde:

- ${}_t r_d^r$ redukovaná míra rozvodovosti podle délky trvání manželství v roce *t*
- ${}_t R_d$ je počet rozvodů v roce *t* podle délky trvání manželství *d*
- $({}_{t-d} S + {}_{t-1-d} S) / 2$ vyjadřuje příslušnou sňatkovou kohortu; ${}_{t-d} S$ je počet uzavřených sňatků v roce $(t - d)$ a ${}_{t-1-d} S$ je počet uzavřených sňatků v roce předchozím

Úhrnná rozvodovost v roce *t* je pak součtem redukovaných měr rozvodovosti z předchozího vzorce:

$${}_t \bar{r}^r = \sum {}_t r_d^r$$

Z měr rozvodovosti podle délky trvání manželství lze také vypočítat průměrnou délku trvání manželství při rozvodu pomocí následujícího vzorce:

$$\bar{d} = \frac{\sum_{x=15}^{49} d \cdot r_d^r}{\sum_{x=15}^{49} r_d^r}$$

kde:

- \bar{d} je průměrná délka trvání manželství při rozvodu
- *d* je délka trvání manželství
- r_d^r je redukovaná míra rozvodovosti podle délky trvání manželství

1.3.2 Dekompoziční metoda

Dekompoziční metoda patří v oblasti demografické analýzy spíše k novějším metodám a vznikla z potřeby eliminovat chyby při porovnávání demografického vývoje dvou populací, které vznikají především v důsledku rozdílných struktur populací – v demografii nejčastěji věkových struktur populací. Metodu dekompozice dvou měr navrhl jako první ve své stati „Components of a difference between two rates“ Evelyn M. Kitagawa v roce 1955. Na rozšíření aplikace této metody se dále podíleli např. Das Gupta, Cho, Retherford, Kim, Strobino a mnoho dalších (Canudas Romo 2003).

Metody dekompozice jsou založeny na myšlence rozložit hodnotu rozdílu dvou demografických ukazatelů na vysvětlující specifické prvky, jinými slovy dekompoziční metoda slouží k vysvětlení rozdílu mezi dvěma ukazateli, kdy je právě tento rozdíl dekomponován na různý počet efektů/vlivů. Základní metody dekompozice uvažují dva efekty, a to efekt věkové struktury a efekt intenzity daného jevu. Rozdíl mezi měrami pak může být analyzován v časovém horizontu, mezi pohlavími či mezi dvěma různými populacemi (Canudas Romo 2003).

Cílem dekompozice v této práci bude rozložit rozdíl hodnot dvou hrubých měr sňatečnosti, a to podle postupu, který navrhl Kitagawa (upraveno dle Kitagawa 1955):

$${}_{t+h}hms - {}_t hms = \sum_x \frac{{}_{t+h}s_x + {}_t s_x}{2} \cdot \left(\frac{{}_{t+h}P_x}{{}_{t+h}P} - \frac{{}_t P_x}{{}_t P} \right) + \sum_x \left(\frac{\frac{{}_{t+h}P_x}{{}_{t+h}P} + \frac{{}_t P_x}{{}_t P}}{2} \right) \cdot ({}_{t+h}s_x - {}_t s_x)$$

kde $\sum_x \frac{{}_{t+h}s_x + {}_t s_x}{2} \cdot \left(\frac{{}_{t+h}P_x}{{}_{t+h}P} - \frac{{}_t P_x}{{}_t P} \right)$ ukazuje **efekt změny věkové struktury**

a $\sum_x \left(\frac{\frac{{}_{t+h}P_x}{{}_{t+h}P} + \frac{{}_t P_x}{{}_t P}}{2} \right) \cdot ({}_{t+h}s_x - {}_t s_x)$ ukazuje **efekt změny intenzity sňatečnosti**

kde:

- hms je hrubá míra sňatečnosti v roce t udávající počet sňatků uzavřených v roce t na celkový počet obyvatel v roce t
- ${}_{t+h}hms$ je hrubá míra sňatečnosti v roce $t+h$, kde h je v tomto případě celé číslo v intervalu od 1
- s_x je redukovaná míra sňatečnosti ve věku x v roce t vypočtená odděleně pro muže a ženy podle vzorců:

$$\circ \quad {}_t \tilde{s}_x = \frac{{}_t S_x^{\text{ženy}}}{{}_t P_x^{\text{celkem}}} \quad \text{redukovaná míra sňatečnosti žen dávající do poměru}$$

sňatky všech žen ve věku x v roce t bez ohledu na
rodinný stav a celkový počet obyvatel ve věku x

$$\circ {}_t s_x^m = \frac{{}_t S_x^{\text{muži}}}{{}_t P_x^{\text{celkem}}} \quad \begin{array}{l} \text{redukována míra sňatečnosti mužů dávající do poměru} \\ \text{sňatky všech mužů ve věku } x \text{ v roce } t \text{ bez ohledu na rodinný} \\ \text{stav a celkový počet obyvatel ve věku } x \end{array}$$

Výpočty jsou tedy prováděny odděleně za muže a ženy, přičemž je tato míra stejným způsobem počítaná v roce $t+h$, kde h je celé číslo v intervalu od 1

a $\frac{P_x}{P}$ odpovídá relativní věkové struktuře celkové populace.

V případě této práce bude nejprve dekomponován rozdíl dvou hrubých měr sňatečnosti, který nastal ve vybraných evropských zemích během sledovaného období:

$${}_{2010} hms - {}_{1990} hms = \sum_x \frac{{}_{2010} s_x + {}_{1990} s_x}{2} \cdot \left(\frac{{}_{2010} P_x}{{}_{2010} P} - \frac{{}_{1990} P_x}{{}_{1990} P} \right) + \sum_x \left(\frac{\frac{{}_{2010} P_x}{{}_{2010} P} + \frac{{}_{1990} P_x}{{}_{1990} P}}{2} \right) \cdot ({}_{2010} s_x - {}_{1990} s_x)$$

a následně bude pomocí analogické změny předešlého vzorce dekomponován rozdíl dvou hrubých měr sňatečnosti mezi jednotlivými zeměmi (označeno A) v porovnání s Českou republikou na počátku a na konci sledovaného období:

$$hms^A - hms^{\check{R}} = \sum_x \frac{s_x^A + s_x^{\check{R}}}{2} \cdot \left(\frac{P_x^A}{P^A} - \frac{P_x^{\check{R}}}{P^{\check{R}}} \right) + \sum_x \left(\frac{\frac{P_x^A}{P^A} + \frac{P_x^{\check{R}}}{P^{\check{R}}}}{2} \right) \cdot (s_x^A - s_x^{\check{R}})$$

Kapitola 2

Vývoj rodiny a její proměny

Rodina byla ještě do nedávné doby označována za trvalou a původní instituci, ve které probíhaly životy téměř všech jedinců a která dávala určité jistoty jejím členům. V současné době však v návaznosti na změny v rodinném chování se stále častěji objevují otázky, zda se rodinný život pomalu neblíží ke svému konci. Že by snad mohlo dojít k samotnému zániku této instituce? Rodina, i přes všechny změny, které od svého vzniku prodělala, stále představuje důležitou součást života lidí. Výrazně se však změnila její funkce a také její podoba. K tomu, abychom pochopili, jakou roli dnešní rodina hraje v životech jedinců, je vhodné načrtnout také dřívější situaci a pokusit se nastínit ty změny, které byly natolik zásadní, že ovlivnily na první pohled instituci trvalou a neměnnou, jakou je právě rodina.

Anglický sociolog Jack Goody vysvětluje ve své knize *Proměny rodiny v evropské historii*, jak minulost evropské rodiny ovlivňuje její současnost nejen v tom, co přetrvává dodnes, ale také v tom, co se změnilo (Goody 2000). Z toho důvodu je důležité blíže upřesnit, co to vůbec rodina je, jak je definována z pohledu různých vědních oborů, jak se během let vyvíjela, a pokusit se vysvětlit, jaký význam rodina měla pro společnost v minulosti a jaký má v současné době.

2.1 Vymezení pojmu rodina a funkce rodiny

Vymezení pojmu rodina je ve společenských vědách věnována značná pozornost, přesto nelze nalézt ucelenou formulaci, která by rodinu jednoznačně definovala. Důvodem může být to, že rodinu lze charakterizovat z různých hledisek, např. z hlediska vazeb, jejích funkcí, postavení ve společnosti či z hlediska základních sociálních procesů, které v ní probíhají (Lovasová 2006).

Obecně můžeme rodinu popsat jako malou skupinu osob, které jsou navzájem spojeny manželskými, příbuzenskými nebo jinými obdobnými vztahy a společným způsobem života. Podle sociologů můžeme rodinu vymezit jako obecně původní a nejdůležitější společenskou skupinu a instituci, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou a jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce trvání lidského biologického druhu

a výchova, respektive socializace potomstva, ale i přenos kulturních vzorců a zachování kontinuity kulturního vývoje (Velký sociologický slovník 1996).

Z demografického hlediska rodina vzniká ze vztahů v průběhu demografické reprodukce, zejména kdy tyto vztahy jsou založeny sociálně zákonem nebo obyčejem, jako je např. sňatek, adopce apod. Ve společnostech evropského typu vzniká základní rodinný vztah sňatkem mezi manžely na jedné straně a rodičovstvím na straně druhé (Pavlík, Kalibová 2005). V demografickém pojetí můžeme za rodinu označit zpravidla také soužití, které bývá obvykle nazýváno jako faktické manželství nebo nesezdané soužití, kdy pár neuzavře sňatek, ale i přesto plní funkce typické pro rodiny.

Jak již bylo řečeno, existuje celá řada definic a různých vysvětlení, kdo tvoří jádro rodiny a kdy rodina vzniká, a ve značné části případů se tyto definice od sebe odlišují. Např. pokud je za rodinu považován pouze pár s dítětem, jak poté označit soužití pouze matky, ať už vdané či nesezdané, či otce s dítětem? Tento vztah se nazývá *neúplná rodina* a pojem rodina je použit i v případech, kdy definice jasně tvrdí, že rodinu tvoří pouze pár s dítětem. Pro účely této práce budeme vycházet z toho, že rodina je tvořena jak rodiči a jejich dětmi, tak bezdětným ať už manželským či nesezdaným párem, který teprve děti mít bude, nebo se od něj již děti odstěhovaly ke svým prokreačním rodinám (tj. rodina, kterou jednotlivec sám zakládá).

Za hlavní funkce rodiny můžeme označit funkci ekonomickou, která se v současné době čím dál více omezuje jen na funkci spotřební, protože rodina využívá výdělků členů a tím zajišťuje její chod, oproti dobám předchozím, kdy téměř ve všech rodinách převažovala funkce výrobní a rodina si tak jako celek zajistila sama svou rolnickou či řemeslnou činností prostředky k obživě. Další funkcí dnešní rodiny je sociálně-ochranná funkce, která vede členy rodiny k tomu, aby si vzájemně pomáhali v obtížných situacích, a také funkce socializační, tj. začleňování dětí do společnosti. V neposlední řadě je to také funkce biologické reprodukce, tj. plození a výchova dětí, a funkce emocionální, tj. vytváření pocitu jistoty a utváření dobrých vzájemných vztahů v rodině (Mišíková 2003, Lovasová 2006). Podle Veselé je z hlediska socializace rodina skupinou primární, její život je charakterizován specifickým spojením biologických, hospodářských, morálních, psychologických, právních a jiných procesů, v nichž se jednotlivé funkce rodiny realizují. Stejně jako Mišíková považuje i Veselá za základní funkce rodiny funkci reprodukční, ekonomickou, výchovnou, socializační a ochrannou (Veselá a kol. 2005). Esping-Andersen zas považuje rodinu za mimořádně důležitého aktéra pro zajišťování blahobytu a tvrdí, že právě rodiny jsou snad jediným nejdůležitějším sociálním pilířem postindustriální ekonomiky (Esping-Andersen 1999 in Matějková, Paloncyová 2005).

Rodina tedy představuje důležitou součást života jedince a zároveň je důležitá z hlediska státu a společnosti, protože tvoří jejich základ. Kvalitní a fungující rodina vytváří předpoklady pro zdravý tělesný, morální a duchovní růst mladého člověka a každý takový jedinec je přínosem jak pro společnost, tak pro stát. Celkově se tedy dá rodina označit za jakousi oblast, kde se specificky prolínají individuální, skupinové i makrosociální vlivy (Antošová 2007). Lovasová tvrdí, že rodina je nesmírně důležité společenství těsně spjaté nejrůznějšími vztahy uvnitř i navenek. Rodiny se vůči okolnímu světu podle momentální potřeby otevírají či uzavírají, čímž se stávají jakýmsi malým samostatným světem, jehož hlavním posláním je poskytovat svým členům péči a ochranu (Lovasová 2006).

Pro pochopení změn rodinného chování, které se v dnešní době navenek nejvíce projevuje poklesem podílu osob žijících v manželství a šířením nesezdaných soužití, následuje stručný historický přehled vývoje rodiny evropského obyvatelstva a jejích změn od 16. století po současnost. Nutno však podotknout, že se jedná spíše o výčet hlavních rozdílů, které od sebe rodiny v různých dobách odlišují a vysvětlení příčin změn, které se v nich odehrály, neboť ty mají nutně dopad na situaci současnou. Následující informace mají sloužit především k objasnění toho, že rodina jako instituce prošla dlouhým vývojem a změny rodinného chování byly a jsou významnou součástí společenské transformace.

2.2 Rodina v tradiční společnosti

Historie rodiny spadá až do dob našich prvních předchůdců, tato práce se však bude podrobněji zabývat rodinami až od období tzv. tradiční společnosti. Tradiční společnost bývá označována za „tradiční“ v protikladu k evropské moderně nebo preindustriální v protikladu k průmyslové společnosti. Čím se tedy rodiny tehdejší doby lišily od těch dnešních?

Za tradiční rodinu nebo také rodinu předmoderní společnosti obvykle označujeme rodinu 16.–18. století. Její charakteristiky odrážely především typické prvky tehdejší společnosti, mezi které patřily výchova v rodinách, život na venkově, polní hospodářství, sebekontrola lokálních společenství, důraz na víru v Boha a jiné. Pokud bychom se chtěli podívat na tyto znaky tradiční společnosti podrobněji, nalezneme v nich přímou souvislost s tehdejší podobou rodiny. Výchova dětí probíhala v rodinách, a to především z toho důvodu, že znalosti jak zemědělské, tak řemeslné výroby se přenášely z generace na generaci, nové poznatky nebyly prakticky potřebné, a tudíž nebylo potřeba ani žádné instituce pro vzdělávání. Život probíhal převážně na vesnicích a s tím byla spojena práce na poli. Rodiny byly víceméně přímými spotřebiteli - vyrábělo se tedy pouze pro spotřebu a ne pro zisk, docházelo pouze k drobným výměnám produktů na místních trzích. Domácnost tvořila širší rodina, ale také další nepříbuzné osoby - pracovní síla. Život probíhal dle tradic a určitých norem a byl regulován téměř výlučně mechanismem „neformální sociální kontroly“ - tím je myšleno, že členové společnosti se navzájem znali a jejich život se odehrával před zraky všech ostatních, přičemž se dá říci, že soukromí v tradiční společnosti bylo spíše „veřejné“. Každodenní život v domácnosti byl regulován nepsanými pravidly chování a akceptováno bylo pouze takové chování, které odpovídalo daným normám a hodnotám. Dalším důležitým aspektem chování bylo to, že se běžný život také řídil náboženským vyznáním a víra v Boha vedla tehdejší společnost k určitému typu chování. V neposlední řadě je potřeba zmínit, že člověk byl součástí tehdejší společnosti, uvědomění si vlastního Já nemělo v těchto podmínkách prostor a soukromý život jako by neexistoval (Možný 1990, Mišíková 2003).

Díky pochopení charakteru tehdejší společnosti můžeme vysvětlit, čím se tradiční rodina vyznačovala a čím se lišila od rodiny moderní, jaká byla její podoba, její funkce, sociální vztahy a způsob fungování rodiny. Za rodinu v tradiční společnosti bychom dnes označili spíše domácnost. Vedle rodin nukleárních se vyskytovaly i rodiny vícegenerační, ve kterých žily

i osoby bez příbuzenského vztahu (např. čeled' či služebnictvo). I přes tento rozdíl byla rodina stejně jako dnes označována za základní společenskou jednotku. V rodině se odehrával celý život jedince, a protože zpravidla nebyly jiné příležitosti pro práci, byla tak pro něj rodina místem, kde trávil veškerý svůj čas včetně pracovních povinností. V rodinách se uskutečňovala výroba statků potřebných pro přežití, a proto byla v určitých fázích rodinného cyklu potřeba i nepřibuzenská pracovní síla, která však byla zpravidla v rodině dočasně. Děti byly vysílány již v brzkém věku do učení či do služby a ty, které zůstaly, musely již brzo pomáhat dospělým s pracemi v hospodářství. K rodině často patřili i tzv. výminkáři – rodiče, kteří již přenechali majetek svým potomkům, a dále pak také příbuzní, kteří by neměli kam jít, např. z toho důvodu, že nezaložili svoji vlastní rodinu (Možný 1990, Mišíková 2003).

Co se týče velikosti rodiny, byla rodina v tradiční společnosti poměrně velikým útvarem oproti současné době. Rodiny držely pohromadě, a to především z důvodu nutnosti přežití, kdy si pomáhaly navzájem obstarat dostatek obživy apod. (Mišíková 2003). Možný vysvětluje, že dříve nebyla rodina považována za rodinu v dnešním slova smyslu, ale byla brána spíše jako skupina lidí, kteří společně žili a hospodařili pod jednou střechou. Možný stejně jako Mišíková tvrdí, že pod pojmem rodina se uvažovalo také vzdálenější příbuzenstvo – platil zde systém širokého pokrevního příbuzenství. Obě tyto důležité charakteristiky mají představovat pojetí rodiny v tradiční, preindustriální době, kdy byl tento svazek chápán jako širší skupina lidí, kteří spolu žijí v jedné domácnosti a jsou nějakým způsobem pokrevně spjati (Možný 1990, Horský, Seligová 1997). Na druhé straně Možný, ale i další poznamenávají k názoru ohledně tradičních rozvětvených a vícegeneračních rodin, že výzkumy historických demografů vedly k poznatku, že průměrná velikost tehdejších rodin nebyla nijak výrazně vyšší než je v současnosti (Možný 1990, Horský, Seligová 1997, Goody 2000). Znamená to tedy, že nukleární rodiny nejsou v Evropě novým typem rodinných vazeb a přestože existovaly širší rodiny, běžně se vedle nich vyskytovaly i rodiny jednoduché.

Tradiční rodinu bychom mohli označit také za patriarchální model rodiny. Podle Veselé je v tomto modelu muž, hlava rodiny, subjektem rodinného statutu a status celé rodiny i ostatních členů rodiny se odvíjel od jeho postavení. Role v rodině byly striktně oddělené - muž zastával roli ochránce a živitele rodiny, byl jejím vůdcem, hlavní autoritou a především ten, kdo je oprávněn v rodině rozhodovat. Role ženy byla uvnitř rodiny, kdy se starala o její chod, o veškerou domácnost a o výchovu dětí. Žena byla považována za submisivního partnera manželského vztahu a tento model rodiny, kde muž byl hlavou celé rodiny, vycházel především z tradice (Veselá a kol. 2005).

Chmelařová oproti Veselé tvrdí, že to byli především otcové, na kom spočívala výchova dětí. Byli prý všeobecně považováni za důležitější aktéry v péči o dítě, jeho výživu a růst než byly matky. U starších dětí bylo pravidlem, že otcové měli na starosti jejich vzdělání a také morální a náboženskou výchovu. Byl to otec, kdo připravoval své potomky na jejich budoucí povinnosti a na život ve světě mimo domov. Matky tuto úlohu plnit nemohly především z toho důvodu, že samy byly izolované od okolního světa a otec byl považován za přirozeného rodiče, který rozhodoval o osudu všech členů rodiny (Chmelařová 2008).

Pokud bychom se chtěli zaměřit na hlavní rozdíly mezi tradiční a moderní společností z demografického hlediska, nejzásadnějším faktem je rozdílná úroveň porodnosti a úmrtnosti

a také rozšíření úmyslné regulace porodnosti v moderní společnosti. Plánování rodičovství, jež se stalo pro moderní evropskou společnost samozřejmostí, je něčím, co výrazně odlišuje moderní demografické chování od tradičního. Důsledkem toho nastává zásadní změna ve velikosti rodiny. Na rozdíl od tradiční často mnohodětné rodiny je moderní rodina tvořena zpravidla jen manželským párem s jedním či dvěma dětmi, větší počet dětí v rodině je spíše výjimečný. Úmyslné omezování plodnosti proto bývá považováno za velmi důležitý projev moderní společnosti, protože dokáže vypovídat o změně v morálních normách, náboženském přesvědčení resp. jeho absenci, postoji k životu a představách o určitém životním standardu (Horský, Seligová 1997).

2.3 Rodina v moderní společnosti

Tradiční společnost se v průběhu 18. století začíná postupně měnit na moderní, občanskou společnost. Co však vedlo ke změnám, které zapříčinily rozvrat tehdejších rodinných vazeb a jejich přeměnu? Na úvod můžeme za jednu z nejvýznamnějších změn označit nástup industrializace. V důsledku přechodu ekonomiky založené na zemědělství v průmyslovou ekonomiku nastaly z hlediska sociálních vztahů dva významné jevy, které silně ovlivnily struktury v rodinách. Jednak se oddělilo pracoviště od domova a také se snížil rozsah příbuzenských vztahů (Horský, Seligová 1997). To vedlo k posílení intimního života rodin, neboť její členové byli doma méně zaměstnáni pracovními problémy a mohli více prožívat rodinné vztahy, které pak byly méně ovlivněné vztahy materiálními. Rabušic dodává, že dochází k oslabování rodiny jako instituce a také ke ztrátě některých jejích funkcí, protože postupně roste nezávislosti jedince na rodinných strukturách (Rabušic 1996).

Jako u tradiční rodiny budou nejprve vysvětleny charakteristiky moderní společnosti. Ta se vyznačuje především industrializací, urbanizací, masovým vzděláním, sekularizací společnosti, individualismem apod. Vznik moderní společnosti, která je typická pro 19. století a první polovinu 20. století, znamenal zásadní změny ve společenském životě. Rozvoj průmyslové výroby a její prosazování spolu s novými vědecko-technologickými objevy daly vzniknout industrializované společnosti. To znamená, že už se nevyrábí pouze pro osobní spotřebu, ale pro zisk. Práce se odděluje od místa bydliště a již tato skutečnost znamená zásadní změnu v životě jedince i v celkovém soužití v rodině. Zároveň se rozvíjejí další oblasti ekonomické aktivity – obchod, finančnictví, reklama, doprava, stavitelství apod. a s nimi spojené množství nových pracovních příležitostí. Proces urbanizace, kdy se značná část obyvatel včetně celých rodin přesouvá z venkova do měst, vede postupně k tomu, že domácnosti jako výrobní jednotky pomalu přestávají existovat. Práce již není záležitostí celé rodiny a vzniká něco nového, co by se dalo označit jako „volný čas“ (Mišíková 2003).

Normativní a hodnotové systémy uzavřených společenství byly zárukou sociálního pořádku, v moderní společnosti se však širší rodinné vazby zpřetrhávají. Navíc ve městech dochází k anonymizaci společnosti a neformální kontrola již nemůže být dále účinná. Tím dochází ke vzniku formální kontroly založené na celospolečensky platných právních normách. Myšlenky osvícení spolu s ekonomickými potřebami po efektivnosti a zvýšení výkonu vedly k masovému

propagování vzdělanosti. Povinná školní docházka spolu s hromadným zakládáním středních i vysokých škol daly vzniknout vzdělané pracovní síle, která se stávala čím dál víc potřebnější. Rozvoj technologií a rozšíření vzdělanosti vedly navíc k tomu, že lidé místo v Boha začali více věřit ve vědu a v racionální vysvětlení fungování přírodních a společenských jevů a právě ztráta víry v Boha mohla vést k odklonu od původních hodnot a pravidel života, podle kterých se společnost po dlouhá léta řídila. Všechny tyto změny vedly ke vzniku něčeho nového, do té doby neobvyklého, a to ke vzniku individualismu. Práva jednotlivce a jeho seberealizace se stávají novými životními principy a perspektivou (Možný 1990, Mišíková 2003).

Tyto a další změny, které se udály ve společnosti v 19. století a během první poloviny 20. století měly zásadní vliv na změny v rodinném chování, přičemž tyto změny se odehrály v zásadě ve dvou etapách. V první fázi se pracoviště díky průmyslové výrobě oddělilo od bydliště a v důsledku toho začalo docházet k osamostatňování nukleární rodiny od širšího příbuzenstva. Pro vnitřní rodinné vztahy a fungování rodiny to mělo své důsledky. Nový typ rodinného soužití byl označen jako „městský model rodiny“, kde autorita otce již nevycházela z jeho postavení uvnitř domácnosti ale v mnohem větší míře z jeho postavení mimo ni, žena se pak starala o domov a náležela jí péče o děti a jejich výchova. Tím se však rodinné formy stále výrazněji diferencovaly a sociální postavení jejích členů se měnilo (Mišíková 2003).

Další významnou změnou v oblasti lidských vztahů byl v této fázi posun od manželství, které vzniklo v zájmu rodiny, k manželství, které je založeno na lásce mezi partnery a osobních vztazích (Mišíková 2003). De Singly právě v tomto směru vidí zásadní rozdíl mezi tradiční a moderní rodinou – manželství začínají být založená na lásce a nejsou již uzavírána za účelem zisku ani kvůli domluvě dvou rodin (De Singly 1999). Podle Goodeho vzniká tzv. „manželská rodina“, která je založená na svobodné volbě partnerů a jejich vzájemné přitažlivosti. Posouvá se tím i věk založení rodiny, protože výběr partnera vyžaduje určitý čas a jistou zralost (Goode 1963 in Možný 1999).

Druhá fáze proměny rodiny spočívá v nových pohledech lidí na společnost a svět kolem nich. Tato fáze probíhala v první polovině 20. století a ovlivnil ji především rozvoj individualismu a vzdělávání. Právě tyto dva aspekty prohloubily emancipaci, a to jak ve vztahu ženy vůči muži, tak dětí vůči svým rodičům. Vzdělání a přísun nových informací pomohly k dosažení ekonomické soběstačnosti a také k nárůstu zaměstnanosti žen. Rozvoj myšlenek, že každý jedinec má právo na vlastní seberealizaci, vedl k egalitární rodině, kde muž i žena mají stejná práva a povinnosti, muž již není v čele rodiny a rodinný život je založený na osobních vztazích a individualitě jednotlivých jejích členů (Mišíková 2003, Veselá a kol. 2005). Tato změna měla velmi zásadní vliv na postoje společnosti k rodinným formám a celkové vnímání života kolem sebe bylo ovlivněno zaměřením pozornosti na vlastní osobu.

Při pohledu na rodinu z hlediska jejích funkcí vyvstávají i v tomto směru zásadní rozdíly mezi rodinou tradiční a moderní. Jednou z funkcí je funkce ekonomická – zatímco pro rodinu tradiční bylo cílem získat prostředky potřebné k obživě a domácnost všech členů rodiny byla místem výroby i spotřeby, spočívala ekonomická funkce rodiny ve výrobě a spotřebě. Oproti tomu v rodině moderní, kdy došlo k oddělení pracoviště od bydliště a došlo k nárůstu volného času, se ekonomická funkce rodiny zúžila jen na funkci spotřební. Další funkcí rodiny je funkce sociálně ochranná. Ta znamenala pro tradiční rodinu ochranu členů domácnosti před okolím

a také udržování pořádku a dobrých vztahů v rodině, kdy hlavní slovo měl pán domu. V rodině moderní tuto funkci víceméně přebírá stát, který je také případně schopen dodržování norem vymáhat; jsou definována práva a povinnosti jednotlivých členů domácnosti včetně malých dětí. Funkce socializační v tradiční rodině znamenala výchovu dětí a jejich vzdělávání, které probíhalo v rámci rodiny. Naopak u rodiny moderní se o funkci socializační stará stát svými veřejnými výchovnými zařízeními – veřejné vzdělávání se pak pro děti stává významným socializačním mechanismem. Výchova dětí v rodině pak patří pouze těm nejmenším dětem. Další funkcí je funkce biologicko-reprodukční, kdy však tato funkce patří spíše manželství než rodině jako celku. V tradiční rodině byla tato funkce spíše volbou z hlediska zabezpečení potřebné pracovní síly, která by rodinu uživila. Reprodukční chování bylo také silně ovlivněno náboženským vyznáním členů rodiny. Na druhé straně v rodině moderní dochází k plánování rodičovství a manželství jako partnerský svazek již nemá za cíl pouze plození dětí. Změna také nastala v pohledu na děti – zatímco v tradiční rodině bylo dítě ekonomickým přínosem pro rodinu, dnes je tomu přesně naopak. Zřejmě jediná funkce, která se během přeměn v rodině nezměnila, je funkce emocionální. Pocit jistoty a bezpečí v rodině uspokojuje psychické potřeby jedince, a pokud v rodině fungují dobré vzájemné vztahy, odrazí se to v pozitivním chování jednotlivých členů rodiny (Mišíková 2003).

Celkově můžeme říci, že změny v rodinných strukturách, které nastaly na konci 18. století a v průběhu 19. století, souvisely s průběhem demografického přechodu a probíhaly kontinuálně po celé Evropě s tím, že na západě Evropy započaly tyto změny dříve než na východě. Na rodinný život měly zásadní vliv odklon od církve, růst vzdělanosti, industrializace a odklon od zemědělství a další společensky důležité transformace (Goody 2000). Tabulka č. 2 shrnuje, v jakých oblastech se od sebe tradiční a moderní společnost odlišovaly.

Tab. č. 2: Společenský kontext rodiny v tradiční a moderní společnosti

<i>Obecná charakteristika</i>	<i>Tradiční společnost</i>	<i>Moderní společnost</i>
Ekonomika	výroba pro spotřebu, nepropojená ekonomika, místní trhy, domácnost jako výrobní jednotka	výroba pro zisk, samostatný ekonomický systém, generalizovaný trh, továrny jako pracoviště
Charakter sociálních skupin	neformální - společenství	formální - organizace
Výchova	v rodinách	společensky organizovaná - školy, masové vzdělávání
Sociální kontrola	neformální - veřejné mínění	formální - kontrola státními institucemi
Životní princip/filozofie	kolektivistický	individualistický

Zdroj: Mišíková 2003

2.4 Rodina postmoderní doby

Přeměna tradiční rodiny v rodinu moderní byla pro společnost velmi významná a podílelo se na ní mnoho faktorů. Tím však proměna rodiny neskončila. Od konce druhé světové války se opět rodina jako instituce začala výrazně měnit a mění se dodnes. Během druhé světové války došlo k silnému uzavření rodiny do sebe, a tak se rodina v průběhu války a bezprostředně po jejím skončení stala jediným útočištěm a ochranou před vnějším světem. Jen díky její pevné soudržnosti mohli její členové přežít jak materiálně, tak psychicky. Proto byla po skončení války rodina uznána za základ společnosti a nastal tzv. „zlatý věk rodiny“. Díky celkovému společenskému uvolnění došlo k tzv. sňatkovému boomu, jehož příčinou nastal i tzv. baby boom. Mladí lidé vstupovali do manželství mnohem častěji v nižším věku a stále více ve vyšším počtu. Tato výrazná změna v rodinném chování mladých párů může být vysvětlena nejen jako reakce na obtížné podmínky za války, kdy byla řada párů nucena žít odděleně nebo sňatek odložit, v jisté míře ale také šlo o snahu zapomenout na předchozí válečné útrapy (Paloncyová 2009).

Mohlo by se zdát, že právě zlatý věk rodiny, který označoval období 50. let 20. století a který byl typický pro všechny evropské země bez ohledu na předešlý vývoj rodinného chování, pomůže rodinným vazbám a upevní vztahy v rodinách. Jenže v 60. letech 20. století došlo k určitým změnám v životních strategiích, které nikdo neočekával. Vysvětlení příčin těchto změn se hledá ve společenském dění v Evropě právě v průběhu 60. let, kdy do něj začínají zasahovat mladí lidé narození v poválečném období. Tyto značně početné generace, vzešlé z baby boomu zlatého věku rodiny, se odlišovaly mimořádným generačním sebevědomím a vnímaly rodinu jako ideologický a utlačující koncept. Tyto generace se navíc pod vlivem zpopularizované psychoanalýzy odkláněly od povinnosti poslouchat rodiče a cítit starší generace. Na rozdíl od jejich rodičů však vyrůstaly v hmotném dostatku a nebyly zatíženy osobním traumatem válečné minulosti. Navíc mohly využívat rozšiřující se nabídky spotřebního zboží, služeb, cestování apod. a s rozvojem moderní antikoncepce se tyto dospívající děti stavěly proti zaběhnutým konvencím, a to i rodinným. Tato „nová“ generace si začínala klást otázky týkající se základních společenských hodnot, stejně tak i smyslu rodiny, a odmítala normy a postoje, které prosazovaly generace starší. Tyto náhlé a výrazné změny se projevíly rychle a v závěru druhé poloviny dvacátého století se projevíly ještě více (Sullerotová 1998, Možný 1999 a 2006). Zatímco rodina tradiční i moderní byla základní buňkou společnosti, v době postmoderní se jí kvůli hluboké změně hodnot a společenské morálky stal jednotlivec (Sullerotová 1998).

Procesy změn v rodinných vazbách a manželství, ke kterým od 60. let 20. století docházelo a jež se týkaly zejména trendů v porodnosti a sňatečnosti, popsal jako první nizozemský demograf van de Kaa a nazval je druhým demografickým přechodem. Podle van de Kaa došlo v evropské společnosti ke čtyřem významným přeměnám – došlo k posunu od manželství k **nesezdanému soužití**, tzn., že manželství už není jediná uznávaná forma soužití, kohabitace se rozšiřují a jsou čím dál více společností uznávané; dále došlo k posunu od **antikoncepce** jako prostředku ochrany před nechtěným těhotenstvím k antikoncepci umožňující volbu, zda dítě vůbec mít a kdy ho mít. Také nastal posun od éry, v níž **dítě** bylo základem života rodičů (king-

child with parents) k éře, kdy základem života je **pár** a jeho dítě (king-pair with a child); a také došlo k posunu od uniformních forem rodin a domácností k **formám pluralitním** (van de Kaa 1987).

Možný doplňuje posuny charakterizované van de Kaa o některé další prokazatelné změny. Například tvrdí, že nově vznikající speciální instituce vyvlastnily rodině řadu jejích tradičních funkcí a tím rodině zůstala jen funkce emocionální. Také zmiňuje fakt, že díky ještě většímu nárůstu zaměstnanosti žen a důležitosti, kterou pro ně profesní kariéra má, dostává obsah mužských a ženských rolí i jejich povaha radikálně nový základ (Možný 2006).

Příčinou, která vedla ke vzniku postmoderní rodiny, může být také to, že ženy během dvacátého století získaly značnou osobní, finanční a společenskou samostatnost a tím dostaly možnost volby. Rozšíření hormonální antikoncepce posílilo pozice ženy na úkor muže, kdy jen samotná žena může rozhodovat o narození dítěte. Ženy tak paradoxně posílily své pozice v rodinné sféře, i když rozvíjející se feministické hnutí chtělo posílit pozice žen především ve sféře veřejné (Sullerotová 1998).

De Singly vysvětluje přechod od moderní rodiny k rodině postmoderní tím, že se zvýraznily charakteristiky rodiny moderní, a to především co se týče vztahů v rodině. Rodina by měla přinést uspokojení každému členu rodiny, již není brána jako celek, ale každý člen je brán jednotlivě (de Singly 1999). Matoušek tvrdí, že rodiny postmoderní doby jsou zakládány kvůli uspokojování citových potřeb partnerů, nikoli však dětí. Postmoderní rodiny již nejsou zakládány proto, aby reprodukovaly populaci nebo jinak prospívaly velkým společenstvím lidí, mají mít přínos pouze pro členy rodiny, respektive pro každého jejího člena (Matoušek 1993).

Mnohem častější vytváření partnerských svazků bez uzavření manželství, s tím spojený vzestup podílu dětí narozených mimo manželství, které jsou přiváděny na svět do nelegitimního svazku úmyslně, snižování průměrného počtu členů rodiny, to vše shledává Kučera jako novou, postmoderní rodinnou situaci (Kučera 1990). Výraznou charakteristikou postmoderní doby je také odmítání společného soužití s partnerem a dobrovolná bezdětnost. Tím, že rodiny vznikají především díky citovému poutu mezi partnery a city představují velmi křehké pouto, stala se rodina velmi křehkou institucí, kdy stále častěji dochází k rozpadům rodinných vazeb. Rodina je však v první řadě společenskou institucí a její podobu tudíž ovlivňují hodnoty dané společností (Matoušek 1993).

Rozdíly mezi rodinou v tradiční, moderní a postmoderní společnosti lze shrnout následovně: významná změna nastala ve velikosti a struktuře rodin, kdy dochází k postupnému snižování počtu členů v rodině. Došlo také k rozšíření forem rodinného soužití a rození dětí již neprobíhá pouze v manželství. Změnily se i role jednotlivých členů rodiny, otec již není jedinou hlavou rodiny, která rozhoduje o ostatních členech rodiny. Stejně tak došlo ke změně funkcí rodin a jejich důležitosti - z ekonomické, která byla typická pro rodinu tradiční, aby byly obstarány prostředky k obživě, se hlavní funkce změnila na funkci citovou. Změnil se také vztah dětí ke svým rodičům (viz tab. č. 3).

Tab. č. 3: Základní charakteristiky tradiční, moderní a postmoderní rodiny

	<i>Tradiční</i>	<i>Moderní</i>	<i>Postmoderní</i>
Struktura	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, kulturní
Legitimizace	sex, děti	děti	nelegitimizuje
Role	komplementární, hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
Funkce	univerzální	pečovatelské, citové	citové
Autorita	otec	otec – matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskurzu	náboženský, církevní	občanský	masmediální
Mezigenerační přenos	patrilinéární, autoritativní	demokratický, smíšený	slabý

Zdroj: Možný 2006

2.5 Modely evropské rodiny

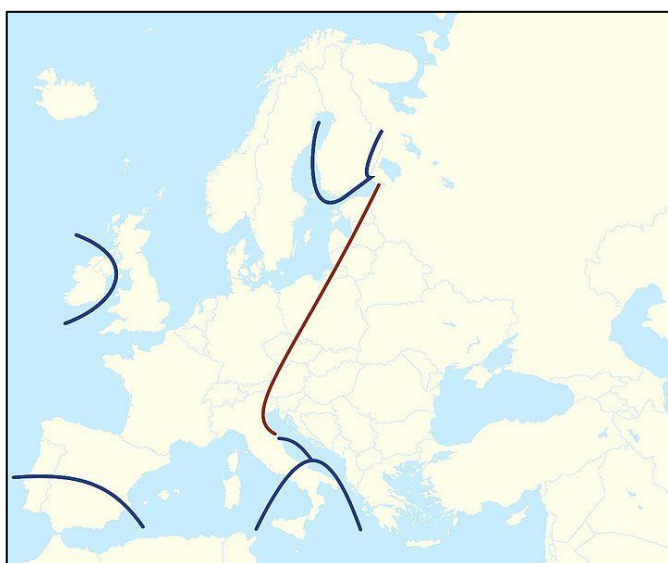
Pokud bychom se chtěli dále zaměřit na rodinné chování obyvatel Evropy a nalézt oblasti s podobnými trendy, došli bychom k poznatku, že od 16. století můžeme vymezit v zásadě dva typy rodin. Výzkumy z oblasti historické demografie vedly k závěru, že z hlediska skladby, způsobů formování a fungování evropské rodiny můžeme hovořit o západoevropském a východoevropském typu rodiny. Na základě studia historických vzorců manželského chování v Evropě v 60. letech 20. století se John Hajnal, maďarský demograf žijící v zahraničí, pokusil o typologické odlišení oblastí s rozdílným způsobem utváření rodiny v době preindustriální společnosti. Toto rozdělení bylo během 80. let 20. století ještě upřesněno. Hajnal při svém výzkumu upozoroval, že v Evropě existovaly dvě oblasti lišící se svým rodinným chováním a že linie, dělící tyto uvedené typy, spojuje zhruba města Petrohrad a Terst. Tato tzv. Hajnalova linie probíhala především ve středoevropském prostoru přibližně na hranicích mezi Moravou a Slovenskem (viz obr. 1). Touto linií byla Evropa rozdělena na dvě části, v nichž bylo možné pozorovat odlišné sňatkové a rodinné chování (Možný, Rabušic 1998, Klufová, Poláková 2010).

Pro západoevropský typ, kam patřily země západní a také severní Evropy, byl charakteristický relativně vysoký věk v době sňatku pro obě pohlaví (muži se ženili po 26. roce života a ženy uzavíraly sňatky po 23. roce života) a širší výskyt nukleární rodiny (rodinu tvořilo v průměru přibližně čtyři až pět členů). Vysoký sňatkový věk byl důsledkem toho, že sňatek uzavírali jen lidé se zajištěným postavením. Novomanželé buď zakládali vlastní domácnost, nebo převzali domácnost jednoho z rodičů snoubenců. Bylo ale spíše zvykem, že mladí lidé si vydělávali na budoucí samostatné bydlení, což vedlo k zakládání rodin ve vyšším věku a docházelo tak i k tomu, že zůstával značný počet mužů i žen trvale svobodných (kolem 10 %).

To, že určitá část obyvatelstva zůstávala trvale svobodná, bylo také dáno tím, že sňatek v těchto zemích nebyl dostupný všem (Fialová 1998; Možný, Rabušic 1998).

Východoevropská rodina, k níž náležely i rodiny některých jihoevropských území (proto někdy označována za jihovýchodoevropskou rodinu), se vyznačovala poněkud jiným sňatkovým chováním. Sňatek byl uzavírán v nižším věku (průměrně před dovršením 26 let u mužů a 21 let u žen), mezi manželi byly vyšší věkové rozdíly a po uzavření sňatku žili často v širší rodině, v jejímž čele stál její nejstarší mužský člen. V této oblasti se vyskytovaly i takové početné rodiny, ve kterých žilo pohromadě více generací, příbuzní jak ze strany muže tak i ženy žili společně pod jednou střechou. Sňatek tak nebyl podmíněn ekonomickou nezávislostí jedince a mohl proto být uzavírán již v nízkém věku, proto byly podíly osob celoživotně svobodných nízké (Fialová 1998; Možný, Rabušic 1998).

Obr. č. 1: Hajnalova linie

Pozn.: Červená křivka znázorňuje „Hajnalovu linii“, modré křivky vymezují oblasti s vysokou sňatečností západně od Hajnalovy linie

Zdroj: Wikipedia

Při detailnějším pohledu na Hajnalovu linii můžeme pozorovat oddělení Moravy od Slovenska a Rakouska od dnešního Maďarska. Při zkoumání takto blízkých populací na opačných stranách linie se potvrdila správnost této teorie - zatímco česká populace vstupovala do manželství ve vyšším věku - po dovršení 24 let, uherská populace uzavírala sňatky již v 20–21 letech. Hajnalova teorie také výborně platila pro extrémní případy – např. pro porovnání britské nukleární rodiny se srbskou velkorodinou. V ostatních zemích, kde však byla variabilita rodinného chování větší, je platnost této teorie omezena. Horský ale i další historičtí demografové proto zdůrazňují, že jde spíše o ideálně typické rozdělení než o zákon, a očekává se určitá variabilita uvnitř obou typů rodin a existence tzv. „přechodných typů“ (Horský, Seligová 1997, Antošová 2010).

Kapitola 3

Rodinná politika a rodinné právo

Rodina je základním stavebním prvkem společnosti, a proto by měla být všemožným způsobem podporována. V souvislosti s rodinnou politikou se mluví především o vlivu na reprodukční chování, kdy správné nastavení rodinné politiky by mělo umožňovat svobodnou volbu matky či rodičovského páru o počtu dětí a době jejich narození. Na straně druhé by rodinná politika měla vytvářet a poskytovat komplexní systém podpory rodin, který nebude upřednostňovat žádnou z funkcí rodin, ale zvyšovat schopnosti rodin plnit všechny své přirozené funkce (Kocourková 2007), ne tedy pouze funkci biologické reprodukce. Celková úroveň sňatečnosti a rozvodovosti je výsledkem působení mnoha faktorů, přičemž jedním z nich jsou právě životní podmínky pro rodiny, které mohou být ze strany státu nastaveny. Jedním z cílů bude zjistit, jak ovlivňuje nastavená rodinná politika v dané zemi rodinné chování jejích obyvatel.

Na úvod je třeba přiblížit pojem „rodinná politika“. Rodinnou politiku můžeme definovat jako soubor činností a opatření státu, která vědomě směřují k uznání a podpoře výkonu rodinných funkcí ve společnosti. Stát může situaci rodin ovlivnit legislativní cestou, pomocí finanční podpory či nabízenými službami. Co se týče vymezení rodinné politiky z hlediska objektu a předmětu zájmu, objektem rodinné politiky je rodina jako společenská jednotka, předmětem je pak reprodukční chování (Kocourková 2007).

Co by mělo vést státy k formulování rodinné politiky a její realizaci? Za prvotní důvod můžeme považovat to, že rodina je i nadále považována za základní jednotku společnosti a měla by proto být státem chráněna a podporována. Dalším důvodem může být fakt, že ve všech zemích Evropy dochází v důsledku snížení úrovně plodnosti a zlepšování úmrtnostních poměrů k demografickému stárnutí populace, tudíž by rodinná politika měla mít za cíl vytvořit takové podmínky pro rodiny, které by vedly ke zvyšování porodnosti, resp. plodnosti. Dále vede ke správnému nastavení rodinné politiky i zvyšující se pluralizace forem partnerského soužití (Matějková, Paloncyová 2005). Zda podporovat rodiny, které vznikly v legitimním svazku, či naopak podporovat neúplné rodiny by mělo být také otázkou rodinné politiky.

Pokud bychom se na rodinnou politiku chtěli podívat z ještě jiného pohledu, může být důvodem pro její realizaci také solidarita mezi obyvateli státu s cílem eliminovat chudobu především u rodin s dětmi. Další pohled na rodinnou politiku může vycházet z hlediska

národnostního ve smyslu zachování a ochrany národa a původního obyvatelstva daného státu (Matějková, Palonciová 2005).

Rodinná politika ve smyslu „politiky ve prospěch rodiny“ by měla mít za cíl vytvářet vhodné podmínky k tomu, aby mladé rodiny mohly činit taková životní rozhodnutí, která odpovídají novým vzorcům chování a změnám v hodnotové orientaci mladých lidí. Rodinná politika by měla být nástrojem sladování životních rolí – pomoci především ženám skloubit rodinný život s uplatněním se na trhu práce.

Změny v rodinné politice jednotlivých zemí se odrážejí v chování obyvatel a tím i v úrovni sňatečnosti a rozvodovosti. Pokud stát provede změnu v nastavení své politiky, nemusí to vždy nutně vést k změnám rodinného chování, v určitých případech se však dají najít konkrétní dopady těchto změn na rodinné chování. Co se týče nástrojů rodinné politiky, podle její formy můžeme rozlišovat, zda poskytují podporu jednotlivým rodinám či celé společnosti. Pokud je poskytována např. finanční podpora pouze nízkopříjmovým skupinám, jedná se o podporu individuální, pokud však stát investuje např. do oblasti školek, školních jídelen apod. jedná se o opatření celospolečenské. Nástroje rodinné politiky mohou být také rozděleny do těchto tří skupin: právní, kam patří rodinné právo, zákon o rodině a jeho novelizace a také pracovní právo v souvislosti s rodičovstvím; další skupinu tvoří finanční podpora obsahující různé dávky pro rodiny, přídavky, rodičovskou dovolenou či daňová opatření; do poslední skupiny bychom mohli zařadit služby zprostředkovávané pro rodiny, do kterých spadají zařízení péče o děti, jako jsou školky, jesle, školní jídelny a družiny, volnočasové organizace pro děti apod. Opatření v rámci rodinné politiky mají samozřejmě své přímé i nepřímé důsledky a dopady na rodinné chování, ne vždy se přímá opatření v rámci rodinné politiky dotknou cílové skupiny a naopak nepřímá opatření v rámci jiné politiky státu může mít mnohem výraznější vliv na rodinné chování obyvatel daného státu (Matějková, Palonciová 2005).

Co se týče rodinného práva v evropském kontextu, můžeme pozorovat jeho značné změny. Již ve starém Římě existovaly zákony, které vymezovaly manželství a rodinu. Velký vliv na další právní úpravy manželství mělo kanonické právo – tj. v evropské kultuře bylo rodinné právo významně ovlivněno principy a pravidly křesťanství. Křesťanství již od počátku prosazovalo monogamii a ta se díky tomu rychle šířila po celé Evropě. Křesťanství také hrálo svou roli při vzniku a rozvoji manželských a rodinných institucí u většiny národů v Evropě (Veselá a kol. 2005). Rodinné právo tedy za celou svou historii prošlo mnoho proměnami, které byly odrazem tehdejších změn ve společnosti.

V současné době můžeme pozorovat různé snahy o sjednocování evropského rodinného práva. Jednotlivé národní legislativy v oblasti rodinného práva procházejí úpravami a dochází k přizpůsobování právního vymezení rodinných vztahů. Tyto změny bývají často vyvolány situací v ostatních evropských zemích (Matějková, Palonciová 2005). Např. v České republice vstoupí od roku 2014 v platnost nový občanský zákoník upravující mimo jiné i oblast rodinného práva. Některé změny v něm vycházejí z inspirace ze zákonů rodinného práva v různých evropských zemích.

3.1 Typologie rodinné politiky v Evropě

Většina evropských vlád se snaží o podporu rodin, každá ze zemí však volí jinou formy podpory založenou na odlišných principech. Při komparaci rodinné politiky v Evropě můžeme rozlišit šest typů, které se liší v závislosti na kulturní tradici, náboženství, dále pak na ekonomické situaci státu a jeho uplatňované sociální politice. Ačkoliv můžeme postřehnout určité snahy členských zemí Evropské unie o postupné sblížování svých rodinných politik, existují mezi nimi i nadále výrazné rozdíly. Tyto rozdíly můžeme vysvětlit tím, že uvnitř Evropské unie existují různá ideologická východiska ovlivněná především historickým vývojem, na jejichž základě se formovaly národní rodinné politiky. To, že neexistuje jednotný model evropské rodinné politiky, je výrazem respektování kulturně-sociální různorodosti jednotlivých států. Rodinná politika je založena na různých konceptech sociálního státu, vychází z odlišných předpokladů morální a právní tradice a také z různých pohledů na genderové role i odlišné rodinné vzorce (Kocourková 2008).

Co se týče typologie rodinné politiky, vymezení jednotlivých typů je velmi složité, a to především z důvodu, že definice rodinné politiky a její samotný obsah jsou v každé evropské zemi jiné. Existuje několik obecných vzorců, v praxi se však můžeme setkat spíše se smíšenými formami těchto modelů. Typologie rodinné politiky podle Ann Gauthier z roku 1995 vychází ze čtyř modelů, které se mezi sebou liší v nastavení nástrojů rodinné politiky a jejich rozsahu. Těmito modely jsou: *Liberální*, *Sociálně demokratický*, *Konzervativní* a *Jihoevropský*. Tato typologie byla ještě v roce 2002 upřesněna. V práci Matějkové a Palonciové *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích* se můžeme setkat s vymezením ještě jednoho modelu, a tím je model *Postsocialistický* (Matějková, Palonciová 2005). Posledním modelem je tzv. *Francouzský model*, neboť právě Francie má zcela jiný charakter rodinné politiky než mají ostatní evropské země a nespadá tak do žádného již zmíněného modelu.

3.1.1 Liberální model

V tomto modelu jsou potřeby obyvatel dané země uspokojovány především prostřednictvím rodiny a trhu. Model je založený na Beveridgeově sociálním systému: i když každý přispívá do státního rozpočtu jinou částkou, všichni pak obdrží stejně velkou podporu. Podpora rodiny zde není přímým cílem, tím je spíše boj proti chudobě, proto nelze mluvit o rodinné politice jako takové. Rodina je tedy podporována pouze v případě ohrožení chudobou, v ostatních případech se stát o rodinu nezajímá. Finanční podpora je nejčastěji poskytována nízkopříjmovým rodinám, resp. rodinám, v jejichž čele je matka samoživitelka. Úroveň dávek je zaměřena na základní pokrytí existenčních potřeb, podpora ze strany státu vychází spíše z daňových úlev na základně testování majetkových poměrů. Mateřská dovolená zde nemá dlouhou tradici, rodičovská dovolená zde prakticky neexistuje a rodiny jsou tak odkázány na příjem výdělečně činných členů rodiny. V tomto modelu je prostor přenecháván působení trhu, a to zejména v oblasti služeb péče o děti. Tím, že stát téměř nezasahuje do sociálních a rodinných podmínek, je tento model také často nazýván jako „neintervenční“. Mezi země, které uplatňují tento typ rodinné politiky, patří Spojené království, Irsko a také Švýcarsko (Gauthier 2002; Matějková, Palonciová 2005; Večeřa 1996 cit. podle Mitchell 2010).

3.1.2 Sociálně demokratický model

Tento model vychází ze zásad universalismu, není založen na přímých dávkách, nesnaží se o podporu rodiny jako instituce a je zaměřen výhradně na poskytnutí podpory jednotlivým členům rodiny. Jde zde především o zabezpečení podobné životní úrovně pro všechny obyvatele, do systému podpory jsou zahrnuty všechny vrstvy a třídy. Nejsou zde však poskytovány žádné dávky, nedochází zde k přímé podpoře manželství, mateřská a rodičovská dovolená je spíše krátká a snaží se orientovat i na podílení se otců na čerpání této dovolené (je kladen velký důraz na rovnost partnerů). Naopak je zde však vysoká podpora prorodinných služeb, především jeslí a mateřských škol. Tento systém umožňuje lepší skloubení pracovního a rodinného života. Celková finanční podpora rodiny je však nízká. Tyto charakteristiky jsou někdy označovány také jako model „švédský“, „skandinávský“ či „egalitářský“ a je typický především pro Švédsko a Norsko (Gauthier 2002; Matějková, Paloncyová 2005; Mitchell 2010).

3.1.3 Konzervativní model

Základem tohoto modelu je tzv. Bismarckovský systém sociálního pojištění, který klade velký důraz na podporu institucionalizovaného soužití manželů a jejich dětí. V zemích s tímto modelem rodinné politiky funguje samostatné ministerstvo pro rodinu; je zde výrazná finanční podpora rodiny, a to jak formou daňovou tak formou sociálních dávek. Je podporován princip finanční soběstačnosti rodiny, tzn., že zde existuje cílený systém sociální pomoci pouze pro nízkopříjmové rodiny. Je poskytována dlouhá a finančně výhodná mateřská a rodičovská dovolená. Pečovatelské služby pro rodiny zde nemají velkou tradici, je podporována spíše přirozená pečovatelská funkce rodiny, tzn. je podporována tradiční dělba rolí muže a ženy, kdy je muž živitel rodiny a žena se stará o domácnost a děti. Malá podpora skloubení rodinného a pracovního života. Výše popsaný model je také označován jako model „bismarckovský“, „tradiční“, „korporativistický“ nebo „středoevropský“ a je charakteristický pro Německo, Rakousko či Nizozemsko (Gauthier 2002; Matějková, Paloncyová 2005).

3.1.4 Francouzský model

Tento model se vyčlenil z konzervativního typu rodinné politiky a liší se především svým vysoce pronatalitním charakterem. Podporuje spíše početnější rodiny – nárok na příspěvek vzniká s narozením druhého dítěte, přičemž při narození třetího dítěte vzniká nárok na další speciální dávku pro velké rodiny. Pro tento model je typická výrazná přímá finanční podpora, a to jak cestou daňových úlev, tak cestou sociálních dávek. V zemích propagujících tuto rodinnou politiku existuje široká škála státem financovaných služeb pro rodiny, rozvíjí se zařízení péče o děti. V těchto zemích je také zřízen samostatný vládní resort zaměřený na rodinnou politiku státu. Tento model je také nazýván jako „pronatalitní“ a je typický pro Francii, Belgii a Lucembursko.

3.1.5 Latinský model

V zemích, kde převládá latinský model, se rodinná politika rozvíjí jen minimálně. Význam zde mají spíše širší rodinné vazby, stát se nevměšuje, v případě ekonomických či sociálních

problémů rodiny se počítá s pomocí ostatních členů. Tento fakt souvisí s pozdějším odchodem mladých lidí z domácnosti svých rodičů. Ženám v těchto zemích připadá spíše starost o domácnost, jejich ekonomická aktivita je velmi nízká a není příliš podporováno skloubení pracovních a rodinných rolí. To následně vede k odkladu založení rodiny do vyššího věku či jejího úplného odmítnutí. Tento typ je také označován jako „reziduální“ či „jihoevropský“ a je typický především pro Itálii a Španělsko (Gauthier 2002; Matějková, Paloncyová 2005; Mitchell 2010).

3.1.6 Postsocialistický model

Tento typ souvisí s přechodem zemí původního sovětského bloku na tržní ekonomiku, který s sebou přinesl nezaměstnanost, ekonomickou nejistotu a sociální chudobu. Vytvořil se nový systém podpory rodin reflektující zpravidla vysokou zaměstnanost žen, do kterého patří systém péče o děti, sociální dávky a dlouhá rodičovská dovolená. Také nastal přechod od universalismu k příjmově testovaným dávkám a odpovědnost se přesunula ze strany státu zpět na rodiny. Do tohoto modelu můžeme zařadit Českou republiku stejně tak jako Polsko, Maďarsko, Slovensko či Slovinsko (Matějková, Paloncyová 2005).

Hlavní rysy jednotlivých modelů schematicky vyjadřuje tabulka č. 4:

Tab. č. 4: Modely rodinné politiky

Typ "státu blahobytu"	Liberální (anglosaský)	Sociálně -demokratický (skandinávský)	Konzervativní (bismarckovský)	Prorodinný (latinský)	Postsocialistický
obecné rysy	úloha trhu je prvořadá, pomoc státu náleží jen nejvíce potřebným, minimální stupeň přerozdělování zdrojů	sociální práva každému; stát zajišťuje práci tam, kde není v soukromém sektoru; zavedené vysoké daně a vysoký stupeň přerozdělování zdrojů	profesní sdružení zajišťují základní sociální práva; vysoký stupeň přerozdělování zdrojů	diferenciace podle ekonomické aktivity; neexistuje definice minimální mzdy	vysoký stupeň přerozdělování zdrojů, postupný přechod od státního paternalismu k systému pomoci jen potřebným
efekt na sociální strukturu	existuje nerovnost mezi chudými a bohatými; zavedeno soukromé pojištění	univerzalizmus, solidarita; společnost rozřízena na úroveň střední vrstvy, zavedeno univerzální sociální pojištění	hierarchie ve společnosti, loajalita; stát podporuje zajištění minimální životní úrovně	hierarchie ve společnosti, loajalita	postupná diferenciace
podpora rodiny	není stanovena výše minimální mzdy ovlivňující životní minimum; odpovědnost za péči o děti spočívá na rodičích a soukromých institucích	plošné základní dávky rodinám; vysoké ostatní sociální dávky; dlouhá rodičovská dovolená; rozvinutý systém institucí péče o dítě	tradiční rodina je základním prvkem sociální struktury, živitel je hlavním zdrojem příjmů; méně rozvinutý systém péče o dítě	nízká úroveň dávek, malá pomoc státu rodinám v péči o děti	vysoká zaměstnanost žen, dlouhá rodičovská dovolená, rozvinutý systém péče o děti, nárok na sociální dávky testovaný, jejich výše často demotivuje k pracovnímu zapojení
ovlivňování gender vztahů	nevměšování se	politika rovnosti pohlaví, podpora dvoupříjmového rodinného modelu	tradiční jednokariérový model	tradiční jednokariérový model	dvoupříjmový model rodiny
síť státních institucí péče o děti	málo rozvinutá	velmi rozvinutá	velmi rozvinutá	málo rozvinutá	rozvinutá
forma rodinných dávek	daňové úlevy	univerzální nárokové dávky	dávky, odpočty z daní	dávky, odpočty z daní	především dávky
populační politika	neutrální	child-friendly policy	často propopulační cíle	neutrální	často propopulační cíle
stát	Velká Británie, Švýcarsko	Dánsko, Finsko, Norsko, Švédsko	Německo, Rakousko, Belgie, Irsko, Francie, Lucembursko, Nizozemsko	Španělsko, Řecko, Itálie, Portugalsko	Česká republika, Polsko, Maďarsko, Slovensko, Slovinsko

Zdroj: Matějková, Paloncyová 2005

3.2 Vývoj rodinného chování v Evropě po roce 1945 a jeho souvislosti s rodinnou politikou

Veškerá typologie představuje pouze modelové situace a chování. Za těmito modely se skrývá historie jednotlivých států, jejich politický vývoj a především samotné rodinné chování obyvatel daného státu, které je ovlivněno dlouhodobým působením mnoha faktorů. Lze říci, že každé opatření v oblasti rodinného práva či rodinné politiky má vliv na vývoj dané populace.

Jak již bylo zmíněno v kapitole o postmoderní rodině, rodinné chování evropských populací bylo od konce druhé světové války do poloviny 60. let 20. století velmi podobné. Bylo charakterizováno vysokou úrovní sňatečnosti a nízkou rozvodovostí, bezdětnost byla velmi nízká a v rodinách byly nejčastěji dvě až tři děti. V socialistických zemích však toto „prorodinné“ chování trvalo kratší dobu. Od poloviny 60. let docházelo postupně k pluralizaci rodinných forem, kdy se vedle manželství začal objevovat i svazek neformální.

3.2.1 Rodinná politika v západní Evropě po roce 1945

V politice západních zemí se projevoval vliv ideologického základu sociálního státu, tzv. welfare state, který měl vést ke zlepšení životní úrovně rodin, nikoliv primárně ke zvýšení plodnosti. Pro rodinnou politiku byla typická především *univerzalita*, jež měla vést k zabezpečení všech rodin. Deklarace lidských práv z roku 1948 mimo jiné ustavila právo na sociální zabezpečení a státní podporu v mateřství. Rodinná politika se v době „zlatého věku rodiny“, tj. od konce druhé světové války do začátku druhého demografického přechodu, dá označit za *normativní* – co nejdříve uzavřít sňatek a mít co nejvíce dětí se stalo jakousi normou. Cílem rodinné politiky tehdejší doby bylo nastavit podmínky tak, aby mohli všichni založit rodinu, kde se otec stává živitelem rodiny a matka zůstává co nejdéle doma, aby mohla pečovat o děti a domácnost. Právě zde nastal výrazný rozdíl mezi západní a východní Evropou.

V období let 1960 až 1974 se objevuje snaha znovu řešit problém chudoby rodin, tudíž dochází k odklonu od univerzality a pomoc směřuje spíše k těm, kteří ji potřebují. Tím začalo docházet k selektivnosti při rozdělování zdrojů podpory – byly zavedeny tzv. příjmově testované dávky. Neúplné rodiny se staly předmětem samostatných dávek, kdy vznikaly snahy vyrovnat životní standard mezi úplnými a neúplnými rodinami, přičemž de facto docházelo ke zvýhodňování neúplných rodin před úplnými. Vliv na rodinné chování mělo v tomto období také rozšíření moderní antikoncepce a uvolnění legislativy umožňující umělé přerušování těhotenství. Následující období, tj. od roku 1975 do roku 1990, znamenalo pro rodinnou politiku odklon od normativního charakteru a pozornost států se zaměřovala spíše na politiku populační. V této době také dochází k výrazné pluralizaci rodinných forem a jsou zaváděna taková opatření, která nejsou výlučně zaměřena na podporu rodin, ve kterých jsou partneři sezdáni.

3.2.2 Rodinná politika ve východní Evropě po roce 1945

Období po druhé světové válce znamenalo pro státy východní Evropy spíše rozvoj populační politiky – zaváděna byla různá pronatalitní populační opatření a důraz byl kladen pouze na politiku populační, nikoliv na rodinnou. Výrazným rozdílem oproti zemím západní Evropy byl

extenzivní rozvoj centrálně řízeného hospodářství, které vyžadovalo velké zdroje pracovních sil, tudíž i ženskou pracovní sílu. Intenzivnější zapojování žen na trhu práce mělo za následek dřívější pokles úrovně plodnosti než v zemích západní Evropy, a to přibližně o deset let. Z hlediska rodinné politiky v tomto období nastal rozvoj v péči o děti, zvýšil se počet mateřských školek a jeslí.

Zatímco západoevropské země pokračovaly ve své nastavené rodinné politice i po roce 1989, bývalé socialistické země odmítly většinu předchozích nástrojů pronatalitní populační politiky a pokusily se o vytvoření nového systému podpory rodin. Změna systému však v těchto zemích nebyla do důsledku promyšlena a došlo tak k prudkému snížení úrovně plodnosti. Až po tomto hlubokém a dlouhodobém poklesu plodnosti se opět začala objevovat nová nastavení rodinné politiky.

3.3 Rodinná politika v rámci EU v současnosti

Současné názory na rodinnou politiku v rámci zemí Evropské unie poukazují na fakt, že pouze stabilní a dlouhodobá politika může být úspěšná a pro rodiny skutečně užitečná. Jako klíčový problém se ukazuje slučitelnost rodiny a zaměstnání, a to nejen pro ženskou populaci. Čím větší je kladen důraz na služby pro rodiny zahrnující zařízení péče o malé děti (tj. děti do tří let věku), flexibilní formy rozvržení pracovní doby a rodičovskou dovolenou, tím méně je v poslední době věnována pozornost finanční podpoře rodin (Kocourková 2008).

Kompetence v oblasti rodinné politiky v členských zemích Evropské unie zůstávají na úrovni jednotlivých států a jednotná rodinná politika nikdy nebyla a ani v současné době není jedním z cílů Evropské unie. Můžeme pozorovat, že přestože jsou ve většině zemí používány podobné nástroje rodinné politiky, jejich rozsah a nastavení se značně liší. Na druhou stranu, i přes tyto odlišnosti můžeme pozorovat několik společných trendů. Za jeden z nich lze považovat přizpůsobení rodinné politiky nárůstu variability rodinných forem. Dále mezi společné rysy můžeme zařadit snahy postupně přejít od univerzálních dávek k dávkám testovaným (Kocourková 2008).

Zájem Evropské unie o situaci rodin s dětmi podnítil vznik *Evropské observatoře národních rodinných politik* v roce 1989, jejímž cílem bylo monitorovat trendy ve vývoji rodinné politiky v členských zemích Evropské unie. Tato organizace se později v roce 2003 přeměnila na *Evropskou observatoř sociální situace, demografie a rodiny*, která se zabývá zkoumáním dopadů sociálně ekonomických opatření na rodiny s dětmi (Matějková, Paloncyová 2005, Kocourková 2008).

V současné době je úloha EU v rámci rodinné politiky pro všechny členské země podobná a měla by do ní spadat mimo jiné i podpora výzkumu a organizování výměny zkušeností mezi jednotlivými státy. Evropská unie má také za cíl zapojování soukromé sféry do řešení problémů současných rodin, např. systémem podpory firem a společností, které nabízejí pracujícím členům rodin s dětmi zkrácený pracovní úvazek či např. firemní školku. Dalším cílem EU v této oblasti by také mělo být zlepšení celkového fungování pracovní sféry včetně zvýšení

zaměstnanosti žen a přizpůsobení se tomuto trendu rozvojem zařízení péče o děti (Matějková, Paloncyová 2005, Kocourková 2008).

Celkově tedy lze říci, že hlavním cílem rodinné politiky Evropské unie je sladování práce a rodiny a zapojení mužů do péče o děti, např. pomocí otcovské dovolené či tzv. otcovských kvót. Tím, že se zvýšila ekonomická aktivita žen, klesla úroveň plodnosti; ke zvýšení úrovně plodnosti by mělo pomoci zapojení mužů do péče o domácnost a děti, aby došlo k vyrovnání povinností a k rovnoměrnějšímu rozdělení rolí. Způsobů, jak zapojit otce do péče o děti, existuje v současné době několik – patří mezi ně tzv. aktivní otcovství, které je podporováno ze strany EU, dále otcovské kvóty, jejichž smyslem je podpořit otce při čerpání rodičovské dovolené: např. pokud otec nastoupí na rodičovskou dovolenou, rodina získá výhody, které by jinak od státu nedostala, nebo může platit, že když na rodičovskou dovolenou nastoupí otec, délka této dovolené se prodlouží za stejných finančních podmínek. Další novinkou v této oblasti je tzv. otcovská dovolená – oproti mateřské dovolené krátké placené volno v období kolem porodu partnerky – pohybuje se v rozmezí od 2 do 10 dnů po porodu, kdy může otec zůstat spolu s partnerkou doma a pomoci tak při prvních starostech o dítě. Tato forma placené dovolené ještě není v některých státech zavedená či ustálená, řeší se otázka, jak dlouho by měla být tato dovolená poskytována a jakým finančním obnosem či poměrem ke mzdě, většinou však pro náhradu mzdy platí stejná pravidla jako u mateřské dovolené. V tomto směru se EU snaží podporovat otce také různými propagačními materiály, které by pomohly se ve výhodách aktivního otcovství orientovat. Z výsledků různých organizací pro rodiny vyšlo najevo, že rodiny, ve kterých se zapojují do péče o dítě oba rodiče, mají nižší pravděpodobnost rozvodu.

Dále se EU snaží podpořit rodiny tím směrem, aby byla zajištěna solidarita mezi generacemi (Matějková, Paloncyová 2005). Závěrem tedy můžeme říci, že do 90. let docházelo k divergenci v rodinné politice, od 90. let dochází ke konvergenci, i když jednotná politika není cílem. Země se snaží si mezi sebou předávat informace a zkušenosti, aby nastavená rodinná politika byla co nejefektivnější. Je velmi důležité, aby se nástroje rodinné politiky měnily a rozvíjely v souvislosti s aktuálními změnami v rodinném chování a aby se včas přizpůsobily měnícím se potřebám rodin (Kocourková 2008).

3.4 Rodinná politika ve vybraných zemích

3.4.1 Spojené království

Spojené království je typickým příkladem země, kde stále přetrvává názor, že stát by neměl zasahovat do soukromých záležitostí svých občanů. Platí zde zásady typické pro *liberální model*. Stát se tedy spíše nevměšuje do záležitostí rodin, pomoc nabízí pouze v případě ohrožení chudobou – pomoc zde náleží jen nejvíce potřebným. I v oblasti rodinné politiky se uplatňuje minimální stupeň přerozdělování státních zdrojů. Odpovědnost za péči o děti spočívá pouze na rodičích a soukromých institucích, síť státních zařízení v oblasti péče o děti je málo rozvinutá. Pokud jde o rodinné dávky, ve Spojeném království není žádná přímá finanční podpora rodinám, jedná se zde spíše o formy typu daňových úlev pro rodiny s dětmi (Matějková, Paloncyová 2005, Kocourková 2008).

3.4.2 Švédsko

Ve Švédsku oproti Spojenému království platí naopak vysoký stupeň přerozdělování zdrojů. Vyplácí se zde plošné základní dávky všem rodinám. Tím se Švédsko řadí do tzv. *sociálně-demokratického modelu*. Rodičovská dovolená je zde dlouhá a i přesto je zde vysoce vyvinutý systém institucionální péče o malé děti. Švédsko do záležitostí rodiny zasahuje ve velké míře i v oblasti politiky rovnosti pohlaví, jako jedna z prvních zemí Evropy zavedlo v roce 1974 rodičovskou dovolenou namísto původní další mateřské. Tato změna znamenala zásadní odklon od dosavadních představ, které pokládaly péči o děti za výlučnou záležitost žen (Matějková, Paloncyová 2005, Kocourková 2008). Velmi rozvinutá síť státních institucí péče o děti umožňuje rozšiřovat tzv. dvoupříjmový rodinný model.

3.4.3 Německo

Pro Německo je typická silná explicitní podpora rodiny a podpora institucionalizovaného soužití manželů a jejich dětí. Finanční podpora rodin je výrazná a to jak formou daňovou, tak formou sociálních dávek. V první řadě jsou rodiny podporovány daňovou cestou, pouze pro nízkopříjmové rodiny jsou cílené systémy sociální pomoci. Německo uplatňuje *konzervativní model* rodinné politiky, tzn., že poskytuje dlouhou mateřskou a rodičovskou dovolenou s vysokou mírou kompenzace ušlých příjmů a podporuje tzv. jednokariérový model rodiny, kdy žena zůstává v domácnosti a stará se o výchovu dětí. Proto není v Německu nijak zvlášť rozvinutá síť služeb pro rodiny (Matějková, Paloncyová 2005, Kocourková 2008).

3.4.4 Francie

Francie je v oblasti rodinné a především populační politiky svým charakterem ojedinělá. Typický je hlavně pronatalitní charakter opatření populační politiky a vysoká finanční podpora rodinám s dětmi. Tím dochází také k velkému stupni přerozdělování státních zdrojů. Co se týče rodinné politiky, ve Francii je stále kladen důraz na tradiční rodinu, kde je otec živitel rodiny a je hlavním zdrojem příjmů, matka pak zůstává s dětmi a stará se o domácnost - stále tady přetrvává tradiční jednokariérový model rodiny. Síť institucí péče o děti je méně rozvinutý. Rodiny od státu mohou získat podporu jak ve formě dávek, tak ve formě daňových úlev (Matějková, Paloncyová 2005).

3.4.5 Španělsko

Španělsko spadá do tzv. *latinského* nebo také *rodinného modelu*. Jak z názvu modelu vyplývá, v této zemi se klade velký důraz na rodinu, nikoliv však v tom smyslu, že by stát rodiny finančně podporoval. Úroveň dávek je nízká a celková pomoc státu rodinám při péči o děti je malá. Síť státních zařízení péče o děti je málo rozvinutá, přetrvává zde model matky pečující o děti a domácnost – jednokariérový model rodiny a počítá se zde s generační výpomocí. Státní podpora je jak ve formě dávek, tak ve formě daňových úlev, avšak v minimálním rozsahu. Pomoc rodinám tak spočívá spíše na širším příbuzenstvu (Matějková, Paloncyová 2005).

3.4.6 Česká republika

Ačkoliv oblast rodinné politiky v České republice prošla v minulém období značnými změnami, lze ji stále označit jako *postsocialistický model* rodinné politiky. Stejně jako v ostatních postsocialistických zemích byla po roce 1989 odmítnuta předchozí nastavení populační politiky a je pravděpodobné, že i z tohoto důvodu došlo k prudkému snížení úrovně plodnosti. V současnosti se rodinná politika České republiky snaží o nalezení řešení této situace a o podporu ve sladění rodinného a pracovního života. Je zde poměrně rozvinutá síť státních institucí péče o malé děti a dlouhá rodičovská dovolená (Matějková, Palonciová 2005).

Tabulka č. 5 shrnuje situaci v oblasti rodinné politiky z hlediska vybraných zemí:

Tab. č. 5: Rodinná politika ve vybraných zemích

Stát/Oblast RP	Intervence státu	Role partnerů	Síť státních institucí péče o děti	Forma rodinných dávek	Rodičovská dovolená
Velká Británie	pomoc pro rodiny, které ji nejvíce potřebují; minimální intervence ze strany státu do rodinných záležitostí	stát se do rolí partnerů nevměšuje; převládá jednokariérový model rodiny	málo rozvinutá; péče o děti spočívá pouze na rodičích a soukromých institucích	daňové úlevy	minimální rodičovská dovolená (13 týdnů, neplacená)
Švédsko	plošné základní dávky rodinám; koncepce ochrany jednotlivých členů rodiny	politika rovnosti pohlaví, podpora dvoupříjmového rodinného modelu	velmi rozvinutá	univerzální nárokové dávky	dlouhá rodičovská dovolená; podpora mužů při čerpání RD
Německo	silná podpora rodiny	tradiční jednokariérový model	méně rozvinutá	daňové úlevy, dávky	dlouhá mateřská i rodičovská dovolená
Francie	snaha o intervenci do rodinných záležitostí	tradiční jednokariérový model	méně rozvinutý systém institucí péče o děti	dávky, odpočty z daní	dlouhá mateřská i rodičovská dovolená
Španělsko	nízká úroveň dávek, malá pomoc státu rodinám v péči o děti	tradiční jednokariérový model	málo rozvinutá	dávky, odpočty z daní	dlouhá rodičovská dovolená
Česká republika	snaha o podporu nízkopříjmovým rodinám	dvoupříjmový model rodiny	rozvinutá	především dávky	dlouhá rodičovská dovolená

Zdroj: Matějková, Palonciová 2005, Kocourková 2008

Kapitola 4

Procesy vzniku rodiny

Jak již bylo zmíněno v kapitole o rodině, záleží na definicích, jak vysvětlit pojem *rodina*. Pokud budeme za rodinu považovat pár, ať už s dětmi či bez nich, můžeme za proces vzniku rodiny označit vstup do manželství či počátek společného bydlení partnerů, i když sňatek neuzavřeli. V případě, kdy se dva lidé rozhodnou spolu uzavřít sňatek a tím společně vstoupit do manželského svazku, získávají práva a povinnosti, určité společenské postavení a je jim bez předsudků či nějakého omezení umožněno založit si rodinu a vychovávat děti. Tím je možné vysvětlit, proč je manželství uzavíráno podle zákona a proč je tato instituce důležitá. V poslední době ale jako by manželství ztratilo svůj význam a lidé místo tohoto svazku volí soužití jiného typu. Důvodů, proč do manželství s partnerem nevstoupit, je celá řada, a dá se říci, že právě tyto důvody pak vedou k určitému typu kohabitance, ve které spolu pár žije. Proto budou zmíněny nejen charakteristiky manželství, ale i charakteristiky typů soužití, které manželství připomínají. Jedním z důvodů, proč dlouhodobě klesá počet nově uzavíraných manželství, je právě rozšíření těchto forem soužití ve společnosti. Polský sociolog Bauman prohlásil o mezilidských vztazích v postmoderní době, že se stále častěji dopředu počítá s jejich dočasností. Svazky budou trvat tak dlouho, jak dlouho budou schopny přinášet uspokojení pro daný pár (Bauman 1995)

4.1 Instituce manželství

Manželství je obecně chápáno jako univerzální lidská instituce, která tvořila základ pro rodiny v průběhu celých staletí. Zatímco tradice sňatkového obřadu, práva a povinnosti manželů, způsob výběru partnera, počet partnerů a také podmínky vstupu do manželství se mohou lišit v závislosti na dané kultuře, manželství je trvale uznáváno za primární společenskou instituci pro plození a výchovu dětí.

Ze sociologického hlediska je manželství považováno za obvykle společensky uznávaný, legalizovaný sexuální vztah mezi dvěma nebo více partnery opačného pohlaví, u kterého se předpokládá, že se dříve či později stane základem rodiny (Velký sociologický slovník 1996).

V současné době by manželství mělo plnit tři základní funkce, a to funkci sexuálního soužití, další funkcí je výchova dětí a vzájemná pomoc mezi manželi. V každém stádiu manželství pak některá z těchto funkcí převažuje, zatímco ty ostatní jsou méně důležité

(Choděra 2002), přičemž můžeme podle Veselé rozlišovat čtyři hlavní vývojová stadia manželství:

1) *Mladé manželství* trvá do 5 až 10 let od jeho uzavření. Manželé si na sebe postupně zvykají, začínají společně hospodařit, plánují příchod dítěte a poté se věnují péči o jejich potomka či potomky a jejich následné výchově. Žena bývá alespoň část tohoto období na mateřské, resp. rodičovské dovolené a příjmy v rodině závisí víceméně na muži.

2) *Manželství středního věku* je většinou bráno za období 10 až 25 let trvání manželství. Během tohoto období procházejí jejich děti pubertou, dospíváním až dochází k jejich osamostatnění. Manželé jsou již povětšinou hmotně zajištěni, jsou oba ekonomicky aktivní a mají určité společenské postavení.

3) *Manželství zralého věku* je další následující fáze. V tomto období dochází u manželů k jakémusi zpomalení psychického tempa. Co se týče ekonomického statutu, tato etapa manželství je označována za vyvrcholení pracovní aktivity a postupně následuje odchod do důchodu. Děti již z rodiny odcházejí a zakládají si své vlastní (prokreační) rodiny, manželé si tedy zvykají na život ve dvou.

4) *Manželství ve stáří* je ovlivněno především stárnutím obou partnerů, zdravotní potíže přibývají a manželství se tak stává spíše péčí o druhého z partnerů, který je na tom zdravotně hůře. Manželé jsou si oporou, vztahy bývají již stabilizované, i když přeci jenom může docházet ke změnám v charakteru člověka v důsledku stáří. Stejně tak se mohou objevovat mezigenerační konflikty a nepochopení (Veselá a kol. 2005).

Zatímco dnes manželství slouží především k založení rodiny a výchově dětí, dříve podle de Singlyho mezi základní cíle patřilo propojení sociálních vztahů a stmelování rodin. Uzavření sňatku se netýkalo pouze muže a ženy, ale i původní rodiny obou manželů. Tvořila se zde síť nových příbuzenských vztahů, které daly vzniknout nové rodině (de Singly 1999). Rozdíly mezi tradičním a moderním manželství budou dále vysvětleny v následujících částech práce.

4.1.1 Tradiční manželství

Charakteristiky tradičního manželství spočívají především v rozdělení práv a povinností mezi manželi. Očadlíková ve své práci popisuje, že dělba práce, společné stolování a manželská postel tvořily základ tradičního pojetí manželství. V tomto typu svazku je hlavou rodiny muž, jehož rozhodnutí musí všichni ostatní členové rodiny respektovat, sám ekonomicky zaopatřuje rodinu a spravuje majetek celé rodiny. Žena zůstává v domácnosti a je zodpovědná za její chod a péči o děti (Očadlíková 2009). Tento typ manželství byl typický zejména pro období od 19. století do 60. let 20. století.

Ze studie Horského *Rodina našich předků* se můžeme dozvědět, že sňatek v minulosti nebyl vůbec samozřejmou záležitostí. Tento fakt platil především pro preindustriální společnost západní a střední Evropy. Autor uvádí, že se dokonce objevují názory, že v této době byl sňatek spíše privilegium. Oženit se směl pouze muž, který byl schopen zajistit podmínky pro budoucí rodinný život, a to buď tím, že byl dědic nějaké nemovitosti, anebo si musel zajistit svoji vlastní živnost. Naopak ve východní a jihovýchodní Evropě nebylo podmíněčně vyžadováno, aby

manželství uzavírali pouze lidé zajištění, sňatek zde byl v zásadě dostupnější. Autor dále vysvětluje, že kromě ekonomických překážek bránily uzavření sňatku také demografické či administrativní důvody. Mohlo se totiž stát, že se v blízkém okolí nenacházel žádný volný partner vhodného věku či sociálního postavení. Také administrativní opatření vedla k různým omezením při uzavírání manželství, např. utužení poddanství, nejen v českých zemích, přispělo k tomu, že sňatek podléhal vrchnostenskému souhlasu, čímž se stal méně dostupným (Horský, Seligová 1997).

Jak již bylo zmíněno v kapitole o rodině, změnila se i povaha výběru partnerů. Katrňák i Možný tvrdí, že uzavření tradičního manželství bylo ovlivněno výběrem rodičů, kteří rozhodovali o budoucích partnerech svých dětí. Tento výběr byl spojen se zájmem širší rodiny a svoji roli hrály také ekonomické faktory (Možný 2006, Katrňák 2008).

4.1.2 Moderní manželství

Moderní manželství je založeno především na lásce, vzájemné náklonnosti a osobních sympatiích a výběr partnera záleží pouze na jedinci, nikoli na jeho rodičích, jak tomu bylo v převážných případech u manželství tradičního. Podle Katrňáka se na ekonomickém zajištění domácnosti začínají podílet oba partneři – muž není výhradním živitelem rodiny a do práce chodí i žena, a zároveň veškeré domácí práce nejsou jen záležitostí ženy, ale podle svých schopností se zapojuje i muž. Rodinné role a činnosti spojené s chodem domácnosti se tak staly vzhledem k pohlaví vyváženějšími. Manželé nejen dohromady rozhodují, vzájemně si při každodenních činnostech pomáhají, tráví také dohromady, při společných aktivitách, svůj volný čas (Katrňák 2008).

Možný zas vysvětluje rozdíl mezi tradičním a moderním manželstvím tím, že láska nemusela být předpokladem nezrušitelného závazku, který si manželé při obřadu slíbili. Proto tato manželství, která nebyla založená na citech či sexuální přitažlivosti, které mohou časem vyprchat, trvala celý život. Moderní manželství založené naopak především na lásce nelze v tomto směru považovat za perspektivnější a očekávat, že vydrží věčně, protože city se mohou po určité době změnit (Možný 1990).

Matoušek shledává rozdíl v tom, že sňatky přestaly být určovány jinými zájmy než práním snoubenců žít společně. Dalším rozdílem je to, že muž přestal být jediným živitelem rodiny, a tím rodina ztratila pevný společenský statut daný povoláním muže. Výchovnou funkci si rodina zachovala jen vůči nejmenším dětem (Matoušek 1993).

Jak vyplývá z předchozího, manželství prošlo během 20. století velkými změnami. Změnil se však i pohled na samotné manželství a důvody, které k tomu vedou, budou vysvětleny v další části práce.

4.1.3 Legislativa manželství v evropském kontextu

Co se týče legislativy vázané na manželství, v Evropě může být manželství uzavřeno mezi partnery opačného pohlaví, kteří dosáhli zletilosti, tj. 18 let věku. Osoby mladší 18-ti let mohou manželství uzavřít pouze s písemným souhlasem zákonného zástupce či na základě rozhodnutí soudu, a to především v případech, kdy je budoucí svazek plně v zájmu neplnoletých partnerů, např. z důvodu těhotenství partnerky. Ve Spojeném království, Švédsku a České republice je

výjimečné povolení sňatku od 16-ti let věku, ve Francii již od 15-ti let a ve Španělsku dokonce již od 14-ti let věku. Ve všech evropských zemích jsou nezákonné sňatky uzavírané mezi osobami v příbuzenském vztahu v přímé linii 1. a 2. stupně, v některých zemích dokonce i 3. stupně, který zahrnuje vztah např. mezi strýcem/tetou a neteří/synovcem. Ve většině zemí Evropy lze uzavřít jak civilní, tak církevní sňatek, přičemž církevní musí proběhnout u státem uznaných církví, a zároveň v některých zemích musí církevnímu sňatku předcházet civilní – např. ve Francii. Národní legislativy jednotlivých zemí umožňují výběr příjmení dle jmen jednoho z manželů – v tradičních modelech je povětšinou přejímáno příjmení muže, nebo umožňují kombinaci příjmení partnerů či volbu jiného libovolného příjmení. Děti narozené v manželství nesou společné příjmení rodičů a všechny děti v rámci jednoho manželství musí mít totožná příjmení (Matějková, Palonciová 2005).

Tab. č. 6: Zákonné podmínky pro vstup do manželského svazku ve vybraných evropských zemích v roce 2003

stát	sňatkový věk muže/ženy	možnost uzavření sňatku pro nezletilé se souhlasem zvolené autority	typ obřadu	ilegální příbuzenský vztah pro sňatek dle stupně	typy manželských povinností	možnost upravit majetkové vztahy smlouvou
Česko	18/18	16 - 18 dle rozhodnutí soudu	civilní, církevní	1. a 2. + adopce	společně žít, být si věmi, vzájemně se respektovat a pomáhat si, společně pečovat o děti, vytvářet zdravé rodinné prostředí, uspokojovat rodinné potřeby	ano, majetek nabytý v průběhu manželství považován za bezpodílové vlastnictví
Francie	18/15	15 - 18 se souhlasem rodiče (u nižšího věku souhlas státní prokuratury), sňatkem se osoba stává zletilou	civilní, církevní n.p.d.	1., 2. a 3. + adopce	věrnost, materiální a morální podpora, výchova dětí a materiální zabezpečení rodiny	ano, obecná smlouva o společném majetku nebo o společném vlastnictví, o rozdělení majetku či o společně získaném majetku
Německo	18/18	16 - 18 rozhodnutí soudu	civilní, církevní n.p.d.	1. a 2., také u adopce	vzájemná láska a úcta, ohleduplnost, podpora, věrnost, společné bydlení	ano, jinak majetek získaný v průběhu manželství spravován odděleně, manželé neručí navzájem za dluhy
Španělsko	14/14	14 - 18 se souhlasem rodičů	civilní, církevní			ano, majetek nabytý v průběhu manželství považován za společný
Švédsko	18/18	v nižším věku souhlas Rady sociálního blaha a zákonného zástupce	civilní, církevní	1. a 2. + výjimky u nevlastních sourozenců		ano, majetek a dluhy jinak považovány za společné
Spojené království	18/18	16 - 18 se souhlasem zákonného zástupce	civilní, církevní	1. a 2.	být si věmi, společně žít, vzájemná pomoc	ano, jinak manželé spravují majetek v odděleném vlastnictví

Poznámka: n.p.d. znamená, že církevní sňatek nemá v dané zemi právní důsledky

Zdroj: Matějková, Palonciová 2005

4.2 Faktická manželství

Za faktická manželství považujeme taková soužití, kdy spolu partneři hospodáří v jedné domácnosti. Mohou vychovávat děti ať už společně, či jednoho nebo dokonce obou partnerů z předchozích vztahů. Demografický slovník označuje tyto svazky, které zpravidla nemají společenské a právní postavení, za konsensuální manželství, svobodné svazky nebo také dočasné svazky, a to z toho důvodu, že zpravidla nemají tak stabilní povahu jako manželská

soužití. Osoby žijící trvale společně se označují jako pár, jednotlivci jsou pak označováni jako druh/družka, přítel/přítelkyně, společník či partner/partnerka (Pavlík, Kalibová 2005). Tato soužití se však dále významně liší, a to především v tom, zda pár uvažuje o tom, zda by v budoucnu manželství uzavřel, a de facto tímto způsobem zkouší, jaké by bylo následné manželské soužití, nebo zda je přesvědčen, že manželský svazek neuzavře vůbec.

Na první dojem by se mohlo zdát, že faktická manželství jsou záležitostí dnešní, postmoderní doby. Pokud bychom se však zaměřili na výskyt těchto svazků v minulosti, došli bychom k poznatku, že především v severní a západní Evropě byly tyto svazky rozšířené i v dobách dřívějších. Důvody k neuzavření sňatku mohly být např. ekonomické překážky, kdy si pár kvůli nedostatku prostředků nemohl svatbu dovolit. Dále nemohly uzavřít sňatek osoby již jednou sezené či zde nastal problém odlišného náboženského vyznání partnerů (Sobotka, Toulemon 2008).

Co se týče situace z hlediska nesezdaných soužití v Evropě, podle Sobotky a Toulemona jsou mezi evropskými státy rozdíly v rozšíření faktických manželství, lze však vypočítat tři fáze, které se postupně projevují ve všech zemích. První fáze se týká rozšíření těchto svazků, kdy čím dál větší podíl mladých osob vstupuje do nesezdaného soužití, a to téměř hned na počátku partnerství. Tento trend v chování se postupně rozšiřuje a přebírá ho většina populace. Druhá fáze se týká doby trvání nesezdaného soužití, kdy se postupně prodlužuje doba trvání nelegitimního svazku a méně často dochází k následnému uzavření sňatku. Třetí fáze se týká dětí v nesezdaném soužití, kdy těhotenství partnerky postupně přestává být důvodem pro uzavření manželství a rodičovství dvou svobodných osob se ve společnosti stává běžným jevem (Sobotka, Toulemon 2008).

4.2.1 Faktická manželství „na zkoušku“

Jak již bylo řečeno, faktická manželství mohou vést k uzavření manželství v budoucnosti. Pár si tedy před samotným uzavřením manželství zkusí, jaké je společné bydlení, hospodaření a starost o chod domácnosti. Tyto páry bývají většinou bezdětné a příchod dětí plánují až po uzavření sňatku. Tato možnost soužití „na zkoušku“ má pozitivní stránku v tom, že již nedochází k tak častému uzavření manželství mezi snoubenci, kteří se téměř neznali v běžném denním životě, jako tomu bylo dříve. Rozvoj moderní antikoncepce a samotná možnost zkusit si společné soužití ještě před uzavřením manželství je v dnešním pohledu velikou výhodou.

Můžeme si položit otázku, co v tomto soužití poté páry vede k tomu, aby uzavřely manželství. Na jedné straně to může být fakt, že pár touží po dítěti a chce ho počít v legalizovaném svazku, na straně druhé se v poslední době může zdát, že přibývá svazků, kdy právě početí dítěte vede páry k uzavření sňatku.

4.2.2 Faktická manželství jako způsob života

Existují páry, kterým soužití bez legitimizace naprosto vyhovuje. Klady tohoto druhu soužití mohou spočívat v tom, že rozpad svazku jde mimosoudní cestou a je jen na partnerech, jak si mezi sebou vypořádají majetkové poměry a péči o děti, pokud byly součástí tohoto nesezdaného soužití. Přibývá osob, které tento svazek preferuje, a to z mnoha dalších důvodů. Nesezdané

soužití totiž může vyvolávat v lidech jakýsi pocit svobody, mohou se rozhodovat sami za sebe, těmto svazkům nejsou přikládány žádné právní povinnosti ani závazky.

Mezi tyto svazky patří také soužití rozvedených a ovdovělých osob, které již znovu nechtějí vstupovat do legitimního svazku. Podíl rozvedených osob, které žijí v nesezdaném soužití je ovlivněn z jedné strany úrovní rozvodovosti v dané zemi a postojem společnosti k rozvodům, ze strany druhé pak postojem ke kohabitacím obecně. Kohabitace ovdovělých osob pak naznačuje, že osoby staršího věku chtějí sdílet i tuto část života s partnerem, ale sňatek v těchto případech není pro vztah ani podmiňující ani očekáván.

4.2.3 Legislativa nesezdaného soužití v evropském kontextu

Na první dojem by se mohlo zdát, že pojmy „legislativa“ a „nesezdané soužití“ by spolu neměly mít nic společného. Zda faktická manželství nějakým způsobem legitimizovat či ne je velikou otázkou. Tím, že se dva lidé rozhodnou žít spolu v nelegitimním svazku, dávají svým způsobem najevo nezájem o právní rámec tohoto soužití. Avšak zvyšujícím se počtem kohabitací v rámci celé Evropy v některých zemích došlo k legalizaci tohoto typu soužití, resp. existuje národní legislativa, která vyvozuje důsledky úřední evidence. Legální nesezdané soužití párů je legislativně schváleno např. ve Francii (od roku 1999), v Belgii (od roku 2000), dále ve Španělsku, Švédsku či Švýcarsku. Z této legální kohabitace vyplývají pro páry práva a povinnosti podobné těm, které plynou z manželství. V již zmíněných zemích se legální kohabitace vztahuje na osoby, které spolu dlouhodobě bydlí v jedné domácnosti a jsou k sobě citově spjati. V jednotlivých zemích se legislativa liší – např. ve Španělsku musí vztah dvou osob trvat alespoň dva roky, ve Švédsku je zas zákonem upraveno společné bydlení a vlastnictví v průběhu jednoho roku po zániku vztahu, partneři nejsou žádným způsobem odpovědní za společnou péči o děti (Matějková, Paloncyová 2005).

Legislativa nesezdaného soužití by pro páry měla přinášet především různé výhody – v některých zemích mají partneři zodpovědnost za společný chod domácnosti a musí se dle toho řídit, dále jsou nastaveny podmínky pro rozdělení společného majetku při rozpadu svazku apod. Legální kohabitaci stvrzuje tzv. *partnerská smlouva* či *kohabitační smlouva*, ze které vyplývají určitá práva a povinnosti, jako je vzájemná pomoc a finanční podpora. Česká legislativa zohledňuje nesezdané soužití např. v právu sociálního zabezpečení, kdy se určuje výše příjmu domácnosti (Matějková, Paloncyová 2005).

4.3 Ostatní formy rodinných svazků

Jak již bylo uvedeno, rodina není jenom o manželích a jejich dětech, jde v ní také o vztah dvou osob, které jsou spolu citově spjati. Navíc současná tolerance společnosti k jiným formám partnerského svazku než je manželství již nedává uzavření manželství a založení rodiny do tak těsného svazku. Stále častěji se ve skutečnosti setkáváme s dalšími novými formami partnerského soužití a také s preferencemi života singles a semi-singles.

Living apart together (LAT) neboli společné oddělené žití je jedním z novodobých způsobů „soužití“. Znamená párový heterosexuální vztah, ve kterém si oba zachovávají vlastní domácnost

a bydlí odděleně, ale deklarují se jako stabilní pár (Možný 2006). Tento vztah tedy nelze označit za faktické manželství, protože nesplňuje podmínku, že spolu partneři žijí a společně hospodaří. Tento typ soužití se vyskytoval již v minulosti, jednalo se však o zcela výjimečné případy. Důvody pro taková soužití byly převážně praktické, kdy např. typ povolání jednoho z partnerů, zpravidla muže, neumožnil po většinu času vést společnou domácnost (Očadlíková 2009). V současné době však páry volí tento způsob svazku ze zcela jiných důvodů. Většinou hraje roli individualismus a neochota přizpůsobit se životnímu stylu partnera. Ženám při odděleném bydlení nevzniká starost o chod celé domácnosti a každý z partnerů má svůj vlastní osobní prostor. Dá se říci, že za rozšířením tohoto druhu soužití může stát i rozšíření způsobu života jako singles. Tzv. singles jsou ekonomicky samostatní, především mladí lidé žijící záměrně osaměle. Tento styl života umožňuje zaměřit se pouze na své potřeby, na svůj vlastní prostor. Když se objeví partner, je nutné přijímat kompromisy. Proto je LAT čím dál více volenou formou soužití, kdy si oba partneři mohou ponechat své individuální zájmy a potřeby.

Za další způsob soužití dvou osob můžeme označit tzv. „čistý vztah“, který se pokusil popsat Anthony Giddens. Jedná se o vztah, který trvá pouze tak dlouho, dokud oběma partnerům takové soužití vyhovuje. Není udržován z povinnosti nebo kvůli jiným sociálním závazkům. „Čistý vztah,“ nemá sloužit k poskytování základní jistoty, protože v moderní společnosti se jedinci nemohou spoléhat na druhé. Tím, že je založený čistě na citech, je tento vztah velmi nestálý a křehký (Giddens 1997, cit. podle Očadlíková 2009). Tento způsob svazku dopředu udává, že nebude mít dlouhou dobu trvání. Volí ho především mladší generace, které se ještě nechtějí „vázat“ ke stálému partnerovi a založení rodiny ještě neplánují.

Tyto nové formy soužití svým způsobem nahrazují manželství. Chaloupková upozorňuje, že během poslední doby nedošlo jen k přechodu k různým formám partnerského soužití, ale změna nastala i v samotném manželství (Chaloupková, Šalamounová 2007). Také Guggenbühl-Craig tvrdí, že manželství je ve své evropské podobě sociální institucí, která se neustále proměňuje. Stává se výsledkem dlouhého historického vývoje a stále se měnících filozofických, náboženských, politických, sociálních a hospodářských představ a vztahů (Guggenbühl-Craig 2001). Během druhé poloviny 20. století lze tedy pozorovat nejen rozšíření různých forem soužití, ale také změny v manželském soužití.

4.4 Faktory ovlivňující procesy vzniku rodiny

Jak již bylo zmíněno, proces zakládání rodin prochází velikým vývojem stejně tak jako samotná instituce rodiny. Obecně můžeme říci, že dochází k uvolnění postojů ve společnosti, přičemž vznikají nové „postmoderní“ formy soužití, které svým způsobem nahrazují manželství, a narození dítěte již není podmíněno uzavřením sňatku. Všechny tyto změny, které nastaly, mají své příčiny, které spolu mnohdy korelují. Rodinné chování souvisí s tradicemi, kulturními zvyklostmi a morálními normami daného státu. Stejně tak je rodinné chování ovlivňováno mírou religiozity, sociálně-ekonomickými podmínkami a také legislativou rodinného práva v jednotlivých zemích (Dvořáková 2000). V neposlední řadě je to také vliv rodinné politiky

daného státu a také nastavený daňový systém. Tím se dá vysvětlit, proč se mezi sebou jednotlivé země v úrovni sňatečnosti a rozvodovosti stále liší.

Nejpodstatnější faktory, které významně ovlivňují rodinné chování, jsou rozčleněny do čtyř skupin, a to na sociální a kulturní faktory, ekonomické faktory, politické faktory a „postmoderní“ faktory.

4.4.1 Socio-kulturní faktory

Socio-kulturní faktory významným způsobem determinují sňatkové a rodinné chování. Lze je chápat jako oblast hodnot a norem, která je spojená jednak s rodinným životem a vzájemným vztahem partnerů, na druhé straně do ní spadají individuální ambice, seberealizace a uplatnění schopností jednotlivců (Kuchařová, Tuček 1999).

Výrazné změny rodinného chování, které nastaly koncem 60. let v severní a západní Evropě a v 90. letech minulého století ve střední a východní Evropě, popisuje mnoho teorií. Hamplová popisuje, že tyto změny lze vysvětlit dvěma hlavními přístupy, a to normativním přístupem a teorií racionální volby. Zatímco normativní přístup vysvětluje nastalé změny posunem v hodnotách a preferencích, teorie racionální volby zdůrazňuje změnu objektivních podmínek (Hamplová 2006).

U normativní teorie svoji roli hraje význam hodnot a preferencí v lidském chování, kdy se změny v rodinném chování přisuzují posunu v hodnotách a očekáváních. K hlavním zastáncům této teorie patří Ronald Inglehart, který je přesvědčen, že došlo k přesunu od hodnot materialistických, které se vztahují k blahobytu a bezpečí, k hodnotám post-materialistickým, které souvisejí především s kvalitou života. Mladá generace klade větší důraz na nezávislost, seberealizaci a sebevyjádření, a proto se zvyšuje počet nesezdaných soužití, která se od manželství liší svou nezávazností (Hamplová 2003).

Mezi normativní teorie patří i koncepce tzv. druhého demografického přechodu, jejíž autory jsou Dirk van de Kaa a Ron Lesthaeghe, kteří se inspirovali právě Inglehartovou teorií. Termín *druhý demografický přechod* či *druhá demografická tranzice* byl použit pro vysvětlení významné proměny demografického chování, která nastala v západní Evropě, a to v 60. letech 20. století. Hlavní příčina změny je připisována posunu v normách a postojích západoevropské společnosti. Především jde o nárůst individualismu, jedinci začínají klást důraz na sebenaplnění a na svá práva. Lesthaeghe tvrdí, že jedinec přestal považovat mravní, sociální i kulturní normy za dané a místo jejich dodržování začal prosazovat svá práva, která mu umožňují svobodné rozhodování a uskutečnění čistě svobodné volby (Lesthaeghe 1995).

Posloupnost demografických změn, které byly nazvány druhým demografickým přechodem, lze podle van de Kaa shrnout do několika následujících sekvencí, kdy v každé z nich dochází k postupné proměně jednotlivých demografických jevů. První fáze podle van de Kaa souvisela s klesajícím počtem narozených vyššího pořadí ve starším věku, další se snížením počtu dětí počatých před sňatkem, a tím i se snížením počtu manželství uzavřených na základě těhotenství snoubenky, ve třetí pokračuje snižování sňatkového věku, ve čtvrté fázi se rození dětí odkládá do vyššího věku, dále roste počet rozvodů, resp. odloučení, v šesté fázi se sňatky odkládají do vyššího věku, začínají předmanželská nesezdaná soužití a zvyšuje se průměrný věk při sňatku,

v sedmé fázi se nesezdaná soužití stávají častějšími, narůstá průměrný věk při narození prvního dítěte, během osmé fáze se legalizují interrupce a sterilizace, což umožnilo další snížení počtu nechtěných těhotenství, v deváté fázi jsou nesezdaná soužití stále častější u rozvedených a ovdovělých, během desáté fáze se nesezdaná soužití stávají alternativní formou vedle legálního sňatku a roste podíl dětí narozených mimo manželství, v jedenácté fázi se podle van de Kaa průměrný počet dětí na jednu ženu stabilizuje na velmi nízkých hodnotách, během dvanácté fáze průměrný počet dětí na jednu ženu lehce vzrůstá v důsledku rození „odložených“ dětí, stále častěji se rodí děti nízkých pořadí ve vyšším věku, ve třinácté fázi se ne všechny „odložené“ děti narodily, ve čtrnácté fázi roste chtěná (záměrná) bezdětnost a v poslední patnácté fázi velikost plodnosti generací nezajišťuje jejich reprodukci, kdy počet dcer je menší než počet matek (van de Kaa 1997, cit. podle Rychtaříková 2001). Formulování teorie druhého demografického přechodu vycházelo z výrazných změn demografického chování a transformací postojů a norem. Van de Kaa však uznává, že tyto fáze nemusely proběhnout ve všech zemích přesně v jím uvedené posloupnosti a že se jedná pouze o model. Rozšíření efektivní antikoncepce umožnilo ženám i mužům žít jiným způsobem života, než byl ten dosavadní, a spolu s důrazem na individualismus začalo docházet k dobrovolné bezdětnosti. Díky všem změnám, které nastaly, se změnil i celkový pohled na manželství a rodinu. Sňatek, který kdysi býval důležitým životním bodem téměř každého jedince a který dával status dospělosti a nezávislosti na rodičích, ztratil svůj původní smysl. Dále také díky změnám v hodnotách docházelo k nárůstu rozvodovosti.

Do skupiny normativních teorií lze také přiřadit teorii Antony Giddense, který tvrdí, že ve společnosti se změnil samy principy, na kterých se vztahy zakládají. Dochází tak k přesunu od romantické lásky k „čistému vztahu“, který byl již popsán v kapitole 4.3. V tomto vztahu totiž nejde o to, najít toho pravého partnera na celý život, ale o samotnou emocionální vazbu (Hamplová 2003).

Na druhé straně teorie racionální volby věnují pozornost objektivním podmínkám bez ohledu na to, jaké hodnoty člověk zastává, a vysvětlení změn nejčastěji hledají ve změnách pracovního trhu nebo v relativní velikosti jednotlivých kohort. Stejně jako u teorií normativních se předpokládá, že lidé jsou zaměřeni na nějaký cíl, rozdíl je ale v tom, že se lidé soustředí na způsoby, jak cíle dosáhnout, a ignorují tak samotný cíl, k němuž chtějí dospět. Určující také je, z jakých možností může člověk volit, do jaké míry si může svobodně určovat své priority a jakým způsobem organizovat čas. Jednou z nejznámějších teorií racionální volby je teorie Garyho S. Beckera, jejíž koncepce je založena na sňatkovém trhu a předpokladu, že každý člověk se snaží najít si co nejideálnějšího partnera, se kterým mu bude společné soužití přinášet užitek. Autor této teorie také vysvětluje, že lidé do manželství vstupují, pokud v něm získají větší užitek, než kterého by dosáhli jako svobodní (Hamplová 2003).

4.4.2 Ekonomické faktory

Působení ekonomických vlivů na demografické chování hraje významnou roli při objasňování příčin jeho změn. Výraznější změny v rodinném chování bývají často vysvětlovány právě působením ekonomických faktorů. Ekonomické podmínky, které svým způsobem ovlivňují demografické chování, jsou důsledkem makroekonomických podmínek – např. zvýšené tempo

hospodářského růstu či nárůst hrubého domácího produktu může přispět ke změně rodinného chování. Dalšími ekonomickými faktory jsou míra inflace, míra zaměstnanosti, míra ekonomické aktivity, stejně tak míra nezaměstnanosti, výše reálných mezd apod. Tyto ekonomické ukazatele jsou důležité pro růst životní úrovně a také pro vytváření pozitivních očekávání, která mohou přispět k vyšší sňatečnosti či porodnosti (Kuchařová, Tuček 1999). Na druhé straně vyšší ekonomická aktivita žen nemá na rodinné chování pozitivní vliv, ženy se stávají nezávislejšími a posouvají uzavření sňatku do vyššího věku. Také zvyšování životních nákladů včetně růstu nákladů na založení nové domácnosti spolu s růstem sociální a ekonomické nejistoty mohou mít na rodinné chování nepříznivý vliv.

4.4.3 Politické faktory

Politickými faktory, které mají také vliv na rodinné chování, jsou například charakter politického režimu, státoprávní uspořádání dané země a s tím související státní, sociální a rodinná politika. Působení rodinné politiky v rámci jednotlivých evropských zemí již bylo popsáno v kapitole 3, rodinné chování však může ovlivnit i nastavená populační politika. Ta v širším vymezení zahrnuje všechna opatření státu, která mají svým způsobem vliv na populační vývoj. Spadají sem opatření přijatá např. ke zvyšování životní úrovně, ke zlepšení pracovních podmínek, a to zejména žen, k ochraně životního prostředí, ke zlepšení služeb apod. V užším vymezení pak zahrnuje opatření přijatá výhradně za účelem ovlivnění demografické reprodukce. Opatření, která mají působit na změnu populačního vývoje či jeho jednotlivých složek, mohou být ekonomická, právně administrativní nebo morálně psychologická. Podle jejich formy se pak dají rozlišovat opatření individuální, celospolečenské apod. (Kalibová 2003).

Rodinná politika může svým opatřením usnadňujícím výchovu dětí umožnit ženám snazší volbu, zda se plně věnovat péči o dítě či ji zkombinovat s pracovním úvazkem. Může také vhodně podporovat manželské svazky, např. výhodnějším společným zdaněním manželů, novomanželskými půjčkami a příspěvky na bydlení a domácnost pro manželské páry. Opakem ale může být taková politika, která podporuje svobodné matky nebo vytváří prostředí, v němž je pro pár ekonomicky výhodnější žít bez uzavření manželství. Tyto faktory mohou ovlivňovat rozhodování jednotlivých párů, zda manželství uzavřít a v jakém věku.

Dalším faktorem ovlivňujícím rodinné chování je dostupnost bydlení a bytová politika. Pokud stát podporuje výstavbu nových bytů nebo nějakým způsobem přispívá ke zlepšení bytové situace, může to ovlivnit případné rozhodnutí páru o společném soužití. Nemožnost zajistit si v dohledné době uspokojivé bydlení bylo určitě svým způsobem jedním z důvodů výrazného poklesu sňatečnosti v České republice v 90. letech (Fialová a kol. 1995). Můžeme se také setkat s přidělováním státních či městských bytů přednostně manželskému páru. Stát také může poskytovat výhodné stavební spoření jako podporu pro mladé rodiny.

4.4.4 „Postmoderní“ faktory

Dalšími velmi významnými faktory, které jsou typické pro období druhé poloviny 20. století a počátek 21. století, jsou například úroveň vzdělání žen a jejich ekonomická aktivita. Vzdělanost, ať už žen či mužů, má na sňatkové chování dvojí vliv. První vyplývá z prodlužování doby studia, což obvykle prodlužuje ekonomickou závislost mladých lidí na

rodičích a také posunuje životní rozhodnutí o uzavření rodiny do vyššího věku. Dalším vlivem se pak může stát změna hodnot při dosažení určitého stupně vzdělání a s tím související možnost uplatnění – s vyšším vzděláním totiž obvykle stoupá možnost uplatnění se na pracovním trhu. Výsledkem společného působení může nastat odklad založení rodiny do pozdějšího věku či odmítnutí manželství a rodinné života obecně (Kalmijn 2007).

Dalším faktorem je ekonomická aktivita žen. Participace na trhu práce může pro ženy znamenat určitou nezávislost a realizaci životních ambicí. Žena, která má vlastní příjem, není na muži závislá a může se tak rozhodnout, zda zůstane svobodná či bude žít v nesezdaném soužití nebo v manželství. Protože se pracovní možnosti zvyšují s vyšším stupněm vzdělání, ovlivňuje růst vzdělanosti i úroveň ekonomické aktivity a tím spolu působí na úroveň sňatečnosti, zvláště pak u žen. Kalmijn uvádí, že v současné době lze očekávat vliv vyšší vzdělanosti a zaměstnanosti žen na rozšíření nesezdaných soužití, protože díky zaměstnání jsou ženy ekonomicky nezávislé a nemusí mít oporu v manželovi (Kalmijn 2007).

Velmi významným faktorem, který ovlivňuje uzavírání manželství, je také používání moderní antikoncepce. Rozšíření antikoncepčních metod mělo přímý vliv na změny sexuálního chování a také na rozšíření kohabitací, kdy došlo ke zrušení vztahu mezi sexem a manželstvím. Dostupnost mnoha druhů antikoncepce dává v současnosti ženám možnost volby, kdy a zda vůbec mít děti. Proto se snížil počet sňatků uzavřených kvůli těhotenství partnerky a zároveň se tím posunulo uzavírání sňatků do vyššího věku (Rabušic 2001).

Kapitola 5

Sňatečnost ve vybraných evropských zemích

Sňatečnost, jako jeden z demografických procesů, je zaměřena na oblast vzniku manželství na základě zákonem daných podmínek. Demografický slovník popisuje studium sňatečnosti jako studium, které se zabývá četností vzniku manželství nebo svazků mezi osobami opačného pohlaví, které vznikají na základě zákona nebo zvykových tradic, a také charakteristikami osob, které do těchto svazků vstupují (Pavlík, Kalibová 2005). Sňatek je demografická událost opakovatelná a cenzorovaná, tzn., že v průběhu života může jedinec tuto událost opakovat a naopak k ní vůbec nemusí dojít a ne všichni tak podstoupí tuto pozorovanou událost. Sňatečnost jako demografický proces působí na skladbu obyvatelstva podle rodinného stavu a tím i na další její charakteristiky. Na straně druhé je úroveň sňatečnosti sama ovlivňována ostatními demografickými procesy – úroveň porodnosti, úmrtnosti a migrace mají vliv na velikost a pohlavně-věkovou strukturu sňatkuschopné populace, která bývá často označována pojmem „sňatkový trh“. Stejně tak hladina rozvodovosti působí na intenzitu opakované sňatečnosti. Z demografického hlediska ovlivňují okamžitou úroveň sňatečnosti především dva faktory, a to věková skladba sňatkuschopného obyvatelstva a intenzita sňatečnosti potenciálních snoubenců (Fialová 1996). Právě tyto dva faktory budou dále předmětem výzkumu z hlediska změn úrovně sňatečnosti. Vedle demografických procesů působí na úroveň sňatečnosti i jiné faktory. Jedná se zejména o faktory sociální, kulturní, ekonomické, politické a mnoho dalších, kdy se pak sňatkové chování obyvatel daného státu stává výsledkem interakce všech těchto faktorů (jak bylo uvedeno v kapitole 4.4)

Tato část práce má za cíl detailně zanalyzovat úroveň sňatečnosti v Evropě na příkladu šesti vybraných evropských zemí. Na úvod bude popsán celkový vývoj sňatečnosti v Evropě v období po druhé světové válce, dále bude podrobněji popsán vývoj úrovně sňatečnosti ve zvolených zemích. Nejprve budou použity klasické metody demografické analýzy, následně bude použita dekompoziční metoda k rozložení rozdílu mezi hrubými měrami sňatečnosti na dva efekty a také jejich interakci.

5.1 Vývoj sňatečnosti v Evropě v průběhu 20. století

Na úvod bychom si mohli položit otázku, zda se evropské země na přelomu 20. a 21. století podobají svojí úrovni sňatečnosti či mezi nimi existují významnější rozdíly. Dlouhodobě propojený historický vývoj zemí, společné kulturní tradice a mnoho dalších společných rysů typických pro evropskou populaci by mohly vést k myšlence podobného či dokonce stejného sňatkového chování obyvatel Evropy. Jak již však bylo uvedeno v předchozích kapitolách, v Evropě vždy existovaly a nadále existují rozdíly, a to jak v celkové úrovni sňatečnosti, tak v časování vstupu do prvního manželství a v neposlední řadě i v intenzitě opakovaných sňatků.

Evropské země se vždy úrovni sňatečnosti od sebe odlišovaly. Hajnalovo rozdělení zemí Evropy na dvě oblasti s odlišným sňatkovým chováním poukazuje právě na tyto rozdíly. V západní a severní Evropě se vyskytoval spíše model nízké a pozdní sňatečnosti, naopak v zemích východní a jižní Evropy byl obvyklý spíše model vysoké a časně sňatečnosti. Ačkoliv se jedná o zjednodušení, určité rysy přetrvávají i v současnosti. Zeslabování rozdílů bylo patrné po skončení druhé světové války až do počátku 60. let, kdy docházelo z hlediska sňatkového chování k určitému sbližování států západní a východní Evropy. Již během meziválečného období poklesl průměrný věk při prvním sňatku v celé řadě zemí západní Evropy a tento trend se po druhé světové válce rozšiřoval do ostatních evropských zemí s ještě vyšší intenzitou. Zmíněné Hajnalovo rozdělení Evropy z počátku 20. století podle pomyslné linie Terst – Sankt Peterburg bylo do konce 60. let nahrazeno jednotným modelem vysoké úrovně sňatečnosti (Kocourková 1998). Země západní Evropy zažívaly v té době tzv. „zlatý věk rodiny“, kdy byla rodina uznána jako základ celé společnosti a mladí lidé vstupovali do manželství s mnohem vyšší intenzitou než dříve. Vysvětlením může být tehdejší příznivá ekonomická situace v západní Evropě a také poválečná euforie. V některých zemích východní Evropy nastal ještě výraznější pokles průměrného věku žen při prvním sňatku, než tomu bylo v zemích západoevropských. Nastala tak situace, kdy „dětí čekaly děti“ (Sullerotová 1998).

Tato situace trvala do poloviny 60. let, od té doby však mezi státy západní a východní Evropy postupně docházelo k diferenciaci ve sňatkovém chování obyvatelstva. Ačkoliv životní úroveň obyvatel Evropy stoupala, ekonomika byla na vzestupu a téměř v celé oblasti byla plná zaměstnanost, došlo i přesto v západní Evropě ke zlomu v dosavadním vývoji sňatkového chování, který nebyl do té doby vůbec předvídan (Sullerotová 1998). Nastala totiž změna v demografickém chování, která bývá často označována jako tzv. druhý demografický přechod. Mladí lidé začali preferovat různé formy nesezdaných soužití na úkor manželství a založení rodiny přestalo být uzavřením sňatku podmíněné. Tím postupně docházelo k zvyšování podílu dětí narozených mimo manželství. V zemích západní a severní Evropy se postupně zvyšoval průměrný věk při prvním sňatku, lidé čím dál častěji odkládali uzavření manželství do pozdějšího věku. Jako první poklesly ukazatele sňatečnosti ve skandinávských zemích, později se tento trend rozšířil i po západní a poté i jižní Evropě. V zemích východních Evropy došlo v tomto období spíše ke stabilizaci sňatečnosti na vysoké úrovni. Pro tyto země byl také charakteristický nízký průměrný věk vstupu do manželství a vysoké hodnoty úhrnné sňatečnosti vypovídaly o tom, že manželství za svůj život uzavřou téměř všichni. Příčiny tohoto sňatkového

chování v socialistických státech východní Evropy byly následující: např. chyběly příležitosti pro sebeuplatnění a projevy individualismu, manželství bylo ekonomicky výhodnější než svobodný stav či nesezdané soužití. Vysoká úroveň sňatečnosti byla také podmíněná tím, že sňatek byl možností jak legitimizovat mimomanželská početí, která byla kvůli nedostatečnému rozšíření kvalitní antikoncepce velmi běžná (Rychtaříková 1992; Populační vývoj ČR 1996). Tento model odpovídal životnímu způsobu, k němuž státy reálného socialismu své občany vedly ve snaze zajistit alespoň prostou reprodukci obyvatelstva, tím doložit příznivý společenský vývoj, a zároveň do budoucna udržet růst počtu práceschopného obyvatelstva (Fialová a kol. 2000). Manželství tedy bylo podporováno celou řadou státních opatření, jež měla zajistit základní sociální jistoty, mezi které patří plná zaměstnanost a dostupnost bydlení.

Koncem 70. let 20. století v západní Evropě stále docházelo ke snižování intenzity sňatečnosti, avšak tento pokles nebyl již tak výrazný jako v období předchozím, neboť docházelo k posunu uzavírání sňatků do ještě vyššího věku. Během 80. let došlo k velmi výraznému nárůstu průměrného věku při prvním sňatku, a to především ve státech severní Evropy. V druhé polovině 80. let bylo možné v zemích západní a severní Evropy pozorovat opačný krátkodobý trend slabého zvýšení intenzity sňatečnosti (PV 2001). Ve státech jižní Evropy došlo také k přechodnému mírnému zvýšení intenzity sňatečnosti (RDD 1993).

V zemích východní Evropy podobné změny nastaly až na počátku 90. let v souvislosti s pádem komunistického režimu. Tato výrazná politická přeměna dala vzniknout změnám společensko-ekonomickým, které výrazným způsobem ovlivnily sňatkové chování obyvatelstva těchto států. Na počátku 90. let došlo ve většině východoevropských zemí k prudkému poklesu intenzity sňatečnosti a přiblížení jejích hodnot k úrovni zemí západoevropských (Dvořáková 2000). Během 90. let tedy pro východní oblasti přestala být charakteristická univerzální sňatečnost, avšak po nějakou dobu přetrvával relativně nižší věk při vstupu do manželství (PV ČR 2001).

Závěrem lze říci, že až do konce 80. let 20. století existovaly mezi evropskými státy velké rozdíly v úrovni sňatečnosti a politická hranice mezi „kapitalistickou“, a „socialistickou“ Evropou v podstatě odpovídala rozhraní mezi nízkou a vysokou sňatečností (PV ČR 1996).

5.2 Vývoj sňatečnosti ve vybraných zemích před rokem 1990

Výběr zemí vycházel z již zmíněných principů. Hlavním východiskem se stala typologie rodinné politiky v evropských zemích, díky které lze definovat 6 modelů lišících se mezi sebou mírou uplatňování rodinné politiky, zvolenými nástroji k podpoře rodin apod. Z jednotlivých modelů pak byly zvoleny tyto země: Česká republika (postsocialistický model), Francie (francouzský model), Německo (konzervativní model), Španělsko (latinský model), Švédsko (sociálně-demokratický model) a Spojené království (liberální model).

Česko se v rámci Československé socialistické republiky v poválečném období vyznačovalo vzorcem sňatkového chování typickým pro východní Evropu, kde převažoval nízký věk při vstupu do manželství a kde byl vysoký podíl osob, které alespoň jednou za svůj život uzavřely manželství. Vytvořil se zde relativně stabilní model demografického chování,

který ve své podstatě přetrval až do konce osmdesátých let. Podíl vdaných žen a ženatých mužů ve věku 20–24 let byl vyšší než v zemích západní Evropy, okolo 90–95 % mužů a 96–97 % žen alespoň jednou uzavřelo sňatek. Průměrný věk při prvním sňatku byl naopak nižší než evropský průměr - muži se ženili v průměru ve věku 24–25 let, ženy se vdávaly v průměru ve věku 21–22 let. Intenzita sňatečnosti byla vysoká a proces uzavírání sňatků by se dal charakterizovat jako časný a častý. To platilo především pro období 50. a 60. let. Na počátku 70. let došlo k náhlému zvýšení intenzity sňatečnosti v důsledku tehdy přijatých propopulačních opatření. Na zvýšení úrovně sňatečnosti měl také zásadní vliv rozvoj bytové výstavby – počet nově postavených bytů se během let 1965 a 1975 téměř zdvojnásobil. Dalším faktorem bylo zavedení novomanželských půjček, kdy stát garantoval výhodný nízký úrok pro novomanžele, kteří byli mladší 30 let. Stát těmito opatřeními vytvořil materiální předpoklad pro vznik nových manželských svazků (Vereš 1991, Fialová, Horská, Kučera 1995). Během 80. let se hodnoty úhrnné prvosňatečnosti stále pohybovaly na velmi vysoké úrovni (okolo 90 %).

Francie se v poválečném období vyznačovala západním vzorcem sňatkového chování. Průměrný věk při prvním sňatku zde byl tradičně vysoký – muži se ženili v průměru v 26 letech, ženy se vdávaly v průměru v 23,5 letech. Podíl vdaných žen ve věkové skupině 20–24 let byl před rokem 1945 nízký, avšak po válce vzrostl. Stejně tak tomu bylo u průměrného věku mužů při sňatku a podílu ženatých mužů. Během 60. a 70. let 20. století, kdy ve Francii podle Rothenbachera probíhal tzv. „sňatkový boom“, průměrný věk při prvním sňatku výrazně poklesl, a to na 22,4 let u žen v letech 1967–1974. V roce 1960 činil úhrn redukovaných měr prvosňatečnosti žen 102 %. Od poloviny 70. let došlo k prudkému snížení intenzity sňatečnosti a úhrnná prvosňatečnost klesla na velmi nízké hodnoty – v roce 1987 byl tento úhrn téměř poloviční než v roce 1960, a to 52 % (RDD 1998, Rothenbacher 2005).

Vývoj sňatečnosti v **Německu** před rokem 1990 je nutno analyzovat z pohledu dvou odlišných států se zcela odlišným sňatkovým chováním jejich obyvatel. Zatímco ve Spolkové republice Německo po roce 1945 dosahovala míra sňatečnosti vysokých hodnot, které se udržely až do roku 1965 na relativně stejné úrovni díky „zlatému věku rodiny“, v Německé demokratické republice v této době došlo k několika výrazným propadům a nárůstům hodnot měr sňatečnosti. Po roce 1965 docházelo ve Spolkové republice Německo k výraznému poklesu intenzity sňatečnosti, kdy se míra sňatečnosti během let 1965 a 1990 dostala na téměř poloviční hodnoty. Naopak v Německé demokratické republice bylo možné od roku 1965 pozorovat stagnaci hodnot měr sňatečnosti na poměrně vysokých hodnotách v porovnání se západními spolkovými zeměmi Německa. Lišil se také průměrný věk při prvním sňatku mezi státy – ve Spolkové republice Německo byl průměrný věk svobodných žen při sňatku vyšší než v Německé demokratické republice. V roce 1989 činil tento rozdíl 2 roky, přičemž v západních spolkových zemích se ženy vdávaly v průměru v 25,7 letech, ve východních zemích pak v průměru v 23,7 letech. Celkově se tedy dá říci, že Spolková republika Německo patřila svým vzorcem chování k západoevropskému modelu nízké a pozdní sňatečnosti, zatímco Německá demokratická republika k východoevropskému modelu vysoké a časně sňatečnosti (RDD 1998, Rothenbacher 2005).

Španělsko je považováno za zemi s tradičně vysokým průměrným věkem při vstupu do manželství a míra sňatečnosti zde dosahuje hodnot, které jsou pod evropským průměrem. Na

druhé straně je však Španělsko zemí s téměř univerzální sňatečností – podíl osob, které nikdy do manželství nevstoupí, byl tradičně velmi nízký stejně jako v zemích východní Evropy. Ve Španělsku se tedy vytvořil specifický typ sňatkového chování, který kombinuje univerzální sňatečnost a vysoký věk při uzavření prvního sňatku. Ačkoliv byl věk při vstupu do manželství tradičně vysoký, počet dětí narozených mimo manželství byl nízký. Plodnost zde byla podmíněna uzavřením sňatku, téměř všechny děti se rodily vdaným ženám. Dlouho zde byla manželství uzavírána po domluvě rodičů, a to především z důvodu zachování ekonomické úrovně obou rodin. Rozdíl oproti zemím s tradičním sňatkovým chováním byl ale ve vysokém věku partnerů. V roce 1961 byl průměrný věk žen při prvním sňatku 25,8 let, dále docházelo k poklesu na 24,5 let v roce 1974 a v roce 1990 činil opět 25,3 let. Úhrnná prvosňatečnost žen se po období 1960–1975 držela okolo hranice 100 %, byla tedy na velmi vysoké úrovni. Od roku 1975 však došlo k prudkému poklesu úrovně sňatečnosti k hodnotám okolo 65 % v roce 1985 (RDD 1998, Rothenbacher 2005).

Ve **Švédsku** byla v první polovině 20. století intenzita sňatečnosti výrazně nižší než byl evropský průměr, manželství zde byla uzavírána v pozdním věku a značná část populace manželství neuzavřela vůbec. Pouze „sňatkový boom“ probíhající v první polovině 60. let změnil tuto situaci tak, že se průměrný věk žen při prvním sňatku snížil z 26 let v roce 1946 na 24 let v roce 1960 a na 23,3 let v roce 1966. U mužů také nastal pokles, a to z 28,6 let v roce 1946 na 25,9 let v roce 1966. Stejně tak došlo ke změně v úrovni sňatečnosti, úhrn redukovaných měr sňatečnosti svobodných žen v roce 1960 činil 95 % - pro tuto zemi vysoce nadprůměrná hodnota, která zůstala nad úrovní 90 % až do roku 1967. Od té doby docházelo k poklesu úhrnné prvosňatečnosti žen až k hodnotám okolo 55 % v roce 1988. Rok 1989 znamenal pro Švédsko bezprecedentní nárůst měr úhrnné prvosňatečnosti, kdy se během tohoto jednoho roku zvýšil počet uzavřených sňatků více než třikrát. Úhrnná prvosňatečnost se tím zvýšila na rekordní hodnoty 151 %. Příčinou extrémního nárůstu byla ohlášená změna zákona týkající se výše daní, která zvýhodňovala manželské páry. Z detailnějších dat bylo pozorováno, že většina sňatků, uzavřených v tomto roce, se uskutečnily až v posledních měsících roku. Toto přechodné zvýšení intenzity sňatečnosti a snížení průměrného věku při prvním sňatku bylo však ve Švédsku ojedinělé a od té doby se v této zemi žádný podobný výkyv neopakoval (RDD 1993, RDD 1998, Rothenbacher 2005).

Spojené království patřilo v první polovině 20. století svým sňatkovým chováním k západnímu modelu nízké a pozdní sňatečnosti, kde zůstává vysoký podíl osob celoživotně svobodných. I zde však došlo po druhé světové válce a během 60. let ke změnám, které probíhaly po celé Evropě. Průměrný věk žen při prvním sňatku v roce 1960 byl 23,3 let a postupně klesal až na hodnotu 22,4 let v roce 1969. Od tohoto roku dochází opět k nárůstu věku, avšak je spíše pod průměrem západoevropských zemí. Co se týče úhrnné prvosňatečnosti, její hodnoty v roce 1960 činily 104 % a hodnotu na hranici 100 % si Spojené království udrželo až do roku 1972. Od roku 1974 se však intenzita sňatečnosti výrazně snižovala až na téměř poloviční hodnoty v roce 1990 (RDD 1998, Rothenbacher 2005).

5.3 Podíl svobodných podle pohlaví a věku

Jedním z ukazatelů vývoje a proměn sňatečnosti je podíl svobodných osob v určitých věkových skupinách podle pohlaví, tedy odděleně pro muže a ženy, a to z toho důvodu, že časování uzavírání sňatku se podle pohlaví značně liší (viz obr. č. 2 až 5). Tento ukazatel vyjadřuje, s jakou intenzitou a v jakém časovém období života vstupují do prvního manželství obyvatelé v šesti zvolených evropských zemích.

Z obrázků č. 2 a č. 3 můžeme pozorovat, že během sledovaných let došlo ke značnému nárůstu podílu svobodných žen, a to v obou věkových kategoriích a ve všech zvolených státech. Nárůst však nebyl kontinuální a mezi jednotlivými roky k němu nemuselo vždy dojít. Například ve Švédsku během let 2002 a 2006 došlo ke snížení podílu svobodných z celkové populace, zde je však podíl svobodných žen v této věkové kategorii velmi vysoký, a proto je tento pokles zanedbatelný.

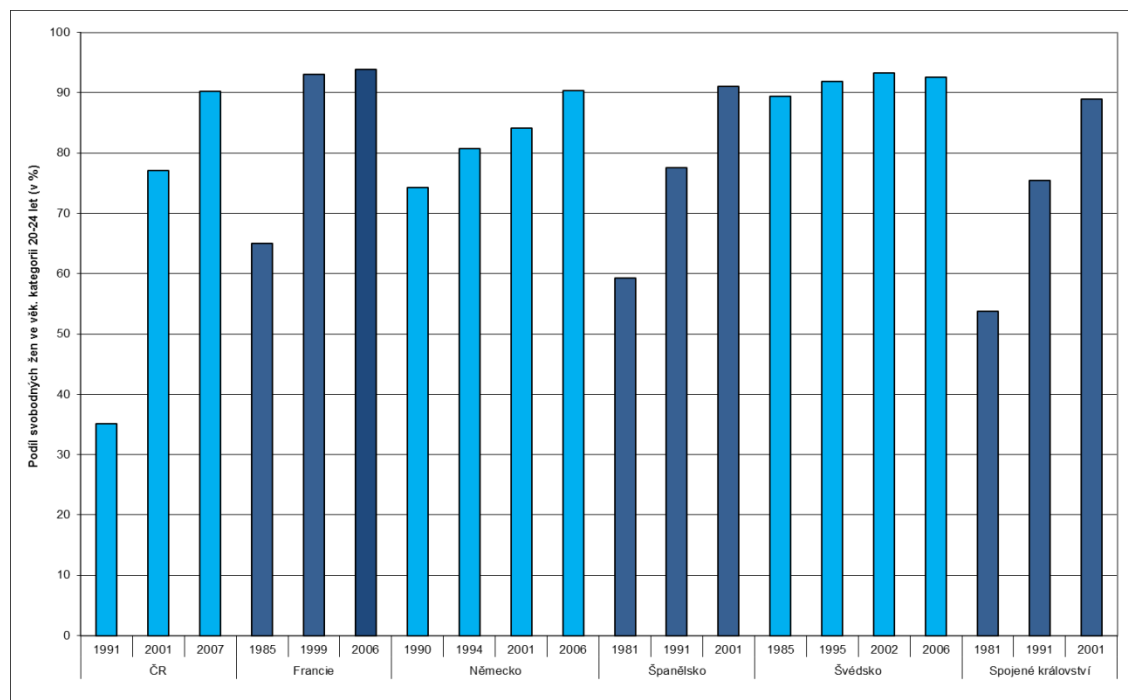
Nejvýraznější nárůst ve věkové skupině 20–24 let v námi pozorovaném období proběhl v České republice, kde se podíl svobodných žen zvýšil z hodnot 35,1 % v roce 1991 na 90,2 % v roce 2007, tedy o 55,1 procentních bodů - tento nárůst byl téměř trojnásobný. Nejmenší nárůst byl ve Švédsku, kde se podíl svobodných žen zvýšil pouze o 3,2 p. b. Je to ale dáno tím, že původní hodnoty byly už tak velmi vysoké: v roce 1985 byl podíl svobodných žen 89,4 % a v roce 2006 to bylo 92,6 %. Nejvyšší podíl svobodných žen ve věkové skupině 20–24 let v posledním datově dostupném roce vykazala Francie, a to 93,8 % v roce 2006, nejmenší podíl mělo Spojené království, a to 88,9 % v roce 2001. Můžeme však sledovat, že všechny zvolené země se v posledním pozorovaném roce svým podílem svobodných žen ve věku 20–24 let výrazně podobají (kolem 90 %).

U věkové skupiny 25–29 byl nejvýraznější nárůst mezi pozorovanými roky opět zaznamenán v České republice, kde v roce 1991 bylo 10,9 % žen v této věkové kategorii svobodných a v roce 2006 již 57 % – nárůst o 46,1 procentních bodů byl tedy více než pětinasobný. Nejméně se zvýšil podíl svobodných žen ve Švédsku, stejně jako tomu bylo u kategorie 20–24 let, a to z hodnot 60,1 % v roce 1985 na 77,2 % v roce 2006. Nejvyšší podíl svobodných žen ve věkové skupině 25–29 let v posledním datově dostupném roce byl z vybraných států s hodnotou 77,2 % v roce 2006 ve Švédsku, podobně je na tom Francie se 71 %. Nejnižší podíl svobodných žen byl naopak v České republice, kde v roce 2007 57 % žen tohoto věku neuzavřelo manželství.

Z výsledků je vidět podobný trend ve všech vybraných zemích – podíl svobodných žen se neustále zvyšuje a proces uzavření manželství se přesouvá do vyššího věku nebo k jeho uzavření vůbec nedojde. Tím, že se sňatečnost stejně jako ostatní demografické ukazatele neustále vyvíjí, lze z grafů pozorovat, že každá země prošla jiným vývojem, co se týče zvyšování podílu svobodných žen. V České republice, která před rokem 1990 patřila svým sňatkovým chováním k zemím východní Evropy, byl podíl svobodných žen ve věku 25–29 let pouze 10 % v roce 1991, tzn., že 9 z 10 žen bylo již v tomto věku vdaných, či už dokonce rozvedených nebo ovdovělých. Sňatek tu byl stále chápán jako životní priorita a osoby do něj vstupovaly ve velmi nízkém věku. Naopak ve Švédsku lze pozorovat dlouhodobé odkládání

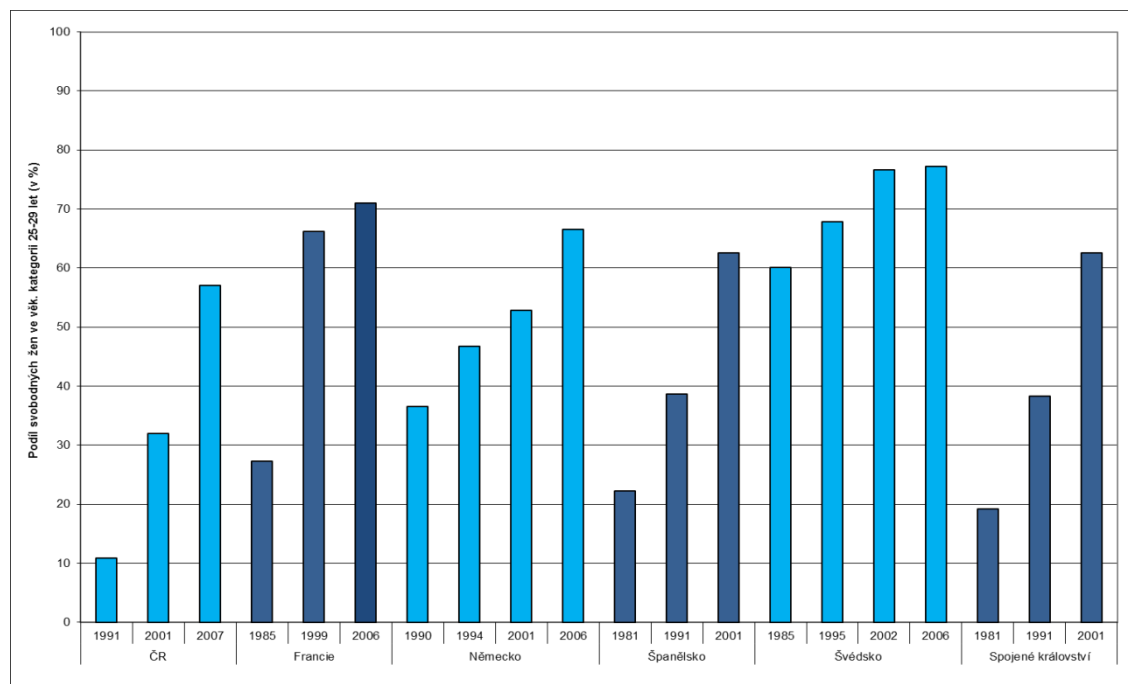
sňatků a tím i vysoký podíl svobodných žen – ve věku 25–29 let je již od roku 1985 přes 60 % žen stále svobodných.

Obr. č. 2: Podíl svobodných žen ve věkové kategorii 20–24 let v pozorovaných letech ve vybraných zemích

Zdroj: UNSC – WMD 2008

Obr. č. 3: Podíl svobodných žen ve věkové kategorii 25–29 let v pozorovaných letech ve vybraných zemích

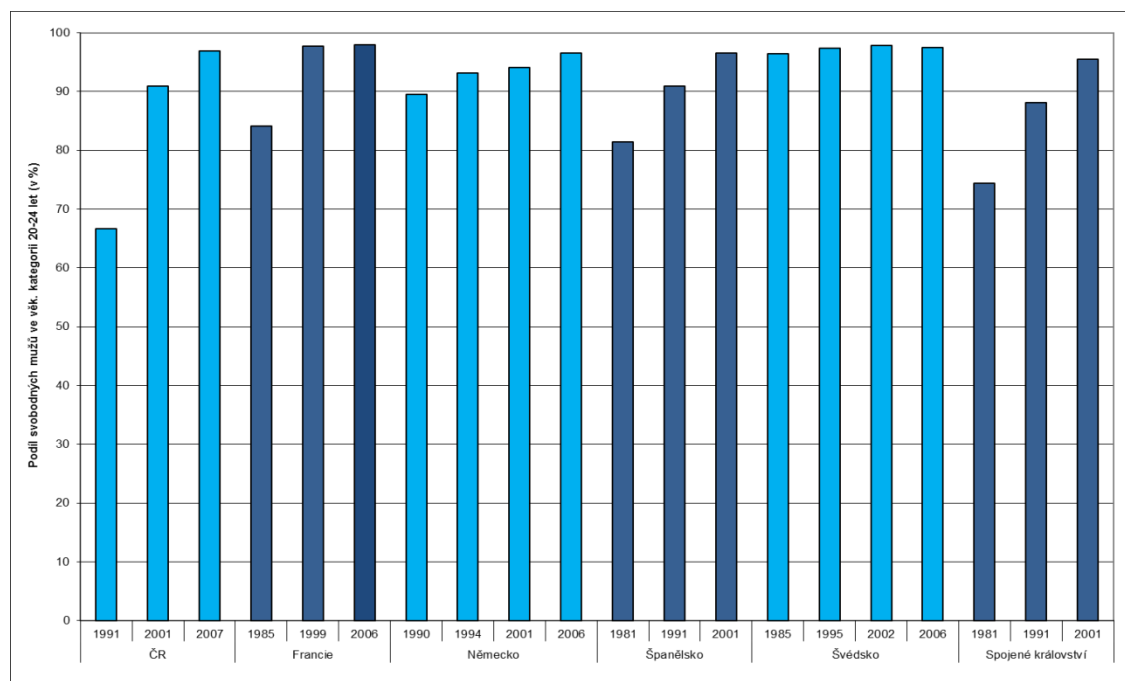

Zdroj: UNSC – WMD 2008

Z obrázků č. 4 a č. 5 lze sledovat stejně jako u žen nárůst podílu svobodných mužů v pozorovaném období, a to v obou věkových kategoriích a ve všech vybraných státech. Nejvýraznější nárůst podílu svobodných mužů ve věkové kategorii 20–24 let byl v Česku, kdy se hodnoty zvýšily z 66,7 % v roce 1991 na 96,9 % v roce 2007, tento nárůst byl 1,5 násobný. Naopak ve Švédsku se podíl svobodných mužů téměř nezměnil a již delší dobu zůstává téměř na stejné úrovni. Nejvyšší podíl svobodných mužů ve věkové skupině 20–24 let v posledním datově dostupném roce vykazuje stejně jako u žen Francie, a to 98 % v roce 2006, nejmenší podíl má Spojené království – 95,5 % v roce 2001. Obě tyto hodnoty jsou velmi vysoké a téměř bez rozdílu, tzn., že téměř všichni muži vybraných zemí zůstávají v tomto věku svobodní.

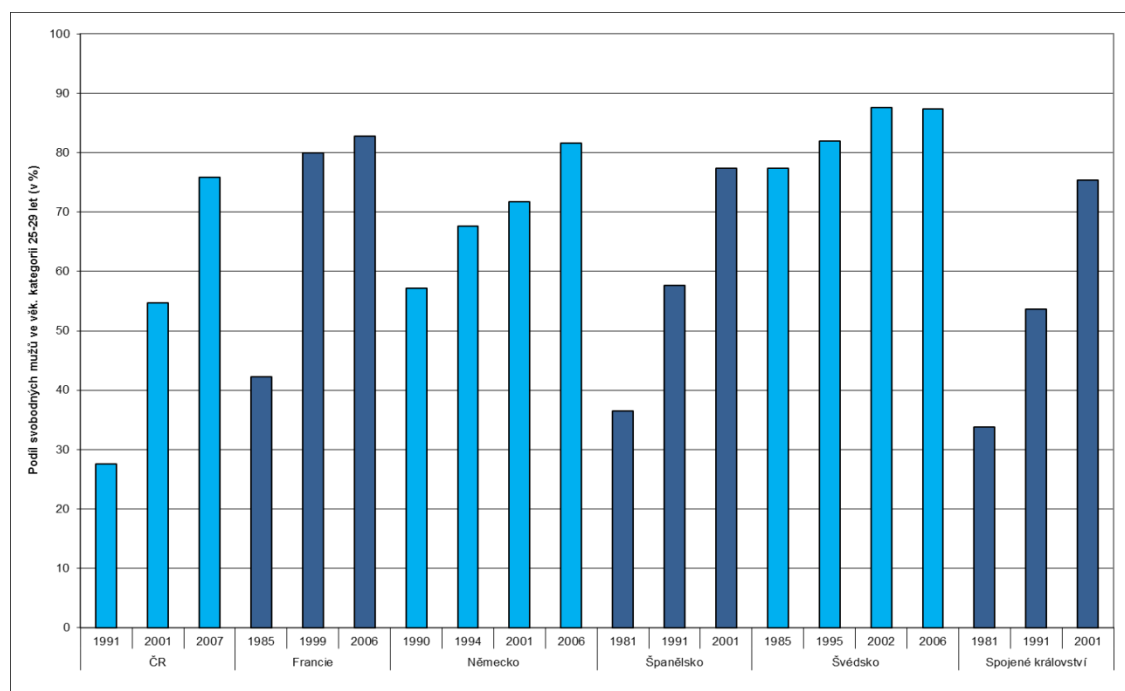
U věkové skupiny 25–29 byl nejvýraznější nárůst mezi pozorovanými roky zaznamenán v České republice, kde v roce 1991 bylo 27,6 % mužů v této věkové kategorii svobodných a v roce 2007 byl tento podíl již 75,8 % – nárůst o 48,2 procentních bodů byl tedy téměř trojnásobný. Nejmenší zvýšení podílu svobodných mužů ve věkové kategorii 25–29 let bylo opět ve Švédsku, kde v roce 1985 byl podíl 77,4 % a v roce 2006 vzrostl na 87,4 %. Nejvyšší podíl svobodných mužů ve věkové skupině 25–29 let v posledním datově dostupném roce s hodnotou 87,4 % v roce 2006 byl stejně jako u žen ve Švédsku. Nejmenší podíl svobodných mužů byl ve Spojeném království, kde v roce 2001 ve věkové skupině 25–29 let 75,4 % mužů neuzavřelo manželství. I v tomto případě se hodnoty mezi jednotlivými státy příliš neliší a můžeme tedy pozorovat podobné trendy odsunu uzavření manželství do vyššího věku ve všech zvolených zemích.

Obr. č. 4: Podíl svobodných mužů ve věkové kategorii 20-24 let v pozorovaných letech ve vybraných zemích

Zdroj: UNSC – WMD 2008

Obr. č. 5: Podíl svobodných mužů ve věkové kategorii 25-29 let v pozorovaných letech ve vybraných zemích

Zdroj: UNSC – WMD 2008

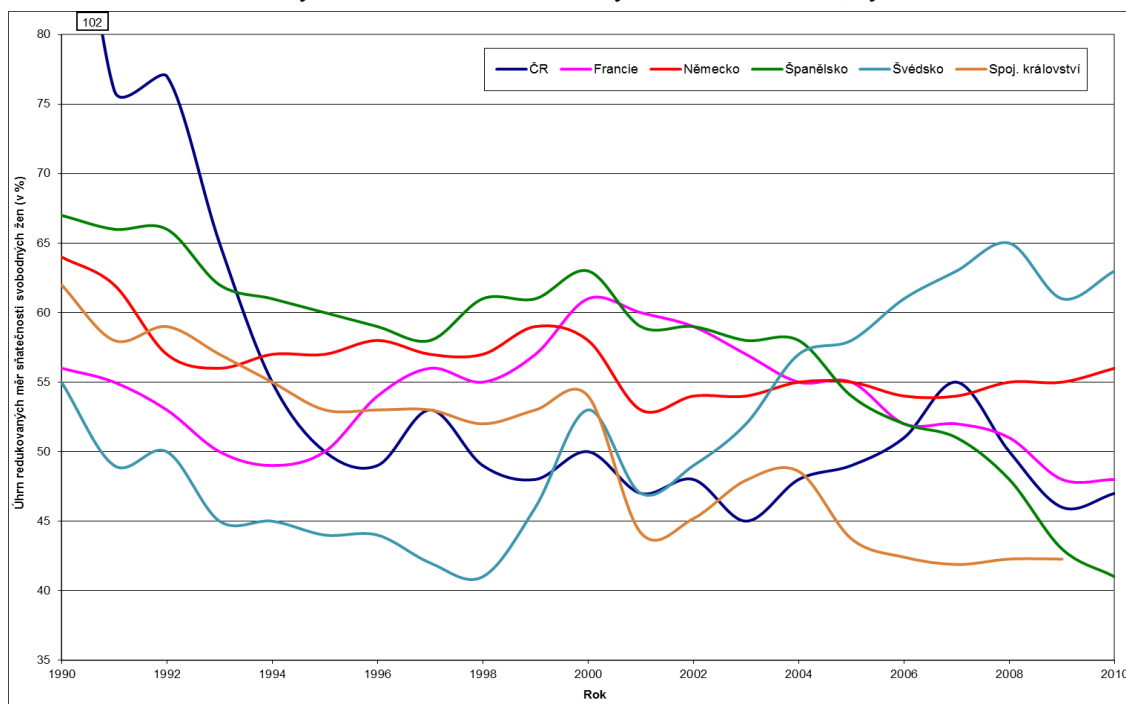
5.4 Úhrn redukovanych měr sňatečnosti svobodných žen

Úhrn redukovanych měr sňatečnosti svobodných vyjadřuje hypotetický podíl osob, které by jako svobodné uzavřely sňatek ve věku do 50 let z původního souboru osob v minimálním sňatkovém věku, a to za předpokladu, že by pravděpodobnosti uzavření sňatku podle věku zůstaly neměnné (PV ČR 2007), a je počítán jako součet věkově-specifických redukovanych měr sňatečnosti svobodných. Hodnoty tohoto ukazatele by nám měly napovědět, s jakou intenzitou uzavírají sňatky obyvatelky šesti evropských zemí.

Z grafu č. 6 lze pozorovat změny z hlediska intenzity sňatečnosti ve vybraných zemích v letech 1990 až 2010 (obr. č. 6). Hodnoty úhrnné prvosňatečnosti žen byly v roce 1990 dosti podobné, výjimkou byla Česká republika, jejíž hodnoty úps činily v roce 1990 dokonce 102 %. Oproti tomu zbylé státy se svojí intenzitou prvosňatečnosti pohybovaly v rozmezí 55 až 70 %. Nejvyšší intenzitu z nich mělo Španělsko, nejnižší intenzitu sňatečnosti svobodných žen pak vykazovalo Švédsko. Jak již bylo zmíněno, Švédsko se během 20. století od ostatních evropských států ve sňatkovém chování odlišovalo a trendy, které zde probíhaly, se v mnohých případech později šířily do okolních států a poté do celé Evropy.

Ačkoliv by se mohlo zdát, že se vývoj sňatečnosti ve vybraných zemích po sledované období příliš nezměnil, v jednotlivých státech lze stále pozorovat rozdílný vývoj sňatkového chování jeho obyvatel. Pro každou zemi platily jiné trendy vývoje, které byly ovlivněny celou řadou faktorů včetně celkového demografického vývoje.

Obr. č. 6: Úhrn redukovaných měr sňatečnosti svobodných žen, 1990 – 2010, vybrané země

Poznámka: Data za Spojené království jsou dostupná pouze do roku 2009

Zdroj: RDD 1998, 2005, Eurostat, vlastní výpočty

V České republice se hodnoty úps před rokem 1990 pohybovaly okolo 90 %. Výrazný zlom nastal právě v roce 1990 v souvislosti s ohlášeným zrušením cenové regulace a výhodných novomanželských půjček od 1. 1. 1991. Hodnoty úps se tímto ohlášením zvýšily na 102 %. V roce následujícím se pak dostavil kompenzační pokles a hodnoty se snížily o čtvrtinu na 76 %. Během dalších pěti let došlo k výraznému snížení intenzity sňatečnosti, hodnota úps byla v roce 1995 už jen 50 %, tedy poloviční oproti roku 1990. Tento velmi výrazný pokles byl typický pro země východní Evropy a je spojený s mnoha faktory. Rychtaříková poukazuje na politické rozdělení světa na dvě části po druhé světové válce, a to na Východ a Západ. Zatímco na Západě byl pokles prvosňatečnosti, který probíhal již od poloviny 60. let, plynulý, na Východě šlo spíše o propad na velmi nízké hodnoty během několika málo let (Rychtaříková 1996). Po roce 1995 hodnoty úps kolísaly okolo 50 %, mírný nárůst hodnot v roce 2007 na 55 % bylo pouze přechodné. Hodnota úps v roce 2010 činila 47 % - v porovnání s rokem 1990 šlo o pokles o 55 procentních bodů a snížení hodnot na polovinu.

Ve Francii se hodnoty úhrnné prvosňatečnosti žen v letech 1990 až 1994 snižovaly zhruba z 55 % na 50 %. Od roku 1995 naopak úps rostla, a to až do roku 2000, kdy úhrn měr sňatečnosti přesáhl hranici 60 %. Od tohoto roku je však možné pozorovat mírný pokles na hodnotu 48 % v roce 2010. V porovnání s rokem 1990, ve kterém hodnota úps činila 56 %, jde o snížení o 8 p. b. Francie během sledovaného období nezaznamenala žádné prudké výkyvy v hodnotách úps, vývoj byl pozvolný a hodnota v roce 2010 byla stejně jako u České republiky na nízké úrovni (tj. méně než 50 %).

Německo vykazovalo po celé sledované období téměř stejnou úroveň intenzity prvosňatečnosti. V roce 1990 činila hodnota úps necelých 65 %, poté došlo k nepatrnému

poklesu na hodnoty okolo 57 až 58 % v letech 1993 až 2000. Od roku 2000 se hladina mírně snížila na hodnoty okolo 55 %, které jsou typické pro celý zbytek sledovaného období. Stejně jako ve Francii došlo mezi roky 1990 a 2010 k poklesu pouze o 8 p. b. a dá se tedy říci, že se i v Německu intenzita sňatečnosti svobodných žen nijak výrazně nezměnila.

Ve Španělsku dosahovala úps v roce 1990 67 %. Od té doby docházelo k pozvolnému poklesu intenzity sňatečnosti až do roku 1997, kdy hodnoty úps činily 58 %. Následně můžeme pozorovat přechodné zvýšení hodnot na úroveň 63 % v roce 2000, od té doby však intenzita sňatečnosti klesala a v roce 2010 mělo Španělsko nejnižší úroveň úps ze sledovaných zemí (41 %). Během sledovaného období poklesla intenzita sňatečnosti svobodných žen ve Španělsku o čtvrtinu.

Švédsko mělo z hlediska vybraných zemí v roce 1990 nejvyšší hodnoty úps, a to 55 %. V období let 1990 až 1998 ukazatel dále klesal až na hodnoty okolo 40 %. Od roku 1998 však docházelo ke zvyšování intenzity sňatečnosti a na konci období lze ve Švédsku jako v jediné z vybraných zemí pozorovat téměř kontinuální nárůst hodnot úps. V roce 2010 činily její hodnoty 63 % a ve sledovaném období tak došlo k nárůstu o 8 p. b.

Ve Spojeném království nastal podobný trend ve vývoji úps jako ve Francii. Na počátku sledovaného období činily hodnoty úps 62 %. Během následujících let docházelo ke kontinuálnímu poklesu hodnot. Od roku 2002 se úroveň intenzity sňatečnosti pohybovala okolo 40 až 45 %. V roce 2009 vykazovalo Spojené království hodnoty úps okolo 42 %, ve sledovaném období tedy došlo k poklesu o 20 p. b.

Závěrem lze shrnout, že ačkoliv docházelo k poklesu intenzity sňatečnosti, hodnoty úps se v jednotlivých zemích během sledovaného období nezměnily tak výrazně, jako tomu bylo např. během 60. a 70. let minulého století v zemích západní Evropy. Dá se říci, že během let 1990 až 2000 se téměř ve všech vybraných zemích intenzita prvosňatečnosti pozvolna snižovala. V České republice došlo v období 1990 až 1995 k prudkému poklesu, pouze ve Francii se v tomto období hodnoty zvýšily. Od roku 2000 již ale nelze zaznamenat žádný trend společný pro všechny vybrané země, někde zůstávají hodnoty na přibližně stejné úrovni, jinde se dále snižují a naopak jinde nečekaně rostou. Na počátku sledovaného období mělo Španělsko jednu z nejvyšších hodnot úps oproti Švédsku, kde byly hodnoty na nízké úrovni. Během let však došlo k posunu a v roce 2010 to bylo Španělsko, které vykazovalo nejnižší hodnoty úps a naopak Švédsko dosáhlo nejvyšší úrovně z vybraných zemí. Jak již bylo řečeno, Švédsko se svým sňatkovým chováním v poválečném období vždy odlišovalo od ostatních zemí Evropy a možná i v současné době udává nové trendy, které později přijmou i jiné evropské státy.

5.5 Průměrný věk žen při prvním sňatku

Informace o průměrném věku žen při prvním sňatku byly získány z ročenek Recent Demographic Development in Europe, dále z dat statistických úřadů jednotlivých zemí a také z vlastních výpočtů pomocí dat z Eurostatu. Jedná se však o ukazatel vypočtený z redukováných měr a je tedy nutné hodnotit údaje ohledně průměrného věku spíše řádově, tedy bez rozdílů v desetinách roku (PV ČR 2001). Dále musí být bráno v úvahu také to, že se jedná o průměrný

věk při prvním sňatku, který je počítán pouze z věku těch žen, které se v daném roce poprvé vdávaly. Ženy, které uzavření sňatku posouvaly do vyššího věku a zůstávaly tak déle svobodné, sňatkový věk zpočátku nijak nezvyšovaly. Teprve až se začaly vdávat, se jejich vyšší věk promítl do průměrných hodnot a celková výše sňatkového věku se tak zvýšila.

Ve všech vybraných státech se během sledovaného období průměrný věk při prvním sňatku zvyšoval (obr. č. 7). Tento trend je podmíněn faktory blíže popsány v kapitole 4.4, které působily v jednotlivých zemích s různou intenzitou.

V České republice se průměrný věk žen při prvním sňatku od roku 1990 trvale zvyšoval. Do té doby se průměrný věk držel na přibližně stejné hodnotě 21,5 let. V roce 1990 byl průměrný věk žen při prvním sňatku 21,4 let, v roce 2010 činila jeho hodnota již 29,4 let. Za dobu 20-ti let se tedy zvýšil věk uzavření prvního manželství u žen o 8 let a tento výrazný nárůst odráží trendy v posunu věku při vstupu do manželství.

Ve Francii se v roce 1990 svobodné ženy vdávaly v průměru ve 25-ti letech. Z grafu č. lze vidět téměř lineární nárůst tohoto ukazatele po celé sledované období. V roce 2010 činil průměrný sňatkový věk žen přesně 30 let a v porovnání s rokem 1990 se zvýšil o necelých 5 let.

V Německu lze také pozorovat nárůst hodnot tohoto ukazatele. V roce 1990 se průměrný věk žen při prvním sňatku pohyboval okolo 25 let, následně docházelo ke zvyšování věku s kolísáním hodnot okolo hranice 27 let. Od roku 2000 průměrný věk žen dále rostl, a to až na hodnoty 29,5 let v roce 2010. Během období let 1990 a 2010 tedy došlo k nárůstu průměrného věku při uzavření prvního sňatku žen o 4,5 roku.

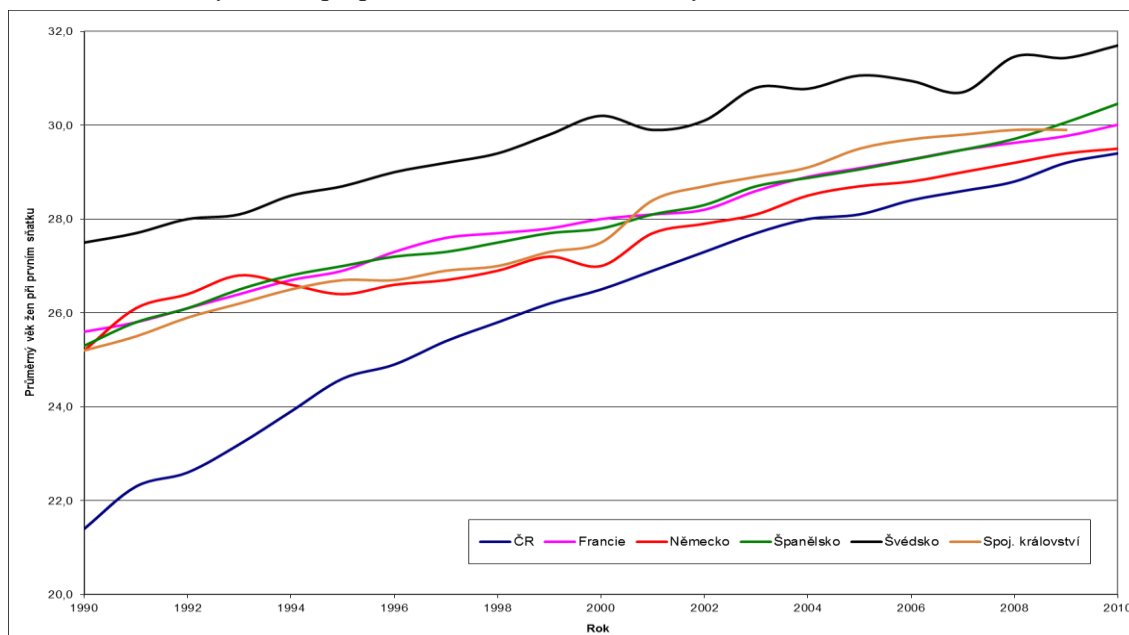
Ve Španělsku v roce 1990 dosahoval průměrný věk při sňatku svobodných žen 25,3 let. V následujících letech byl vývoj ve Španělsku téměř identický s vývojem ve Francii. Hodnota průměrného věku pro rok 2010 byla 30,5 let a zvýšila se tak oproti roku 1990 o více jak 5 let.

Švédsko má z hlediska průměrného věku při prvním sňatku téměř lineární vývoj až do roku 2000, od roku 2000 můžeme ve vývoji pozorovat malé výkyvy, přesto však docházelo k dalšímu nárůstu věku při sňatku svobodných žen. Hodnoty v roce 1990 dosahovaly okolo 27,5 roku, v roce 2010 pak průměrný věk činil 31,7 let a touto hodnotou Švédsko zůstává zemí s nejvyšším průměrným věkem žen při prvním sňatku mezi vybranými státy. Rozdíl mezi rokem 1990 a 2010 pak činil 4,2 roku.

Spojené království mělo téměř obdobný vývoj průměrného věku jako Francie a Španělsko. Jeho hodnoty v roce 1990 byly 25,2 let a kontinuálním nárůstem po celé sledované období se hodnoty dostaly až na úroveň téměř 30 let v roce 2009. Průměrný věk žen při prvním sňatku se tedy zvýšil o necelých 5 let.

Z obr. č. 7 lze snadno pozorovat, že v rámci hodnot průměrného věku je Česká republika spíše pod průměrem, i když díky výraznějšímu nárůstu během let 1990 až 2000 se přiblížila hodnotám západních zemí. Pro Francii, Německo, Španělsko a Spojené království platí podobné trendy nárůstu průměrného věku, jeho hodnoty se navíc často velmi podobají. Švédsko má oproti ostatním zemím stále vyšší průměrný věk s téměř lineárním nárůstem, kde od roku 2000 lze sice pozorovat kolísání hodnot, ale stále pokračuje zvyšování průměrného věku žen při uzavírání prvního sňatku.

Obr. č. 7: Průměrný věk žen při prvním sňatku, 1990 – 2010, vybrané země

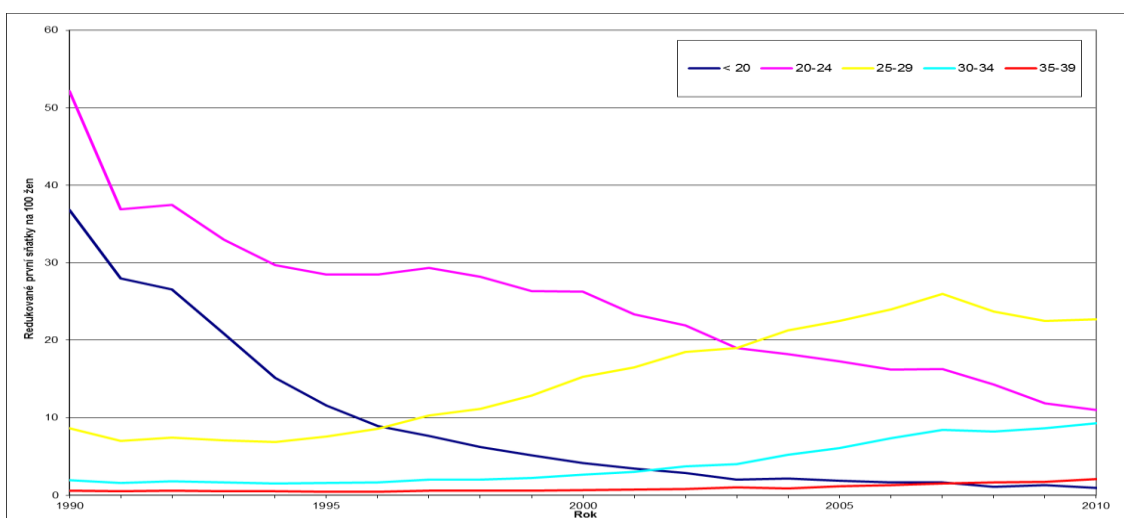
Poznámka: Data za Spojené království jsou dostupná pouze do roku 2009

Zdroj: RDD 1998, RDD 2005, Eurostat, vlastní výpočty

5.6 Trendy sňatečnosti svobodných žen podle věkových skupin

Tato část práce je věnována trendům sňatečnosti svobodných žen podle věku. Pomocí redukovaných prvních sňatků lze zjistit, v jakých věkových kategoriích je intenzita sňatečnosti nejvyšší, a jak se mění postavení jednotlivých věkových skupin v čase. Intenzita sňatečnosti byla analyzována pouze za věkové skupiny: do 20-ti let, 20–24 let, 25–29 let, 30–34 let a 35–39 let z důvodu minimální četnosti sňatků žen starších 40-ti let. Data za jednotlivé státy byla publikována v ročence Demographic Yearbook přibližně do roku 2001, pro další roky jsou použita data z vlastních výpočtů.

Obr. č. 8: Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Česká republika, 1990–2010

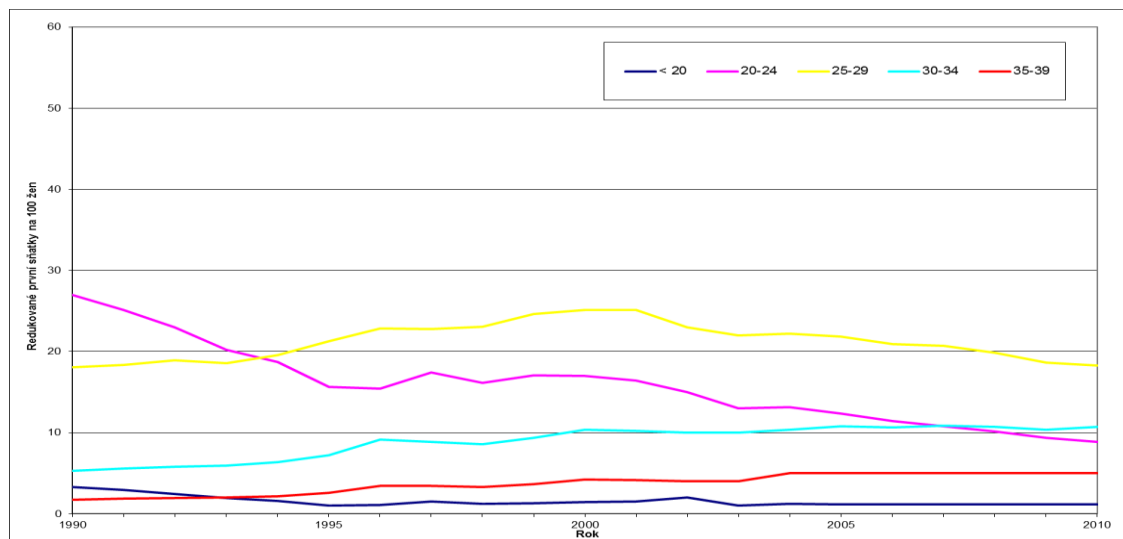

Zdroj: DY 2003, Eurostat, vlastní výpočty

V České republice je patrný pokles intenzity sňatečnosti ve věkových kategoriích do 25-ti let (obr. č. 8). V roce 2002 byly již sňatky třicetiletých čtenější než sňatky žen do 20-ti let. Kategorie 25–29 let od roku 1995 zaznamenávala nárůst a od roku 2003 měla tato skupina nejvyšší intenzitu sňatečnosti. Výraznější zvýšení měr v poslední době lze pozorovat u kategorie 30–34 let, která v roce 2001 přesáhla míry sňatečnosti žen ve věku do 20-ti let a blížila se ke stejným hodnotám, jako měla v roce 2010 kategorie 20–24 let. Zvýšení měr také zaznamenávala kategorie 35–39 let, která měla v roce 2010 vyšší hodnoty než kategorie do 20-ti let. Výraznější snížení měr mezi roky 1990 a 1991 bylo způsobeno ohlášeným rušením nízkoúročených novomanželských půjček, proto se míry přechodně v roce 1990 zvýšily. Během let 1990 a 2010 došlo ke snížení rozptylu mezi jednotlivými skupinami, úroveň sňatečnosti se celkově snížila, a ačkoliv se zvyšovala intenzita sňatečnosti svobodných žen ve věku 25–34 let, tak vysoké úrovně, jakou měly ženy ve věku do 25-ti let na počátku období, již nedosáhly.

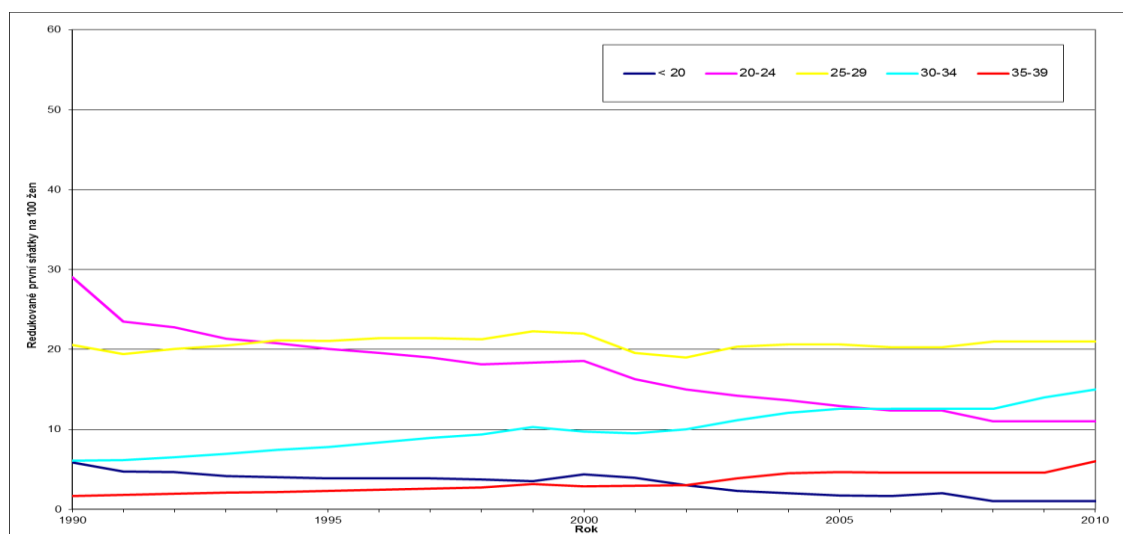
Ve Francii byla úroveň sňatečnosti žen mladších 20-ti let dlouhodobě na velmi nízkých hodnotách, již od roku 1993 byla v tomto věku u žen zaznamenána nejnižší intenzita sňatečnosti. Úroveň sňatečnosti ve věku 20–24 let po celé sledované období klesala, od roku 1994 byla intenzita sňatečnosti v této věkové kategorii nižší než byla intenzita sňatečnosti ve věku 25–29 let a od roku 2007 byla nižší dokonce než ve věku 30–34 let. Intenzita sňatečnosti žen ve věku 25–29 let se zvyšovala až do roku 2001, od roku 2001 však i tato kategorie zaznamenávala trvalý pokles měr. Naopak ve věkových kategoriích 30–34 let a 35–39 let se intenzita sňatečnosti pozvolna zvyšovala. Nejvyšší intenzitu sňatečnosti v roce 2010 měly stále svobodné ženy ve věku 25–29 let.

Obr. č. 9: Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Francie, 1990–2010

Zdroj: DY 2003, Eurostat, vlastní výpočty

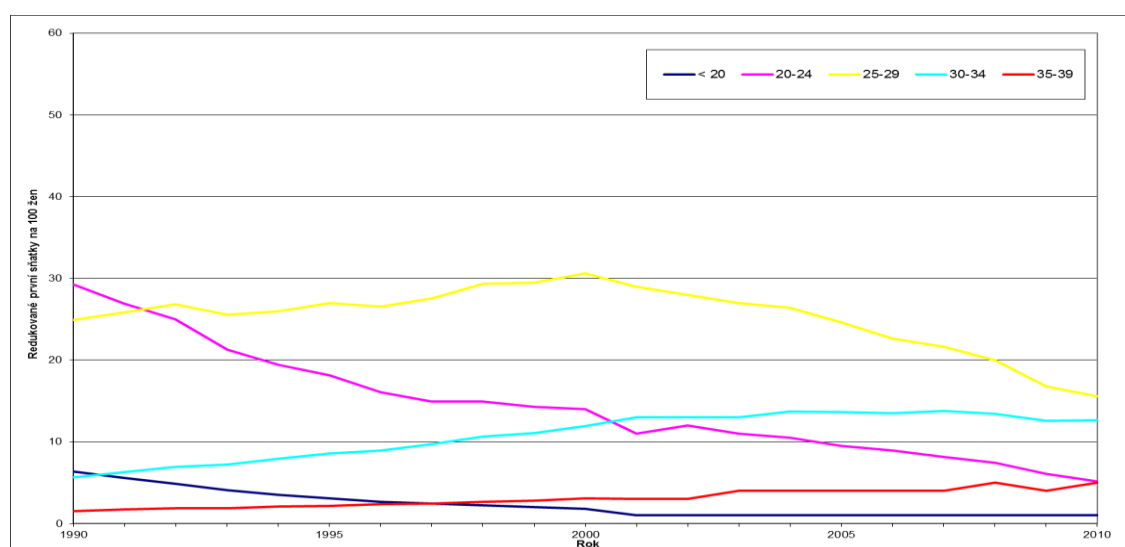
Obr. č. 10: Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Německo, 1990–2010

Zdroj: DY 2003, Eurostat, vlastní výpočty

Německo také zaznamenávalo pokles intenzity sňatečnosti v mladších věkových kategoriích – úroveň sňatečnosti žen ve věku do 20-ti let dlouhodobě klesala a v roce 2010 byla na velmi nízkých hodnotách. Také u kategorie 20–24 let lze pozorovat po celé sledované období pokles měr, kdy v roce 2010 měly vyšší intenzitu sňatečnosti nejen ženy ve věku 25–29 let ale také 30–34 let. Ženy ve věku 25–29 let v Německu uzavíraly sňatky se stále stejnou intenzitou po celé sledované období. Kategorie žen ve věku 30–34 let a 35–39 let zaznamenávaly stejně jako ve Francii dlouhodobý nárůst intenzity sňatečnosti, kdy od roku 2007 úroveň sňatečnosti žen věkové skupiny 30–34 let převýšila úroveň kategorie žen ve věku 20–24 let.

Obr. č. 11: Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Španělsko, 1990 – 2010

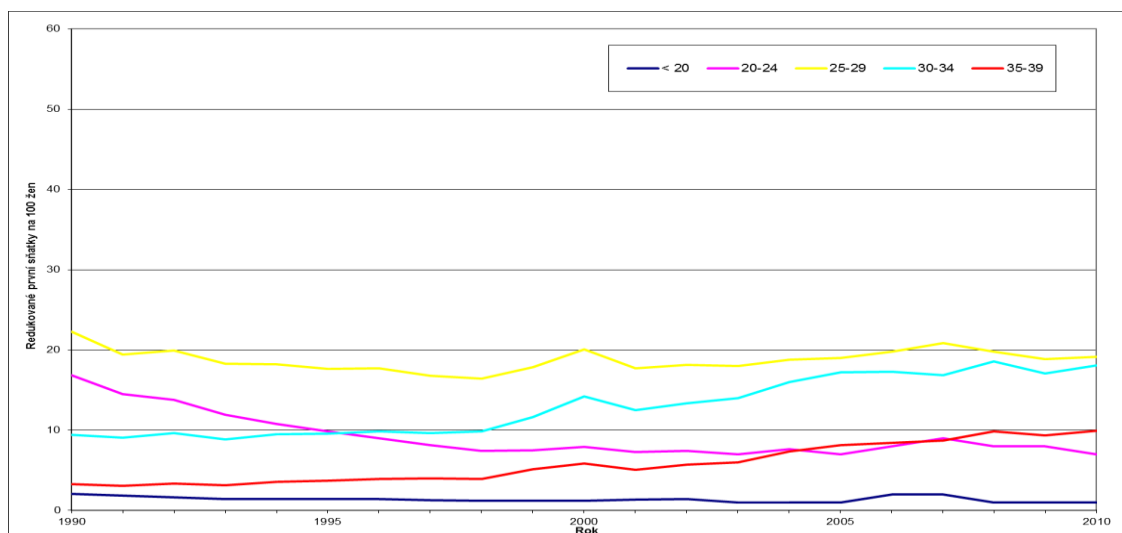

Zdroj: DY 2003, Eurostat, vlastní výpočty

Ve Španělsku po celé studované období klesala intenzita sňatečnosti žen ve věku 20–24 let (obr. č. 11). Naopak úroveň sňatečnosti v kategorii 25–29 let rostla až do roku 2000 a i přes následný pokles měr zaznamenávala v roce 2010 nejvyšší intenzitu sňatečnosti ze všech

kategorií. Úroveň sňatečnosti žen do 20-ti let byla dlouhodobě velmi nízká. Zato u kategorií žen ve věku 30–34 let a také 35–39 let od roku 1990 docházelo k postupnému nárůstu hodnot, kdy v roce 2010 byla intenzita kategorie 30–34 let téměř na stejné úrovni jako 25–29 let. Také kategorie 35–39 let kontinuálně vzrůstala a v roce 2010 se blížila hodnotám kategorie 20–24 let.

Obr. č. 12: Redukované první sňatky na 100 žen, dané věkové skupiny, Švédsko, 1990–2010

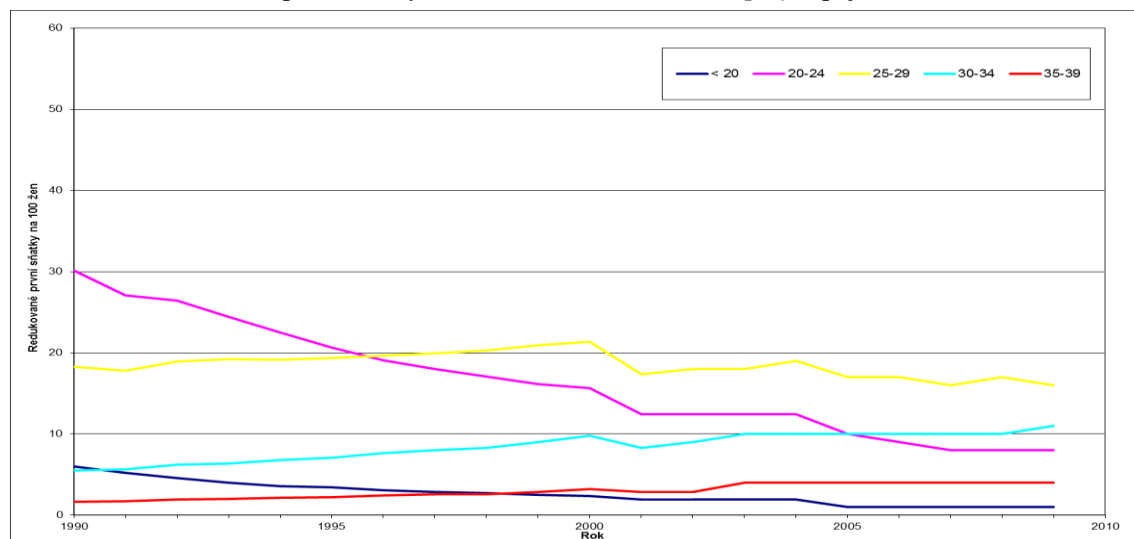

Zdroj: DY 2003, Eurostat, vlastní výpočty

Ve Švédsku lze pozorovat trvale velmi nízké hodnoty v úrovni sňatečnosti svobodných žen ve věku do 20-ti let a také pokles měr ve věku 20–24 let od roku 1998 a od té doby ustálení na nižších hodnotách než byly např. ve Francii či Německu. Úroveň sňatečnosti ve věku 25–29 let zůstala během let na téměř stejných hodnotách. Intenzity sňatečnosti ve věku 30–34 let a také ve věku 35–39 let od poloviny 90. let mírně rostly. V roce 2010 byla zaznamenána nejvyšší intenzita sňatečnosti ve věkové skupině 25–29 let, kdy však podobné intenzity sňatečnosti dosahovaly i ženy věkové kategorie 30–34 let. Ve Švédsku byla také vyšší intenzita sňatečnosti ve věkové skupině 35–39 let, která zde byla v porovnání s ostatními vybranými zeměmi podstatně vyšší.

Ve Spojeném království byly charakteristiky úrovně sňatečnosti velmi podobné jako ve Francii (obr. č. 13). I zde se během sledovaného období intenzita sňatečnosti ve věkové kategorii do 20-ti let a také ve skupině 20–24 let snížila. Ve věkové kategorii 25–29 let zůstaly charakteristiky sňatečnosti do roku 2000 téměř neměnné, od této doby pak docházelo k mírnému poklesu úrovně sňatečnosti. Od roku 2005 byla intenzita sňatečnosti žen věkové kategorie 30–34 let vyšší než žen ve věku 20–24 let. V roce 2009 nejvyšší úroveň sňatečnosti však stále měla kategorie žen ve věku 25–29 let.

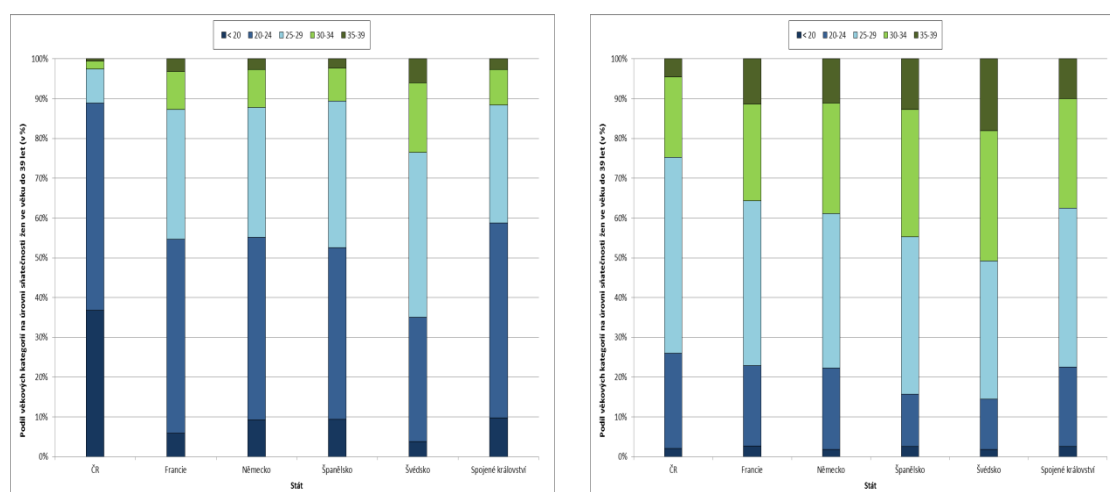
Obr. č. 13: Redukované první sňatky na 100 žen dané věkové skupiny, Spojené království, 1990-2009

Zdroj: DY 2003, Eurostat, vlastní výpočty

Trendy sňatečnosti svobodných žen podle věku se během let 1990 a 2010 výrazně změnily (obr.č. 14). Zatímco v roce 1990 byla nejvyšší intenzita sňatečnosti ve věkové kategorii 20–24 let a následně ve věku 25–29 let, v roce 2010 se nejčastěji svobodné ženy vdávaly ve věku 25–29 let a následně ve věku 30–34 let. Sňatkové chování související s intenzitou dle věku bylo podobné ve čtyřech zemích, a to ve Francii, v Německu, ve Španělsku a Spojeném království. Česká republika a Švédsko zaznamenaly během let 1990 a 2010 odlišné trendy, ale dá se říci, že ve všech zmíněných zemích lze pozorovat snižování úrovně sňatečnosti v mladších věkových kategoriích a s tím související posun uzavírání sňatků do vyššího věku. V důsledku celkového poklesu úrovně sňatečnosti byly také čím dál menší rozdíly v intenzitě uzavírání sňatků dle věku, a to jak v jednotlivých zemích, tak mezi zeměmi.

Obr. č. 14: Podíl věkových kategorií na celkové úrovni sňatečnosti svobodných žen ve věku do 39-ti let, vybrané země, 1990 a 2010

Poznámka: Data za Spojené království jsou uvedena za rok 2009

Zdroj: DY 2003, Eurostat, vlastní výpočty

5.7 Dekompozice měr sňatečnosti

Pro hlubší demografickou analýzu jsou často používaným nástrojem metody dekompozice. Jednotlivé její metody se od sebe liší svým charakterem stejně tak jako vstupními i výstupními údaji, vždy záleží na konkrétním účelu dekompozice. V této práci je použita metoda, která dekomponuje rozdíl mezi hodnotami dvou demografických ukazatelů, kdy je nejprve rozložen rozdíl hodnot mezi ukazateli v čase a dále je rozložen rozdíl hodnot mezi dvěma populacemi. Konkrétně je dekomponována hrubá míra sňatečnosti, a to způsobem, který byl navržen v roce 1955 E. M. Kitagawou. Snahou je rozložit rozdíl mezi dvěma hrubými měrami sňatečnosti na dva efekty, které úroveň sňatečnosti ovlivňují nejvíce. Těmito efekty jsou intenzita sňatečnosti a věková struktura dané populace. Data jsou analyzována odděleně podle pohlaví, tedy zvlášť pro muže a zvlášť pro ženy, neboť je dlouhodobě pozorována odlišná intenzita sňatečnosti u mužů a u žen podle věku.

5.7.1 Dekompozice rozdílu hrubých měr sňatečnosti vybraných zemí v čase

Na úvod této analýzy je nutno říci, že během sledovaného období došlo u pěti vybraných zemí ke značnému poklesu hrubých měr sňatečnosti, pouze ve Švédsku se hodnoty zvýšily. Ve všech zvolených zemích se zvýšil počet obyvatel a s výjimkou Švédska se snížil počet uzavřených sňatků (viz tab. č. 7). Metoda dekompozice by měla vyjasnit, zda k poklesům a v případě Švédska k nárůstu hrubé míry sňatečnosti došlo kvůli změně věkového složení obyvatel daného státu či spíše kvůli změně v intenzitě uzavírání sňatků. Vstupními údaji jsou míry sňatečnosti podle pohlaví a věku, kde jsou brány v úvahu všechny sňatky uzavřené v daném roce, tedy sňatky svobodných i opakované sňatky, a dále relativní věková struktura za celé obyvatelstvo, tedy za obě pohlaví dohromady.

V případě Francie nemohla být dekompozice rozdílu hrubých měr provedena, a to z toho důvodu, že není běžně přístupná evidence sňatků podle pohlaví a věku v roce 1990 ani v nejbližších následujících letech.

Tab. č. 7: Počty sňatků, počty obyvatel a hrubá míra sňatečnosti (v ‰) ve vybraných zemích, 1990/1 a 2010

	Česká republika		Francie		Německo	
	1990	2010	1990	2010	1990	2010
Počet sňatků	90 953	46 746	287 099	251 654	516 388	382 047
Počet obyvatel	10 362 102	10 506 813	56 577 000	62 765 235	79 112 831	81 802 257
hms	8,78	4,45	5,07	4,01	6,53	4,67

	Španělsko		Švédsko		Spojené království	
	1990	2010	1991	2010	1991	2010
Počet sňatků	220 517	167 245	37 033	50 860	306 756	241 120
Počet obyvatel	38 826 297	45 989 016	8 590 630	9 340 682	57 338 199	62 026 962
hms	5,68	3,64	4,31	5,44	5,35	3,89

Zdroj: Eurostat, ČSÚ, INSEE, FSO, INE, SS, ONS

V České republice došlo během sledovaných let k poklesu hrubé míry sňatečnosti o 4,33 promilového bodu, kdy v roce 1990 činila hodnota hms 8,78 ‰, v roce 2010 pak 4,45 ‰ a došlo tak ke snížení na téměř poloviční hodnoty.

Tab. č. 8: Dekompozice rozdílu hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, ČR, 1990/2010

	Muži		Ženy	
Rozdíl hms (2010 - 1990)	-4,33		-4,33	
Efekt věkové struktury	0,42	9,7%	0,13	3,0%
Efekt intenzity sňatečnosti	-4,75	-109,7%	-4,46	-103,0%
Součet efektů	-4,33	100%	-4,33	100%

Zdroj: Eurostat, ČSÚ, vlastní výpočty

V České republice došlo mezi roky 1990 a 2010 ke snížení hodnot hms zejména v důsledku poklesu úrovně sňatečnosti, resp. záporné hodnoty efektu intenzity sňatečnosti ukazují, že k poklesu hms došlo kvůli snížení intenzity sňatečnosti během let. Právě snížení intenzity sňatečnosti mužů se na celkovém poklesu hms podílelo více než 109 %, u žen byla tato hodnota 103 %. Naopak kladné hodnoty efektu věkové struktury u obou pohlaví poukazují na to, že efekt změny věkové struktury působil proti poklesu hms, tzn., že při zachování stejných intenzit sňatečnosti by při takovéto změně věkové struktury došlo k nárůstu hodnot hms.

V Německu došlo během let 1990 a 2010 k poklesu hrubé míry sňatečnosti o 1,86 promilových bodů, konkrétně došlo ke snížení z hodnot 6,53 ‰ na 4,67 ‰. Dekompozice tohoto rozdílu pak vypadá následovně:

Tab. č. 9: Dekompozice rozdílu hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, Německo, 1990/2010

	Muži		Ženy	
Rozdíl hms (2010 - 1990)	-1,86		-1,86	
Efekt věkové struktury	-0,97	-52,2%	-1,17	-62,9%
Efekt intenzity sňatečnosti	-0,89	-47,8%	-0,69	-37,1%
Součet efektů	-1,86	100%	-1,86	100%

Zdroj: Eurostat, FSO, vlastní výpočty

U mužů působil efekt změny věkové struktury na pokles hms téměř stejným podílem jako efekt změny intenzity sňatečnosti. U žen měla na pokles hms větší vliv změna věkové struktury, a to vahou -63 %. Efekt změny intenzity sňatečnosti žen se podílel na poklesu hms vahou -37 %. Znamená to tedy, že změna věkové struktury populace Německa působila negativně na úroveň sňatečnosti, a to ve větší míře, než kterou působil na snížení hodnot hms pokles intenzity sňatečnosti.

Španělsko zaznamenalo během let 1990 a 2010 pokles hrubých měr sňatečnosti o 2,04 promilových bodů. Na počátku sledovaného období činila hms 5,68 ‰, na konci období poklesly hodnoty na 3,64 ‰.

Tab. č. 10: Dekompozice rozdílů hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, Španělsko, 1990/2010

	Muži		Ženy	
Rozdíl hms (2010 - 1990)	-2,04		-2,04	
Efekt věkové struktury	0,01	0,5%	-0,37	-18,1%
Efekt intenzity sňatečnosti	-2,05	-100,5%	-1,67	-81,9%
Součet efektů	-2,04	100%	-2,04	100%

Zdroj: Eurostat, INE, vlastní výpočty

Ve Španělsku se na poklesu hodnot hms u mužů podíl pouze efekt změny intenzity sňatečnosti (váha téměř -100 %), tzn., že změna úrovně sňatečnosti souvisela pouze se změnou intenzity sňatečnosti, nikoliv se změnou věkové skladby mužů ve španělské populaci. U žen tento efekt působil na pokles sňatečnosti vahou -82 %, změna věkové struktury působila vahou -18 % také na pokles úrovně sňatečnosti. Oba tyto efekty se podílely na celkovém snížení úrovně sňatečnosti (tab. č. 10).

Švédsko je jedinou z vybraných zemí, kde během sledovaného období došlo k nárůstu hodnot hrubé míry sňatečnosti. U tohoto státu je analyzován rozdíl hms mezi roky 1991 a 2010, a to z důvodu dostupnosti dat. V roce 1991 činila hodnota hms 4,31 ‰, v roce 2010 se hodnoty zvýšily na 5,44 ‰, rozdíl tedy vychází na 1,13 promilového bodu. To, že ve Švédsku došlo ke zvýšení úrovně sňatečnosti žen během sledovaného období, již ukázaly výsledky analýzy úhrnné prvosňatečnosti žen. Zda má na toto zvýšení úrovně vliv změna intenzity sňatečnosti nebo změna věkové struktury, bude níže vysvětleno.

Tab. č. 11: Dekompozice rozdílů hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, Švédsko, 1991/2010

	Muži		Ženy	
Rozdíl hms (2010 - 1991)	1,13		1,13	
Efekt věkové struktury	-0,31	-27,4%	-0,34	-30,1%
Efekt intenzity sňatečnosti	1,44	127,4%	1,47	130,1%
Součet efektů	1,13	100%	1,13	100%

Zdroj: Eurostat, SS, vlastní výpočty

Ve Švédsku se na zvýšení úrovně sňatečnosti podílela převážně změna intenzity sňatečnosti, a to jak u mužů (váha 127 %) tak u žen (váha 130 %). Naopak efekt změny věkové struktury působil u obou pohlaví proti nárůstu hodnot hms – u mužů vahou -27 % a u žen vahou -30 %. K vyšším hodnotám hms v roce 2010 tedy došlo díky celkovému zvýšení intenzity sňatečnosti švédské populace.

Kvůli dostupnosti dat je u Spojeného království stejně jako ve Švédsku dekomponován rozdíl dvou hrubých měr sňatečnosti mezi roky 1991 a 2010. Rozdíl mezi těmito roky činí 1,46 prom. bodu, kdy v roce 1991 byla hodnota hms 5,35 ‰ a v roce 2010 3,89 ‰.

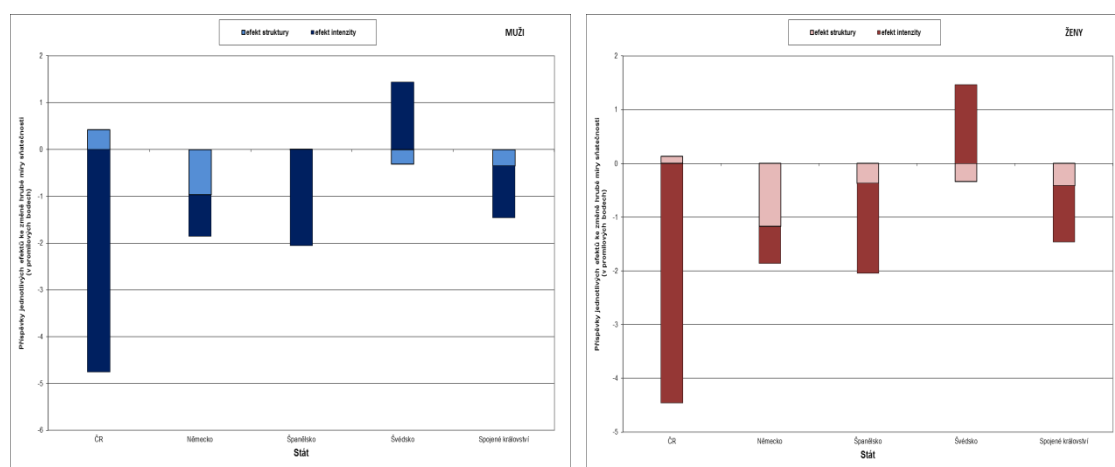
Tab. č. 12: Dekompozice rozdílů hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, Spojené království, 1991/2010

	Muži		Ženy	
Rozdíl hms (2010 - 1991)	-1,46		-1,46	
Efekt věkové struktury	-0,35	-24,0%	-0,41	-28,1%
Efekt intenzity sňatečnosti	-1,11	-76,0%	-1,05	-71,9%
Součet efektů	-1,46	100%	-1,46	100%

Zdroj: Eurostat, ONS, vlastní výpočty

K poklesu hms ve Spojeném království došlo především v důsledku snížení intenzity sňatečnosti, a to vahou -76 % u mužů a -72 % u žen. Také změna věkové struktury působila proti nárůstu úrovně sňatečnosti, a to vahou -24 % u mužů a -28 % u žen.

Obr. č. 15: Rozklad rozdílů dvou hrubých měr sňatečnosti na dva efekty, muži, ženy, 1990/1 - 2010

Zdroj: Eurostat, ČSÚ, FSO, INE, SS, ONS, vlastní výpočty

Při shrnutí výsledků dekompozice rozdílů hrubých měr sňatečnosti u vybraných zemí docházíme k závěru, že ve všech zemích s výjimkou Švédska došlo k poklesu hrubé míry sňatečnosti převážně díky změnám v intenzitě sňatečnosti, tj. v důsledku poklesu intenzity tohoto jevu (obr. č. 15). Pouze v Německu měla větší vliv na pokles hodnot hms změna věkové struktury německé populace. Dekompozice nemohla být provedena za Francii, a to z důvodu nezveřejněné struktury sňatků podle věku snoubenců v roce 1990.

Výpočty tedy potvrdily, že k celkovému snížení úrovně sňatečnosti ve vybraných zemích došlo především v důsledku snížení intenzity sňatečnosti. Naopak ve Švédsku došlo během let 1990 a 2010 k nárůstu hodnot hms. Výsledky dekompoziční metody ukazují, že k tomuto nárůstu došlo zejména v důsledku zvýšení intenzity sňatečnosti. Co se týče rozdílů mezi pohlavím, jisté odlišnosti se během analýzy prokázaly, nicméně jak u mužů, tak u žen lze pozorovat, že ke změnám v úrovni sňatečnosti došlo především snížením intenzity tohoto jevu.

5.7.2 Dekompozice rozdílu hrubých měr sňatečnosti vybraných zemí v porovnání s Českou republikou

Metodu dekompozice lze využít k rozkladu rozdílu hodnot dvou měr nejen mezi roky, ale také mezi dvěma populacemi. V následující části práce je snahou dekomponovat rozdíl mezi hrubou mírou sňatečnosti vybraných zemí a České republiky, a to na počátku a na konci sledovaného období. V případě porovnání Francie s Českou republikou bude dekomponován rozdíl pouze za rok 2010, a to z důvodu nedostupnosti dat počtu sňatků podle pohlaví a věku ve Francii za rok 1990.

Tab. č. 13: Dekompozice rozdílu hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, Francie - ČR, 2010

FR - ČR	Muži		Ženy	
Rok		2010		2010
Efekt věkové struktury		-0,71		-0,69
Efekt intenzity sňatečnosti		0,27		0,25
Rozdíl hms/Součet efektů		-0,44		-0,44

Zdroj: Eurostat, ČSÚ, INSEE, vlastní výpočty

V roce 2010 byla hodnota hrubé míry sňatečnosti v České republice o 0,44 prom. bodu vyšší než ve Francii. Tento rozdíl byl způsoben z větší části rozdílnou věkovou strukturou, která byla v České republice příznivější pro vyšší úroveň sňatečnosti než ve Francii (u mužů -0,71 prom. bodu, u žen -0,69 prom. bodu). Naopak intenzita sňatečnosti byla příznivější ve Francii, a to jak u mužů (0,27 prom. bodu), tak u žen (0,25 prom. bodu) a působila proti vyšším hodnotám hms v České republice.

Zatímco v roce 1990 byla hrubá míra sňatečnosti České republiky o 2,25 prom. bodu vyšší než v Německu, v roce 2010 byly hodnoty hms v Německu nepatrně vyšší než v Česku.

Tab. č. 14: Dekompozice rozdílu hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, Německo - ČR, 1990, 2010

NĚM - ČR	Muži		Ženy	
Rok	1990	2010	1990	2010
Efekt věkové struktury	1,19	-0,73	0,66	-0,73
Efekt intenzity sňatečnosti	-3,44	0,95	-2,91	0,95
Rozdíl hms/Součet efektů	-2,25	0,22	-2,25	0,22

Zdroj: Eurostat, ČSÚ, FSOG, vlastní výpočty

V roce 1990 působil efekt intenzity sňatečnosti hodnotou -3,44 prom. bodu u mužů a hodnotou -2,91 prom. bodu u žen na vyšší hodnotu hms v České republice kladně a zároveň měl tento efekt větší vliv na rozdílnou hodnotu hms než efekt věkové struktury, který působil v negativním směru u obou pohlaví (u mužů hodnotou 1,19 prom. bodu a hodnotou 0,66 prom. bodu u žen), tzn., že v roce 1990 byla intenzita sňatečnosti v České republice vyšší, avšak věková struktura obyvatelstva byla pro vyšší úroveň sňatečnosti příznivější v Německu.

V roce 2010 lze pozorovat podobnou situaci s tím rozdílem, že hodnoty hms byly v Německu vyšší než v České republice a působení obou efektů bylo vyváženější (efekt věkové struktury -0,73 prom. bodu; efekt intenzity 0,95 prom. bodu pro obě pohlaví). Je zde však rozkládán poměrně malý rozdíl mezi dvěma měrami, a proto je nutné brát výsledky dekompozice rozdílu pouze orientačně.

Ve Španělsku byly v obou sledovaných letech nižší hodnoty hrubé míry sňatečnosti než v České republice, přičemž v roce 2010 se tento rozdíl snížil přibližně na čtvrtinu oproti roku 1990.

Tab. č. 15: Dekompozice rozdílu hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, Španělsko - ČR, 1990, 2010

ŠP - ČR	Muži		Ženy	
Rok	1990	2010	1990	2010
Efekt věkové struktury	1,10	0,06	1,36	0,00
Efekt intenzity sňatečnosti	-4,20	-0,87	-4,46	-0,81
Rozdíl hms/Součet efektů	-3,10	-0,81	-3,10	-0,81

Zdroj: Eurostat, ČSÚ, INE, vlastní výpočty

Z výsledků dekompozice lze pozorovat, že v roce 1990 působil jak u mužů, tak u žen větší měrou efekt intenzity sňatečnosti, a to hodnotou -4,2 prom. bodu u mužů a -4,46 prom. bodu u žen. Tzn., že v České republice byla vyšší úroveň sňatečnosti než ve Španělsku. Naopak efekt věkové struktury působil proti vyšší hodnotě hms v Česku, tzn., že ve Španělsku byla příznivější věková struktura pro vyšší úroveň sňatečnosti (1,1 prom. bodu muži/1,36 prom. bodu ženy). V roce 2010 působil efekt intenzity sňatečnosti hodnotou -0,87 prom. bodu u mužů a u žen hodnotou -0,81 prom. bodu na vyšší hodnotu hms v České republice. Efekt věkové struktury neměl na rozdíl v hodnotách hms Česka a Španělska téměř žádný podíl.

Ve Švédsku se v porovnání s Českou republikou hodnoty hrubé míry sňatečnosti během let 1991 a 2010 zvýšily, a to poměrně výrazně. Zatímco v roce 1991 byly hodnoty hms v Česku o téměř 2,7 promilového bodu vyšší než ve Švédsku, v roce 2010 dosahovaly hodnoty hms ve Švédsku o 1 promilový bod více než v České republice.

Tab. č. 16: Dekompozice rozdílu hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, Švédsko - ČR, 1991, 2010

ŠV - ČR	Muži		Ženy	
Rok	1991	2010	1991	2010
Efekt věkové struktury	0,08	-0,80	-0,13	-0,76
Efekt intenzity sňatečnosti	-2,77	1,80	-2,56	1,76
Rozdíl hms/Součet efektů	-2,69	1,00	-2,69	1,00

Zdroj: Eurostat, ČSÚ, SS, vlastní výpočty

Z tab. č. 16 je patrné, že rozdíl mezi hodnotami hms ve Švédsku a v České republice byl v roce 1991 zapříčiněn především rozdílnou intenzitou sňatečnosti obyvatel těchto dvou zemí, a to jak u mužů hodnotou -2,77 prom. bodů, tak u žen -2,56 prom. bodů. Efekt věkové struktury měl v tomto roce téměř zanedbatelný vliv. V roce 2010 ovlivnil hodnotu rozdílu hms i efekt věkové struktury (-0,8 prom. bodu muži/-0,76 prom. bodu ženy), který však působil proti vyšším hodnotám hms ve Švédsku, tzn., že v České republice byla příznivější věková struktura pro vyšší úroveň sňatečnosti než ve Švédsku.

Ve Spojeném království dosahovala hrubá míra sňatečnosti jak v roce 1991, tak v roce 2010 nižších hodnot než v České republice, přičemž rozdíl mezi zeměmi se během let snížil přibližně o 1 promilový bod.

Tab. č. 17: Dekompozice rozdílu hrubých měr sňatečnosti na dva vlivy, Spojené království - ČR, 1991, 2010

VB - ČR		Muži		Ženy	
Rok		1991	2010	1991	2010
Efekt věkové struktury		0,57	-0,53	0,28	-0,43
Efekt intenzity sňatečnosti		-2,22	-0,03	-1,93	-0,13
Rozdíl hms/Součet efektů		-1,65	-0,56	-1,65	-0,56

Zdroj: Eurostat, ČSÚ, ONS, vlastní výpočty

Rozdíl mezi měrami byl v roce 1991 způsoben vyšší intenzitou sňatečnosti v České republice než ve Spojeném království, a to jak u mužů, tak u žen (-2,22 prom. bodu muži/-1,93 prom. bodu ženy). Naopak věková struktura byla ve Spojeném království pro vyšší úroveň sňatečnosti příznivější a působila tak proti vyšší úrovni v České republice. V roce 2010 však efekt intenzity sňatečnosti již neměl takový podíl na rozdílných hodnotách. K odlišným hodnotám hms mezi zeměmi přispívala spíše rozdílná věková struktura (-0,54 prom. bodu muži/-0,41 prom. bodu ženy), jež byla v České republice příznivější.

Při celkovém hodnocení lze říci, že výsledky dekompozice rozdílu hrubé míry sňatečnosti mezi jednotlivými státy v porovnání s Českou republikou se na konci období odlišovaly od hodnot zjištěných na počátku. Z předchozí analýzy sňatečnosti již víme, že ještě v roce 1990 panovalo v Česku příznivé sňatkové klima a hrubá míra sňatečnosti dosahovala vysokých hodnot oproti ostatním vybraným zemím, kde od konce 60. let docházelo k postupnému snižování intenzity tohoto jevu. Proto byl rozdíl mezi hodnotami hms na počátku sledovaného období vždy vyšší než v roce 2010. Dekomponování tohoto rozdílu ukázalo a, dá se říci, také potvrdilo, že příčinou rozdílných hodnot v roce 1990/1991 byla především vyšší intenzita sňatečnosti v České republice než v ostatních vybraných zemích. Během let však došlo i v České republice k poklesu úrovně sňatečnosti a rozdíly mezi zeměmi již nebyly tak výrazné. Naopak ve Švédsku jako v jediné ze zvolených zemí byly hodnoty hms v roce 2010 vyšší než v České republice. Metoda dekompozice ukázala, že rozdíl mezi zeměmi je nadále určován intenzitou sňatečnosti, ale významnější roli začala hrát také věková struktura obyvatel neboli „sňatkový trh“ daného státu.

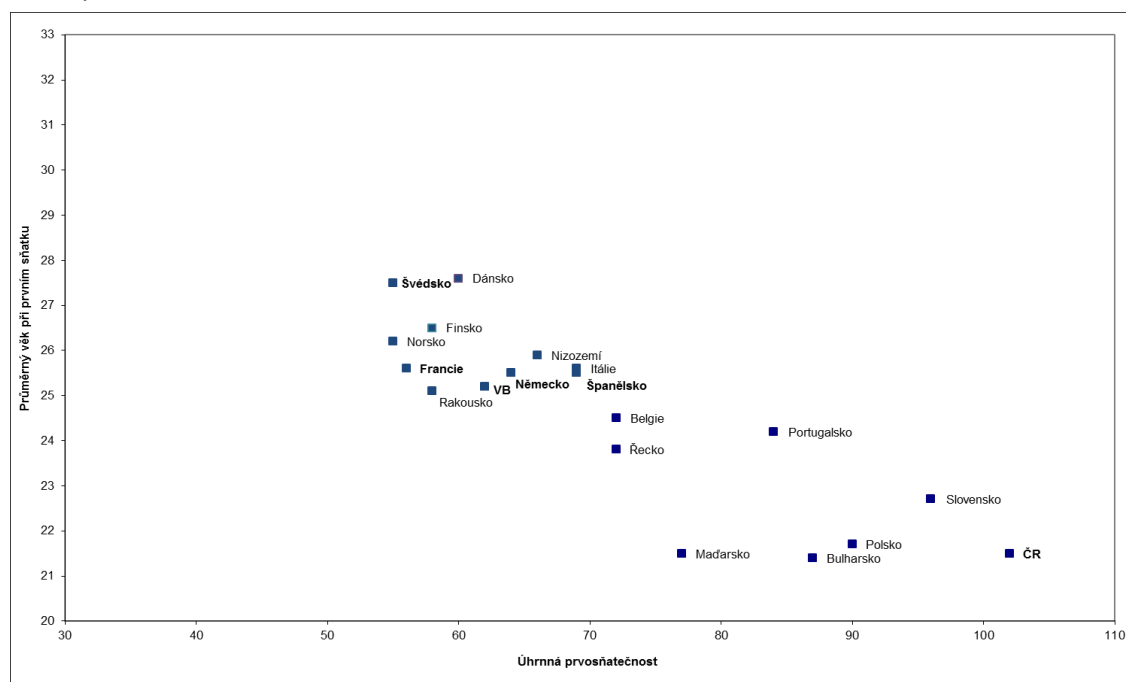
5.8 Shrnutí

Z veškerých získaných výsledků analýzy ukazatelů sňatečnosti můžeme dojít k závěrům, že v zemích západní Evropy došlo ke stabilizaci úrovně sňatečnosti na nízkých hodnotách, ve Španělsku, jako zástupce země jižní Evropy, docházelo po celé sledované období ke snižování úrovně sňatečnosti a naopak ve Švédsku, jako zástupce země severní Evropy, docházelo ke konci období ke zvyšování úrovně tohoto jevu. Na začátku sledovaného období se intenzita sňatečnosti jednotlivých vybraných zemí značně lišila, poté přibližně v období deseti let v letech 1995 až 2004 se hodnoty redukované úhrnné prvosňatečnosti velmi podobaly a pohybovaly se na úrovni 45–60 %. Od roku 2005 lze pozorovat odlišné trendy v jednotlivých zvolených zemích. Průměrný věk při prvním sňatku se neustále zvyšuje a tento trend oddalování uzavírání sňatků do vyššího věku platí pro všechny vybrané státy. Na závěr je doplněna situace z hlediska intenzity sňatečnosti v Evropě, kde je možné pozorovat, jak se během let 1990 a 2010 změnily hodnoty úhrnné prvosňatečnosti a průměrného věku při prvním sňatku žen v jednotlivých státech Evropy (obr. č. 16 a 17). Na první pohled je patrné snížení intenzity sňatečnosti a posun prvního sňatku do vyššího věku, a to téměř ve všech zemích. Výjimkami ve změně úrovně sňatečnosti oproti ostatním zemím jsou Finsko, Švédsko a Dánsko, kdy v těchto zemích během sledovaných let došlo k nárůstu intenzity sňatečnosti.

V roce 1990 byla vyšší úps ve státech východní a střední Evropy, přičemž zde byl poměrně nízký věk při sňatku. Jak již bylo zmíněno, sňatek byl právě v těchto zemích zpravidla jedinou možností seberealizace a především možností jak legitimizovat mimomanželsky počaté děti. Naopak ve státech severní a západní Evropy dosahovala úps nižších hodnot a věk při sňatku byl vyšší. Ve státech jižní Evropy činily hodnoty úps a průměrného věku při prvním sňatku jakýsi průměr výše zmíněných skupin států.

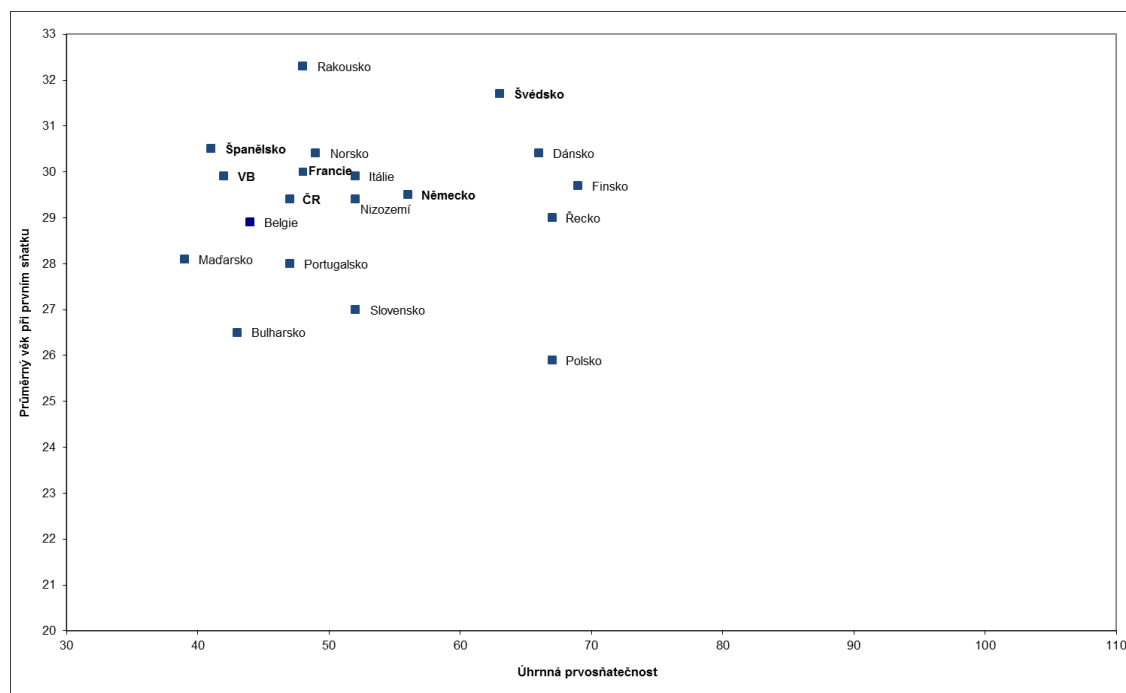
V roce 2010 se pozice států z hlediska úrovně sňatečnosti poněkud změnila. Stále je vidět specifické rozložení států severní Evropy, kde je charakteristický vysoký věk při prvním sňatku, ale výrazná změna nastala u hodnot úps, které jsou v těchto zemích jedny z nejvyšších v Evropě. Zde tedy nastal výrazný zlom ve struktuře zemí. Státy západní a jižní Evropy tvoří jakýsi střed, neboť mají průměrné hodnoty úps i věku při prvním sňatku. Země střední a východní Evropy opět tvoří skupinu s podobně nízkým věkem při sňatku, rozdíl mezi rokem 1990 však spočívá v tom, že se výrazným způsobem snížily hodnoty úps na úroveň zemí západní a jižní Evropy.

Obr. č. 16: *Evropské země podle úhrnné prvosňatečnosti žen a průměrného věku žen při prvním sňatku, 1990*

Zdroj: RDD 1998, 2004

Obr. č. 17: *Evropské země podle úhrnné prvosňatečnosti žen a průměrného věku žen při prvním sňatku, 2010*

Poznámka: U Řecka a Spojeného království použity data za rok 2009

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Kapitola 6

Zánik rodiny rozvodem

Pokud jsme na začátku označili proces vzniku rodiny jako spojení dvou osob opačného pohlaví a jejich následný vztah, procesem zániku rodiny pak může být rozvod manželství. Dalším procesem, kdy rodina zaniká, je úmrtí jednoho z manželů či partnerů anebo prohlášení jednoho z manželů za mrtvého. V případě faktických manželství může rodina zaniknout rozlukou či tzv. rozchodem partnerů. Tato práce je však zaměřena pouze na rozvody manželství a úroveň rozvodovosti ve vybraných zemích.

Rozvod je jediný právní prostředek zániku manželství za života manželů, není to však jediný způsob skutečného rozpadu rodiny. K němu totiž může dojít opuštěním rodiny jedním z manželů, dále bychom za konec rodiny mohli označit situaci, kdy spolu sice manželé žijí v jedné domácnosti, rodina již však neplní své zásadní funkce. Co se týče zániku manželství, v určitých případech může být prohlášeno za neplatné, kdy dojde k tzv. anulaci z důvodu toho, že nebyly splněny zákonem dané podmínky k uzavření sňatku - např. byly porušeny zákonné překážky k uzavření sňatku, jako jsou zletilost, stupeň příbuzenství apod. Dlouhodobá nepřítomnost jednoho z manželů z jakéhokoliv důvodu (dlouhodobý pobyt v zahraničí, v emigraci, v armádě nebo např. ve vězení) či špatný fyzický, emocionální nebo mentální stav partnera mohou také vést k rozpadu rodinných vazeb (Možný 2006). Je však otázkou, zda můžeme opravdu hovořit o zániku rodiny, když manželství již neplní své funkce, partneři však spolu dále zůstávají kvůli výchově svých dětí.

V minulých dobách, kdy bylo manželství považováno za celoživotní svazek a rozvod manželů nebyl umožněn, mohl zánik manželství nastat pouze úmrtím jednoho z manželů. V současné době existuje celá řada norem a vzorců chování, kdy ve velké části případů platí jiné normy pro muže a jiné pro ženy. Ty ovlivňují rozhodnutí jednoho či obou partnerů o ukončení jejich ať už legitimního či nelegitimního svazku. Co všechno spolu musí pár prožít, co všechno ve vztahu přejít v těch méně šťastných obdobích je otázkou především individuální, ale na druhé straně jsou právě tato rozhodnutí také ovlivněna tolerancí k rozvodům v dané společnosti a tradicemi.

6.1 Zánik manželství

Manželství je mimo jiné právní vztah, který může zaniknout zákonem předepsaným způsobem. Jedním ze tří možných způsobů zániku manželství dle zákona je zrušení manželství rozsudkem soudu o rozvodu manželství.

Rozvod je jediný způsob zrušení manželství za života obou partnerů. Ve všech zemích Evropy, kde jsou rozvody umožněny, o zániku manželství touto cestou rozhodují soudy. Definice rozvodu a rozvodová legislativa se v rámci jednotlivých zemí Evropy značně liší. Proto je mezinárodní srovnání úrovně rozvodovosti ne zcela jednoznačné a je ovlivněno právním řádem dané země.

Důvody k rozvodu můžeme rozdělit na *objektivní*: např. neplodnost, choroba jednoho z manželů či impotence; a na *subjektivní*: např. nevěra, alkoholismus, opuštění, násilné chování apod. (Veselá a kol. 2005, Možný 2006). Při zamyšlení se nad důvody a příčinami rozvodu vyvstává otázka, nakolik má být zákonem omezoována vůle občanů při rozhodování v tak intimní záležitosti jako je opuštění partnera a zánik rodiny. Mají být platné zákonné úpravy liberální či spíše naopak restriktivní, má soudní řízení hájit zájem dětí a společnosti obecně nebo má přihlídnout k situaci mezi partnery, kteří o rozvod žádají, to všechno jsou otázky, které jsou dodnes aktuální.

Ačkoliv se tato práce věnuje zániku rodiny rozvodem, je nutno zmínit i ostatní způsoby. Zánik manželství úmrtím jednoho z manželů je nejpůvodnější a kdysi jediný způsob rozluky manželství. V podmínkách České republiky musí být smrt manžela prokázána vydáním úmrtního listu. Na stejnou pozici se při zániku manželství dostává prohlášení jednoho z manželů za mrtvého, kdy soud prohlásí fyzickou osobu za mrtvou, zjistí-li, že všechny okolnosti svědčí o tom, že nezvěstná osoba již nežije. Při prohlášení fyzické osoby za mrtvou vzniká roční lhůta, kdy se může nezvěstný danému úřadu přihlásit či může každý, kdo o nezvěstném ví, podat informaci. Manželství pak zanikne dnem, kdy rozhodnutí soudu o prohlášení za mrtvého nabyde právní moci. Jestliže se ale zjistí, že osoba, která byla prohlášena za mrtvou, stále žije nebo žila v době, kdy prohlášení o úmrtí proběhlo, soud své rozhodnutí zruší. V tom případě se původní manželství obnoví s výjimkou, kdy druhý manžel v době prohlášení svého předchozího manžela za mrtvého uzavře nové manželství. K obnovení manželství nedojde ani v případě, že druhé manželství mezitím zanikne, ať už smrtí či rozvodem (Veselá a kol. 2005).

6.2 Rozvodová legislativa v evropském kontextu

Rozvod byl v minulých dobách pro křesťanskou společnost nepřijatelný a ukončení manželství touto cestou bylo téměř nemožné. Zejména vliv katolické církve, která stvrzovala svátosti manželské a jejíž výrok „co Bůh spojil, člověk nerozlučuje“ dávající najevo přímý nesouhlas s rozvody, byl natolik silný, že se rozvody prakticky nevyskytovaly. Teprve na přelomu 18. a 19. století díky změnám v postojích tehdejší společnosti, a to jak v oblasti sociální, ekonomické, tak i kulturní, se možnost rozvodu zvýšila. První zemí v Evropě, která přijala pravidla týkající se rozvodů, se stal Island, a to již v 16. století. S přijetím zákonů o rozvodech následovalo Švédsko, dále Francie a Lucembursko na konci 18. století, během 19. století pak

byla rozvodová legislativa přijata v celé řadě dalších zemí, např. v Rakousku, Belgii, Německu, Finsku, Dánsku, Maďarsku, Nizozemí, Anglii a Walesu a také v České republice. V Rusku rozvodová legislativa záležela na postojích jednotlivých církví, k výrazným změnám z hlediska dostupnosti rozvodů došlo bezprostředně po roce 1917. Také v Bulharsku byla rozvodová legislativa pod vlivem církve, a to až do roku 1945. Následovalo Polsko, které přijalo opatření týkající se rozpadu manželství v roce 1946. Další evropské země přijaly zákony umožňující rozvod až v průběhu 70. let 20. století. Mezi ně patří Itálie a Portugalsko. Následovalo Španělsko s přijetím zákonů v roce 1981. V Irsku byly rozvody zakázány až do roku 1995, od roku 1997 vstoupila v platnost nová legislativa, i přesto je dosažení rozvodu v této silně katolické zemi velmi obtížné (Kalibová 2008).

V současné době se rozvodová legislativa mezi jednotlivými státy Evropské unie stále liší, a to především zákonnými podmínkami, které je nutné pro rozvod manželství splnit. Těmi mohou být určitá doba, kdy manželé žijí odděleně, dále určitá doba trvání manželství a také fakt, zda se rozvodové řízení týká manželství s nezletilými dětmi.

Tabulka č. 18 podává shrnutí o zákonných podmínkách pro zánik manželství, které vymezuje rozvodová legislativa jednotlivých vybraných zemí:

Tab. č. 18: Zákonné podmínky pro zánik manželského svazku rozvodem ve vybraných evropských zemích v roce 2003

stát	typ ukončení manželství za života manželů	typy rozvodů z různých příčin	délka odděleného života manželů před rozvodem	délka právní rozluky před rozvodem	péče o děti po rozvodu	vyživovací povinnost na dítě od nepřítomného rodiče po rozvodu stanovena	rozvod zaveden do legislativy v roce
Česko	rozvodem	pouze z důvodu rozvrácení manželství, na základě rozhodnutí soudu	0,5 roku, pokud manželé souhlasí a manželství trvalo alespoň 1 rok, jinak 3 roky		jednoho z rodičů, pokud soud nerozhodne jinak	dle dohody partnerů či rozhodnutí soudu	1869, resp. 1919
Francie	rozvodem (částečně rozlukou)	vzájemnou dohodou po 6 měsících manželství, v důsledku rozluky či zaviněním některého z partnerů, na základě rozhodnutí soudu	2 roky		společná, pokud soud nerozhodne jinak	soudně, vyplácena dle finanční situace manželů do ukončení studia či dosažení plnoletosti dítěte	1804
Německo	rozvodem	pouze z důvodu rozvrácení manželství	1 rok v případě souhlasu partnerů s rozvodem, jinak 3 roky		společná	ve výši odvozené z Düsseldorfských tabulek	1900
Španělsko	rozvodem (částečně rozlukou)	opuštění rodiny, nevěra, porušení manželských či rodičovských povinností, alkoholismus	2 roky na základě dohody, jinak po 5 letech odděleného bydlení	1 rok od žádosti o zákonnou rozlukou	jednoho z rodičů, pokud soud nerozhodne jinak	dle dohody partnerů či rozhodnutí soudu, zejména na úhradu vzdělání a bydlení dítěte	1981
Švédsko	rozvodem (částečně rozlukou)	odloučením, dohodou, bez uvedení důvodu, formou soudního rozhodnutí	dohodou hned, bez dohody a s dítětem do 16 let věku po 6 měsících od podání žádosti	2 roky, rozvod ihned	jednoho z rodičů, pokud soud nerozhodne jinak	v závislosti od příjmu nepřítomného rodiče a počtu dětí v původní rodině	1734
Spojené království	rozvodem	nevěra, nerozumné chování, oddělené bydlení min. 2-5 let, rozhodnutím soudu	2 roky na základě dohody, jinak 5 let		společná	v závislosti od příjmu nepřítomného rodiče a počtu dětí v nové rodině	1857

Zdroj: upraveno podle Matějková, Paloncyová 2005

Ve většině evropských zemí můžeme rozlišit dva druhy rozvodů, a to *sporný rozvod*, kdy s rozvodem jeden z manželů nesouhlasí, a zjišťují se tak příčiny rozvratu, a *rozvod nesporný neboli smluvený*, který probíhá bez zjišťování příčin rozvratu. V prvním případě může soud manželství na návrh jednoho z manželů rozvést, ale pouze v případě, že manželství je tak hluboce rozvrácené, že nelze očekávat jeho obnovení. Jsou zde přitom brány v úvahu konkrétní příčiny rozvratu manželství. Nejedná se však o zjišťování viny na rozvratu, a to z důvodu subjektivního charakteru tohoto zjišťování. Zjištění příčin/y rozvratu má však své opodstatnění zejména v souvislosti s následným rozhodnutím soudu např. o výchově dětí či majetkovém vypořádání apod. Prokázáním hlubokého a trvalého rozvratu je možné manželství rozvést se souhlasem pouze jednoho z manželů. V případě nesporného rozvodu je odloučení manželů založeno na vzájemné dohodě (Veselá a kol. 2005).

6.3 Teorie rozvodového chování

Teorie rozvodového chování se snaží nejen o vysvětlení příčin narůstající intenzity rozvodovosti, ale především se také snaží nalézt odpověď, proč se některá manželství rozvedou a některá manželství vydrží. Mnoho studií zabývajících se rozvodovostí vedlo k závěrům, že vztahy mezi partnery jsou ovlivněny postoji jednotlivců k vnitřní spořádanosti manželství a také že existují faktory, které s určitou pravděpodobností umožňují předpovědět míru stability manželství. Dříve ve společnosti přetrvával názor, že rozvodovost je negativní jev hraničící se sociální patologií, rozvody byly studovány z perspektivy sociální deviace, kdy se předpokládalo, že rozpad manželství souvisí s defektem ať už jednoho, či obou partnerů (Možný 2006). V současné době se pohled na rozvodovost se vzrůstající intenzitou tohoto jevu zmírňuje a naopak lze nalézt názory, že zánik nefungujícího manželství vede spíše k pozitivní situaci v rodině, i když neúplné.

K pochopení úrovně rozvodovosti měla přispět také *teorie manželské krize*, kterou jako první zveřejnil R. Hill a kterou dále rozpracoval W. R. Burr. Tato teorie spadá do poloviny 20. století a vysvětluje rozvodovost pomocí ABC-X modelu, přičemž tento model předpokládá, že stresující událost (A), zprostředkovaná rodinnými zdroji, jak čelit krizi (B), a způsobem, jak rodina řeší situaci (C), produkuje manželskou krizi (X) (Možný 2006). Tento model byl tedy založen na předpokladu nějaké negativní skutečnosti, která se projeví krizí v manželství, přičemž záleží na rodině samotné, jak si s daným problémem poradí.

6.4 Koreláty a příčiny rozvodu v evropské společnosti

Jednou z hlavních proměnných, ovlivňující úroveň rozvodovosti, je *věk při vstupu do manželství*. Sňatky uzavřené osobami mladších 20 let mají totiž vysokou pravděpodobnost zániku rozvodem. Je to mimo jiné také dáno tím, že značná část manželství je v tomto věku uzavřena z důvodu těhotenství partnerky. Tato manželství tedy nejsou dopředu plánována a stávají se až reakcí na vzniklou situaci. S narůstajícím podílem mladých dívek a žen užívajících různé formy antikoncepce však výskyt takových sňatků prudce klesl. V případě

uzavření sňatku osobami mladšího věku také hrozí, že díky jejich mentální a osobnostní nezralosti a životní nezkušenosti dojde k nepřiměřenému očekávání od manželského života a dříve či později tak může dojít k rozpadu manželství. Nelze však říci, že by mezi věkem při sňatku a pravděpodobností rozvodu existovala lineární závislost. Po překročení určitého věku se totiž pravděpodobnost rozvodu naopak zvyšuje, a to převážně vinou toho, že snoubenci vyššího věku si již zvykli na určitý nezávislý životní styl, který se často stává protikladem rodinného života (Možný 2006).

Dalším faktorem ovlivňujícím úroveň rozvodovosti je *délka trvání manželství*. V rámci většiny evropských zemí je nejčastější doba trvání manželství při rozvodu tři až pět let. Poté se pravděpodobnost rozvodu snižuje s narůstající délkou trvání manželství, avšak po určité době začne docházet opět k nárůstu pravděpodobnosti, a to většinou v době po deseti až dvanácti letech manželství. Po této době opět platí, že pravděpodobnost rozvodu postupně klesá.

Dalším korelátem rozvodovosti je *pořadí manželství*. Z dlouhodobějšího pozorování mají opakovaná manželství vyšší pravděpodobnost rozvodu než manželství první, a čím vyšší pořadí uzavřeného manželství, tím vyšší je tendence k opětovnému rozvodu (Možný 2006). Může to být dáno tím, že osoby již nejméně jednou rozvedené mají větší problém setrvat v dlouhodobějším vztahu.

Na úrovni rozvodovosti se také významně podílejí faktory socioekonomické povahy. Patří mezi ně *vzdělání*, *povolání* a také *příjem*. Vyšší vzdělání ve většině případů umožňuje lepší pracovní uplatnění a tím i vyšší měsíční příjem. V minulosti byly ženy závislé na svých mužích a rozvod by pro ně znamenal sociální propad a také určitou finanční tíseň. V současné době je však většina ekonomicky aktivních žen na mužích nezávislá, a tudíž nemusejí v manželství setrávat z důvodu ekonomického zajištění. Co se týče poměru příjmu muže a ženy, dají se pozorovat dva protichůdné vlivy – čím více žena přispívá do rodinného rozpočtu, tím více se manželství stává stabilnějším díky lepší ekonomické situaci rodiny. Čím je však příjem ženy vyšší, tím se manželství stává méně stabilní z důvodu nezávislosti ženy na muži. Obecně se dá říci, že čím vyšší má žena příjem, tím je manželství stabilnější, avšak když se příjem ženy blíží příjmu muže, či je dokonce vyšší, stabilita manželství se snižuje (Možný 2006).

Co se týče *počtu dětí v rodině*, nebyla potvrzena přímá korelace mezi počtem dětí a manželskou spokojeností. Je však zřejmé, že manželství bez dětí se snadněji rozvádějí. Naopak manželství s větším počtem dětí mají nižší úroveň rozvodovosti, zde však může hrát roli náboženské vyznání a s ním spojený větší počet dětí v rodině. Zároveň jde také o zabezpečení a výchovu dětí, které by v případě rozvodu vyrůstaly bez otce.

V neposlední řadě ovlivňuje rozvodovost *právní legislativa*, která se mezi jednotlivými evropskými zeměmi liší.

Příčin vedoucích k rozvodům manželství je celá řada. Jejich zastoupení se liší v závislosti na tom, zda o rozvod zažádala žena či muž. V rámci České republiky patří mezi nejčastěji uváděné: neuvážený sňatek; alkoholismus; nevěra; nezáměr o rodinu; zlé nakládání, trestný čin; rozdílnost povah, názorů a zájmů; zdravotní důvody; sexuální neshody apod. Ve výsledku je rozvod vyvolán převážně kombinací těchto příčin. Především nespokojenost v manželství či špatné chování vůči rodině vede obecně k vyšší úrovni rozvodovosti.

Kapitola 7

Rozvodovost ve vybraných zemích

7.1 Vývoj rozvodovosti v Evropě v průběhu 20. století

V první polovině 20. století byla úroveň rozvodovosti v Evropě velmi nízká a nízké počty rozvodů přetrvaly až do období po skončení druhé světové války. Během tohoto období nedošlo k žádným výrazným změnám či výkyvům v intenzitě rozvodovosti. Avšak od poloviny 60. let a poté v průběhu let 70. byl v řadě evropských zemí zaznamenán nárůst intenzity rozvodovosti v důsledku postupné liberalizace rozvodové legislativy a kulturních změn. Ačkoliv by se mohlo zdát, že snižování intenzity sňatečnosti povede k nižší úrovni rozvodovosti, dá se pozorovat spíše opačný efekt (Kalibová 2008).

Právě změny ve společnosti daly vzniknout novému pohledu na zánik partnerství, rozvedené osoby již nebyly sociálně vyloučeny a jejich ekonomická situace jim umožnila se od partnera oddělit. Rozvod se od druhé poloviny 20. století stal obvyklým jevem v převážné většině evropských zemí.

Rozvodová legislativa byla přijata ve většině evropských zemí již během 19. a 20. století. Ačkoliv dochází ve většině zemí ke stejnému trendu, a to zvyšování úrovně rozvodovosti, intenzita tohoto jevu se mezi jednotlivými státy stále liší. Například lze pozorovat zcela odlišný přístup k rozvodům v severní a jižní Evropě. Zatímco ve Švédsku lze manželství rozvést bez větších obtíží, a to i v případě nesouhlasu jednoho z partnerů, v Itálii je nutno objasnit důvody vedoucí k rozvodu, přičemž jejich dokazování je velmi zdoluhavé a často obtížné. V jižní Evropě také leží Malta, která je jedinou evropskou zemí, kde nejsou rozvody stále uzákoněné (Kalibová 2008).

7.2 Vývoj rozvodovosti ve vybraných zemích před rokem 1990

Stejně jako byl popsán vývoj rozvodovosti v Evropě v období po druhé světové válce, bude nastíněn i vývoj tohoto procesu v jednotlivých vybraných zemích. V každé zemi totiž působily jiné faktory na úroveň rozvodovosti, lišily se postoje obyvatelstva k rozvodům a svou roli také hrál zvyšující se podíl nesezdaných soužití ve společnosti.

V **České republice** se po celé poválečné období rozvodovost trvale zvyšovala. Na začátku 80. let tak rozvodem končilo téměř 40 % uzavřených manželství. Rozvedená manželství trvala v průměru 10 let a kritickými byly především třetí až pátý rok trvání manželství. V době nízkého sňatkového věku byla nejvyšší úroveň rozvodovosti již ve věkové skupině 20–24 let a s rostoucím věkem jen pomalu klesala. Nejčastěji se rozváděla mladá, ještě bezdětná manželství a poté manželství s jedním dítětem. Intenzita rozvodovosti se snižovala se vzrůstajícím počtem dětí v rodině, postupně se však vytrácela snaha obou partnerů udržet manželství až do dospělosti jejich dětí, kdy by byl rozvod příhodnější. Takto vysoká rozvodovost přispěla k poměrně rychle se zvyšujícímu podílu rozvedených osob v populaci, i když rozvedení uzavírali opětovné sňatky (muži častěji než ženy). V porovnání s ostatními zeměmi Evropy patřila už tehdy Česká republika svojí úrovní rozpadu rodin k zemím s nejvyšší intenzitou rozvodovosti (Fialová, Horská, Kučera 1995, Rothenbacher 2005).

Ve **Francii** díky její liberálnější rozvodové legislativě bylo dosažení rozvodu snadnější než v ostatních západoevropských zemích. Po roce 1945 se úroveň rozvodovosti snížila v důsledku poválečné prorodinné orientace a až do roku 1970 se pohybovala okolo evropského průměru. Od počátku 70. let se intenzita rozvodovosti postupně zvyšovala a během 80. let se dostala na poměrně vysoké hodnoty a byla tak vyšší než celoevropský průměr (Rothenbacher 2005).

Rozvodová situace v **Německu** se zcela lišila z pohledu SRN a NDR. Ve Spolkové republice Německo došlo po druhé světové válce stejně jako v mnoha dalších evropských zemích k poklesu intenzity rozvodovosti v souvislosti se „zlatým věkem rodiny“. Rozvodová legislativa zde byla poměrně restriktivní, a to až do roku 1977, kdy došlo k výrazným změnám v podmínkách pro uskutečnění rozvodu. Nejprve sice nastal velmi výrazný pokles úrovně rozvodovosti, avšak od roku následujícího se rozvodovost zvýšila a její úroveň dosahovala hodnot lehce převyšující evropský průměr. V Německé demokratické republice došlo také po skončení druhé světové války k poklesu intenzity rozvodovosti a na nižších hodnotách zůstala až do roku 1970. Následně však docházelo k výraznému nárůstu úrovně rozvodovosti a její hodnoty se dostaly na velmi vysokou hranici. V porovnání se Spolkovou republikou Německo byly hodnoty rozvodovosti v Německé demokratické republice značně vyšší a výrazně přesahovaly evropský průměr (Rothenbacher 2005, Hummelsheim 2009).

Španělsko přijalo legislativu týkající se rozvodů až v roce 1981. Společnost však vyžadovala tuto legislativu již delší dobu, a proto se úroveň rozvodovosti během let postupně zvyšovala. I přesto byla intenzita rozvodovosti do roku 1990 ve Španělsku nízká a hluboko pod evropským průměrem. Navíc zde platil dvoustupňový rozvod, kdy nejprve došlo k rozluce, neboli separaci manželů, a teprve po delší době mohl být manželský pár rozveden. Často tak k rozvodům ani nedošlo, tzn., že pár zůstal odloučený především z důvodu náboženského, ale svoji roli sehrály také důvody ekonomické, kdy především ženy viděly výhodu v možnosti získání dědictví po partnerovi a také měly nárok na vdovský důchod při separaci. Dalším důvodem bylo také to, že rozvody byly zdlouhavé a finančně náročné. Toto pravidlo platilo až do roku 2005, kdy došlo k výrazné změně v rozvodovém zákoně (Rothenbacher 2005, Flaquer, Garriga 2009).

Ve **Švédsku** byl počet rozvodů po druhé světové válce téměř konstantní až do roku 1965. Během 70. let lze pozorovat velmi výrazný nárůst rozvodovosti, kdy se hodnoty úrovně

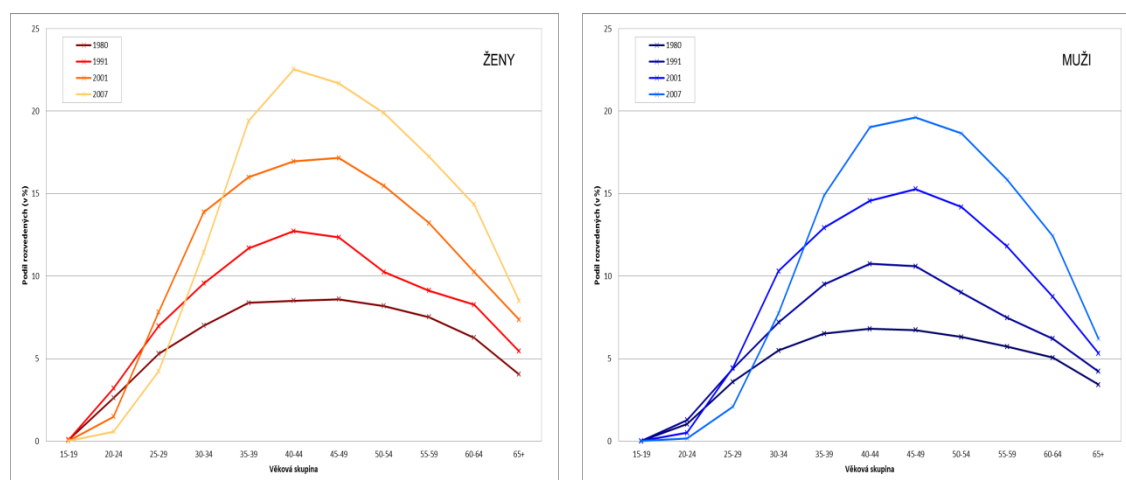
rozvodovosti více jak ztrojnásobily. Tento nárůst byl způsoben reformou v rozvodové legislativě, kdy byl zánik manželství při souhlasu obou partnerů snazší než například v ostatních evropských zemích. Během 80. let se hodnoty rozvodovosti oproti předchozímu období nepatrně snížily, i přesto mělo v té době Švédsko jednu z nejvyšších hodnot rozvodovosti v Evropě. Nárůst rozvodovosti zde byl také způsoben zapojením žen na trhu práce a vyšší tolerancí k rozvodům (Rothenbacher 2005, Kalibová 2008, Hiilamo 2009).

Spojené království se z hlediska rozvodů lišilo svými oblastmi. Zatímco v Anglii byly rozvody uzákoněny v průběhu 19. století, v Severním Irsku došlo k uzákonění rozvodů v roce 1937 a ve Skotsku až během 70. let 20. století. V období po druhé světové válce až do počátku 70. let byla úroveň rozvodovosti nízká, zlom nastal se změnou legislativy v roce 1971. Od tohoto roku lze pozorovat nejprve výrazný, později pozvolnější nárůst intenzity rozvodovosti, kdy na konci 80. let mělo Spojené království jednu z nejvyšších úrovní rozvodovosti v Evropě. Co se týče oblasti Severního Irska, zde zůstaly zániky manželství rozvodem spíše ojedinělé (Rothenbacher 2005, Kalibová 2008, Sigle-Rushton 2009).

7.3 Podíl rozvedených podle pohlaví a věku

Proces rozvodovosti působí stejně jako proces sňatečnosti na strukturu obyvatelstva podle rodinného stavu. Zastoupení rozvedených osob v populaci podle věku odráží jednak celkovou úroveň rozvodovosti v dané zemi, ale také výskyt sňatků rozvedených. Zda dochází v jednotlivých věkových skupinách ke zvyšování či naopak snižování podílu rozvedených osob bude analyzováno v následující části práce, a to odděleně za muže a ženy, neboť rozvodové chování se podle pohlaví odlišuje. Odlišné zastoupení rozvedených mužů a žen v populaci spočívá především v tom, že muži ve srovnání se ženami častěji uzavírají další sňatky a mění tak svůj rodinný stav, kdy se vracejí z rodinného stavu rozvedený mezi ženaté muže (Kalibová 2008).

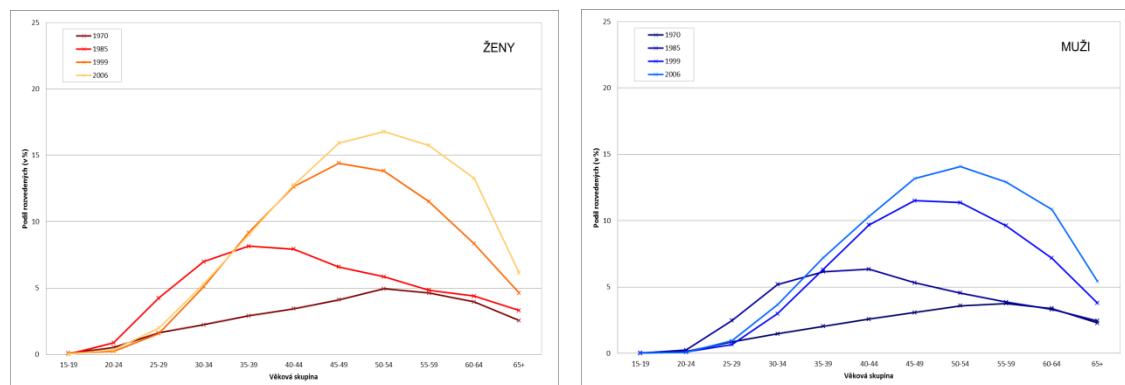
Obr. č. 18 a 19: Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Česká republika

Zdroj: UNSC – WMD 2008

Z dat pro Českou republiku je možné pozorovat postupné zvyšování podílu rozvedených žen i mužů téměř ve všech věkových skupinách. Výjimkou jsou věkové skupiny 20–24 let a 25–29 let, kde u mužů i u žen došlo ke snížení podílu rozvedených osob z celkové populace. Zde se však hodnoty pohybují na nízkých hodnotách (okolo 3 % u věkové skupiny 20–24 let, 5 % u věkové skupiny 25–29 let) a pokles podílu rozvedených v takto nízkém věku může být vysvětlen posunem uzavírání sňatků do vyššího věku, tudíž je menší zastoupení vdaných žen a ženatých mužů v tomto věku. V ostatních věkových skupinách u obou pohlaví dochází k postupnému zvyšování podílu rozvedených osob v populaci souvisejícím se zvyšující se intenzitou rozvodovosti, přičemž zastoupení rozvedených žen je ve všech věkových skupinách vyšší než zastoupení rozvedených mužů. Nejvyšší podíl rozvedených žen byl v roce 2007 ve věkové skupině 40–44 let (22,5 %), podobných hodnot dosahuje i věková skupina 45–49 let (21,7 %). Co se týče podílu rozvedených mužů v roce 2007, nejvyšších hodnot dosahuje věková skupina 45–49 let (19,6 %), následuje věková skupina 40–44 let (19 %) a 50–54 let (18,7 %).

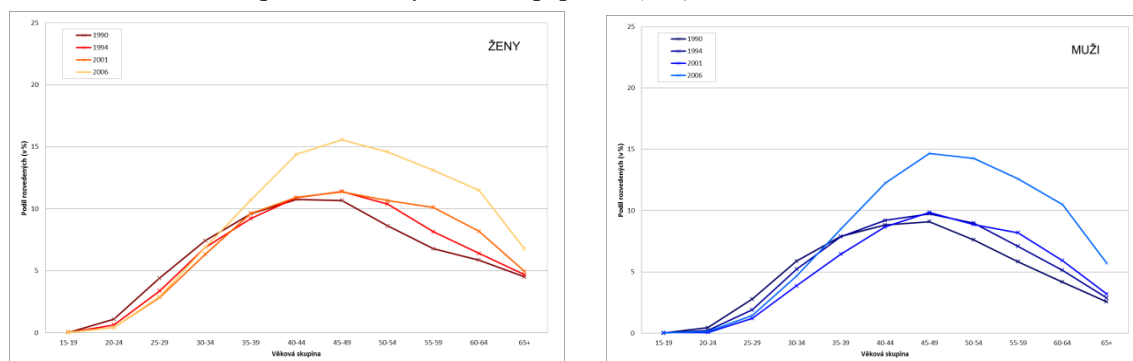
Obr. č. 20 a 21: Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Francie

Zdroj: UNSC – WMD 2008

V porovnání s Českou republikou je podíl rozvedených osob ve Francii značně nižší. U obou pohlaví je možné pozorovat během let posun v zastoupení rozvedených osob do vyššího věku. Stejně jako u České republiky dochází ke zvyšování podílu rozvedených osob v populaci s výjimkou mladších věkových skupin. I zde je ve všech věkových skupinách vyšší podíl rozvedených žen než mužů. Nejvyšší zastoupení rozvedených žen bylo v roce 2006 ve věkové skupině 50–54 let (16,8 %), podobně jsou na tom věkové skupiny 45–49 let (15,9 %) a 55–59 let (15,7 %). U mužů byl v roce 2006 nejvyšší podíl rozvedených ve věkové skupině 50–54 let (14,1 %).

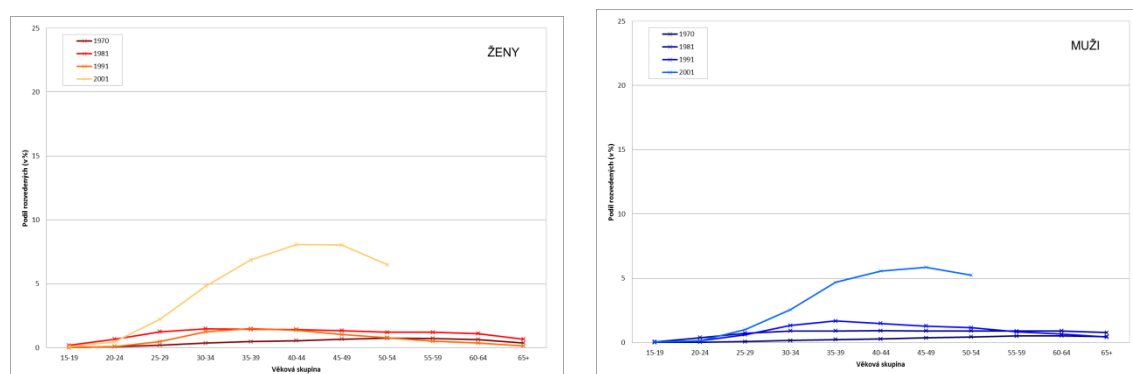
Obr. č. 22 a 23: Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Německo

Zdroj: UNSC – WMD 2008

V Německu se v období let 1990–2001 zastoupení rozvedených osob v populaci téměř nezměnilo. V roce 2006 však došlo k výraznému nárůstu podílu rozvedených osob, a to jak u mužů, tak u žen. Nejvyšší zastoupení v tomto roce měla u žen věková skupina 45–49 let (15,6 %), u mužů stejně tak věková skupina 45–49 let (14,7 %) a podobných hodnot dosahovala také kategorie 50–54 let (14,3 %).

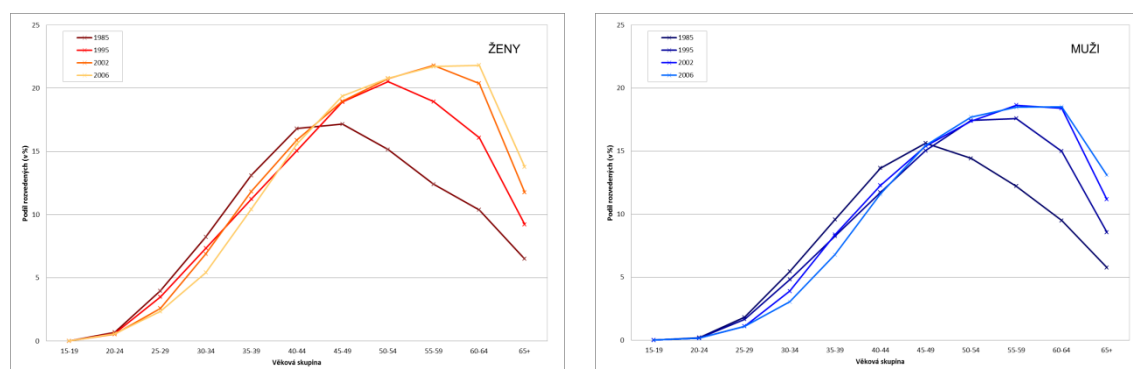
Obr. č. 24 a 25: Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Španělsko

Zdroj: UNSC – WMD 2008

Ve Španělsku byl podíl rozvedených osob v populaci dlouhodobě nízký, především z důvodu legalizace rozvodů až v roce 1981 a také postojem obyvatel k rozvodům související s katolickým vyznáním odmítajícím zánik manželství touto cestou. V roce 2001 se podíl rozvedených zvýšil, stále je však velmi nízký v porovnání s ostatními evropskými zeměmi. Ve Španělsku jako v jediné z pozorovaných zemí byl v roce 1991 vyšší podíl rozvedených mužů než žen, a to téměř ve všech věkových kategoriích. Rozdíl je však téměř zanedbatelný vzhledem k jeho nízkým hodnotám. V roce 2001 byl podíl rozvedených žen nejvyšší ve věkové kategorii 40–44 let (8,1 %) a dále 45–49 let (8 %). U mužů bylo nejvyšší zastoupení rozvedených ve věkové skupině 45–49 let (5,9 %) a 40–44 let (5,6 %).

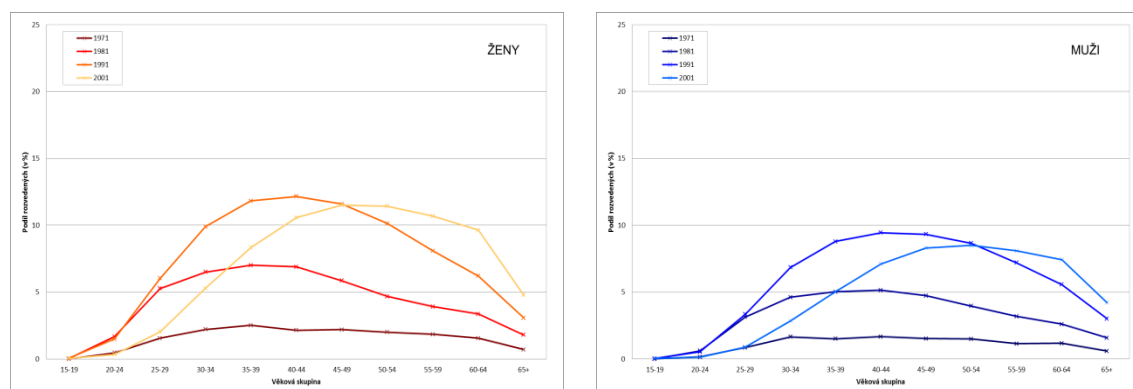
Obr. č. 26 a 27: Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Švédsko

Zdroj: UNSC – WMD 2008

Ve Švédsku je v populaci tradičně vysoký podíl rozvedených osob. Během sledovaného období tedy nedošlo k nijak výraznému nárůstu v podílu rozvedených, především u mužů. Je však patrný posun ve věkových kategoriích směrem k vyššímu věku, a to u obou pohlaví. I ve Švédsku je ve všech věkových kategoriích po celé sledované období vyšší podíl rozvedených žen než mužů. Nejvyšší zastoupení rozvedených žen bylo v roce 2006 ve věkové skupině 60–64 let (21,8 %), podobně na tom byly kategorie 55–59 let (21,7 %) a 50–54 let (20,8 %). U mužů byl nejvyšší podíl rozvedených ve věkové kategorii 55–59 a 60–64 let (18,5 %).

Obr. č. 28 a 29: Zastoupení rozvedených osob v populaci (v %), Spojené království

Zdroj: UNSC – WMD 2008

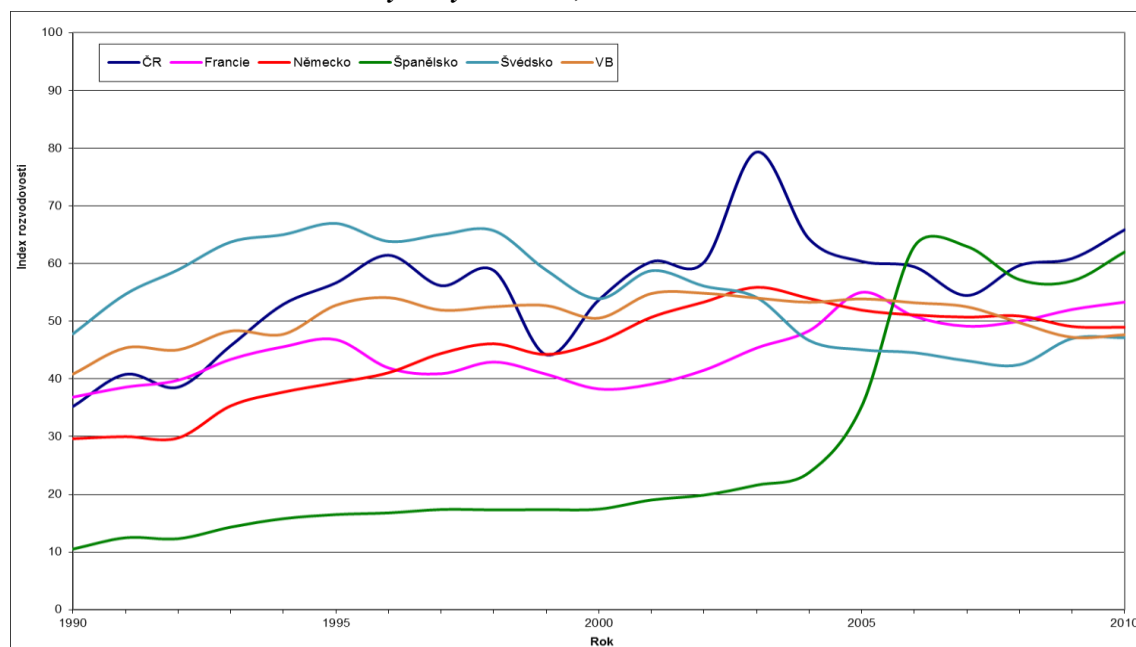
Ve Spojeném království během sledovaného období postupně narůstal podíl rozvedených osob v populaci, avšak během posledních dvou pozorovaných let nastal mírný pokles podílu a došlo také k posunu v zastoupení rozvedených do vyššího věku, a to jak u mužů, tak u žen. Podíl rozvedených v jednotlivých věkových kategoriích byl nižší než např. ve Francii či v České republice. Nejvyšší podíl rozvedených žen byl v roce 2001 ve věkových kategoriích 45–49 let (11,5 %) a 50–54 let (11,4 %). U mužů byl nejvyšší podíl rozvedených v kategorii 50–54 let (8,5 %) a 45–49 let (8,3 %).

Shrnutím předchozích informací lze říci, že se vybrané země zastoupením rozvedených osob v populaci značně lišily. Podíl rozvedených osob z celkové populace je ovlivněn nejen intenzitou rozvodovosti, ale také intenzitou opakovaných sňatků. Nejnížší zastoupení rozvedených osob bylo v roce 2001 ve Španělsku, a to jak u mužů, tak u žen, nejvíce rozvedených z celkové populace měla Česká republika a Švédsko, přičemž ve Švédsku byly rozvedené osoby nejvíce zastoupeny ve vyšším věku (věkové skupiny 55–59 let a 60–64 let), v České republice byl nejvyšší podíl rozvedených osob ve středním věku (věkové skupiny 40–44 let a 45–49 let). Navzdory odlišnostem mezi zeměmi lze pozorovat společný trend, a to zvyšování zastoupení rozvedených osob ve vybraných zemích s výjimkou Spojeného království. Dalším společným rysem je vyšší zastoupení rozvedených žen než mužů téměř ve všech věkových kategoriích, které se dá vysvětlit tím, že muži častěji než ženy uzavírají další sňatky.

7.4 Index rozvodovosti

Index rozvodovosti udává počet rozvodů na 100 sňatků uzavřených v jednom kalendářním roce. Hodnoty tohoto ukazatele ovlivňují nejen počty rozvodů, ale také počty uzavřených sňatků v daném roce. Pokud se tedy zvýší počet rozvodů v populaci a zároveň dojde ke snížení intenzity sňatečnosti, hodnoty indexu rozvodovosti se výrazně zvýší. Navíc tento ukazatel dává do souvislosti dvě demografické události, které spolu přímo nesouvisí. I přesto však hodnoty indexu rozvodovosti mohou přispět k celkové analýze úrovně rozvodovosti v evropských zemích.

Obr. č. 30: Index rozvodovosti ve vybraných zemích, 1990 – 2010

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Index rozvodovosti v České republice činil v roce 1990 35 %, tzn., že na sto uzavřených sňatků připadlo 35 manželství ukončených rozvodem. Hodnoty indexu se po sledované období zvyšovaly s výjimkou propadu hodnot, který nastal v roce 1999 z důvodu poklesu počtu

rozvodů. Tento pokles byl důsledkem změn v rozvodové legislativě České republiky. Naopak výraznější nárůst hodnot lze pozorovat v roce 2003, kdy byl zaznamenán vyšší počet rozvodů než v letech předchozích i nadcházejících a zároveň byl v tomto roce uzavřen rekordně nízký počet sňatků. Od té doby do roku 2010 se hodnoty indexu rozvodovosti pohybovaly okolo 60 %, tj. na sto uzavřených manželství připadlo 60 rozvodů manželství.

Ve Francii se v roce 1990 pohybovaly hodnoty indexu rozvodovosti kolem 35 %. Do roku 1995 docházelo k mírnému nárůstu hodnot tohoto ukazatele, od té doby do roku 2001 se hodnoty ustálily na téměř stejné úrovni a od roku 2001 lze opět pozorovat pozvolný nárůst hodnot. V roce 2010 činil index rozvodovosti ve Francii 53 %.

V Německu lze od roku 1990 do roku 2004 pozorovat konstantní nárůst hodnot, přičemž v roce 1990 činila hodnota indexu rozvodovosti 30 % a během let vzrostla na 54 %. Od roku 2004 lze v Německu pozorovat kolísání hodnot indexu kolem 50 %, tzn., že na sto sňatků v daném roce připadlo 50 rozvodů.

Španělsko se svými hodnotami indexu rozvodovosti téměř po celé sledované období odlišovalo od ostatních vybraných zemí. Jeho hodnoty byly až do roku 2004 na nízké úrovni, v roce 1990 činil index 10 %, mírným nárůstem se hodnota indexu dostala v roce 2002 na 20 %. Od roku 2005 lze však pozorovat prudký nárůst indexu rozvodovosti, kdy se během tří let jeho hodnoty téměř ztrojnásobily (v roce 2007 63 %). Od té doby se index rozvodovosti pohybuje okolo 60 % a Španělsko se tak v rámci vybraných zemí dostalo na úroveň zemí s vysokou intenzitou rozvodovosti. Výrazný nárůst od roku 2005 byl způsoben změnou v rozvodové legislativě, kdy došlo ke zrušení dvoufázového rozvodu a soud mohl dát na výběr, jakou formu odloučení si pár zvolí. Zkrátila se také doba, po které mohlo být manželství uzavřeno, a to na velmi krátkou dobu (3 měsíce) a změnila se také pravidla pro rozvody manželství s nezletilými dětmi (Flaquer, Garriga 2009). Nárůstu indexu rozvodovosti tedy nastal zvýšením počtu rozvodů za současného snížení intenzity sňatečnosti.

Ve Švédsku byly hodnoty indexu rozvodovosti na počátku sledovaného období ze sledovaných zemí nejvyšší, a to 48 % a jeho hodnoty se do roku 1995 zvyšovaly. Poté se hodnoty ustálily a od roku 1998 lze pozorovat snižování úrovně tohoto ukazatele. V roce 2010 činil index rozvodovosti 48 % stejně jako v roce 1990 a v porovnání s ostatními vybranými zeměmi patřily tyto hodnoty k těm nižším, a to především v důsledku zvýšení intenzity sňatečnosti v této zemi.

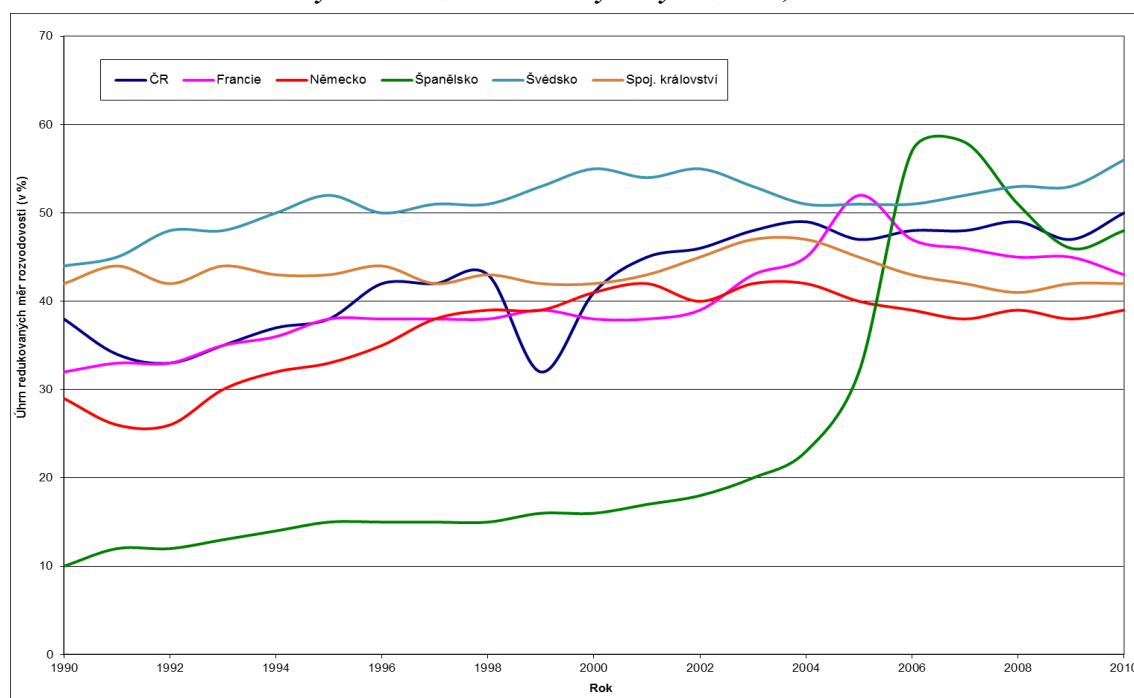
Spojené království nezaznamenalo během let 1990 až 2010 žádné výraznější změny v indexu rozvodovosti, jeho hodnoty se pohybovaly okolo 50 % a celkově v tomto období došlo ke zvýšení přibližně o 8 procentních bodů. V roce 2010 činila jeho hodnota 48 % a v porovnání s ostatními vybranými zeměmi patřilo Spojené království k zemím s nižším indexem rozvodovosti.

Index rozvodovosti udávající počet rozvodů připadajících na počet uzavřených sňatků v daném roce nemá zcela vypovídající hodnotu z hlediska intenzity rozvodovosti, i přesto však může poskytnout základní informaci o situaci v jednotlivých zemích. Hodnoty tohoto ukazatele se v roce 1990 pohybovaly na úrovni 30–50 % s výjimkou Španělska, kde index rozvodovosti činil pouze 10 %. V roce 2010 se hodnoty indexu rozvodovosti ve všech vybraných zemích pohybovaly v rozmezí 45–65 %, došlo tak k nárůstu v průměru o 15 procentních bodů.

7.5 Úhrn redukováných měr rozvodovosti

Úhrn redukováných měr rozvodovosti je součtem redukováných měr rozvodovosti podle doby trvání manželství, které dávají do poměru rozvody podle doby délky trvání manželství a příslušnou sňatkovou kohortu. Tento ukazatel udává podíl manželství, která skončí rozvodem za předpokladu zachování současné úrovně rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku (Kalibová 2008).

Obr. č. 31: Úhrn redukováných měr rozvodovosti ve vybraných zemích, 1990 – 2010

Zdroj: DY 2003, Eurostat, ČSÚ, INSEE, FSO, ONS, vlastní výpočty

V České republice se úhrnná rozvodovost téměř po celé období zvyšovala. Výjimkou se stal výrazný pokles hodnot v roce 1999 způsobený změnou v rozvodové legislativě. V roce 1998 byl totiž v České republice přijat nový zákon o rodině, který zpřísnil vyřizování žádostí o rozvod v případě manželství s nezletilými dětmi a znemožnil rozvody v prvním roce trvání manželství (Kalibová 2008). Tento pokles absolutního počtu rozvodů byl pouze přechodný a v následujících letech lze opět pozorovat zvyšování úrovně rozvodovosti. Během let 1990 a 2010 se úhrn redukováných měr zvýšil o 12 p. b., tedy z 38 % na 50 %, přičemž tato hodnota udává, že se v roce 2010 rozváděla přesně polovina manželství.

Ve Francii se úhrnná rozvodovost po celé období postupně zvyšovala. V roce 2005 nastal výrazný nárůst v intenzitě rozvodovosti, který byl zapříčiněn přijetím nového zákona o rodině z roku 2004. Nová legislativa zavedla rozvod po vzájemné dohodě obou manželů s jediným slyšením u soudu, namísto dříve požadovaných dvou. Tím došlo k výraznému zkrácení řízení u tohoto typu rozvodů. Podle nového zákona může jeden z manželů podat žádost o rozvod již po dvou letech odloučení namísto dřívějších šesti. Výrazné zvýšení počtu rozvodů v roce 2005 tedy bylo, stejně jako u České republiky, přechodné a počty rozvodů se v následujících letech dostaly

na podobnou úroveň před rokem 2005. V roce 1990 činila hodnota úhrnné rozvodovosti ve Francii 32 %, v roce 2010 již 43 % a došlo tak k nárůstu u 11 p. b.

V Německu se úhrnná rozvodovost zvyšovala až do roku 2001, od roku následujícího se hodnoty ustálily na hranici 40 % a od roku 2005 došlo ke snížení hodnot úr pod tuto hranici. Během období let 1990 a 2010 nenastala ve vývoji intenzity rozvodovosti žádná výraznější změna, hodnoty během těchto let vzrostly o 10 p. b., tj. v roce 1990 činila hodnota úr 29 %, v roce 2010 39 % a touto hodnotou se Německo stalo zemí s nejnižší úrovní rozvodovosti z vybraných zemí.

Španělsko uzákonilo rozvody oproti ostatním evropským zemím v pozdější době, a to až v roce 1981. Vývoj úhrnné rozvodovosti zde byl však pozoruhodný. V roce 1990 činila úr pouze 10 %, tj. pouze každé desáté manželství by při zachování této úrovně rozvodovosti zaniklo rozvodem. Tato hodnota byla silně pod evropským průměrem. Během let se úroveň rozvodovosti nepatrně zvyšovala, ale hodnoty úr zůstávaly stále pod evropským průměrem. Významný zlom však nastal v roce 2005 v souvislosti se změnou rozvodové legislativy. Byla zde přijata zákonná norma umožňující rozvod bez předchozí nutné separace. Zkrátila se tak doba, po které mohlo být manželství rozvedeno. Změnila se také pravidla upravující rozvody manželství s nezletilými dětmi (Flaquer, Garriga 2009). Ačkoliv tedy Španělsko po dlouhou dobu patřilo mezi země s nízkou úrovní rozvodovosti, od roku 2005 se hodnoty úhrnné rozvodovosti zvýšily bezprecedentním způsobem a k poklesu na původní hodnoty již nedošlo. Španělsko se tak stalo hodnotou úr 48 % v roce 2010 zemí s jednou z nejvyšších úrovní rozvodovosti v Evropě.

Švédsko je zemí s tradičně vysokou úrovní rozvodovosti. Během let 1990 a 2010 docházelo k postupnému zvyšování úhrnné rozvodovosti, žádné výrazné změny během tohoto období nenastaly. V roce 1990 činila úr 44 %, přičemž od roku 1994 úr převyšovala hranici 50 %, tzn., že se více jak každé druhé manželství rozvede. V roce 2010 mělo Švédsko nejvyšší úroveň rozvodovosti ze všech vybraných zemí, a to 56 %.

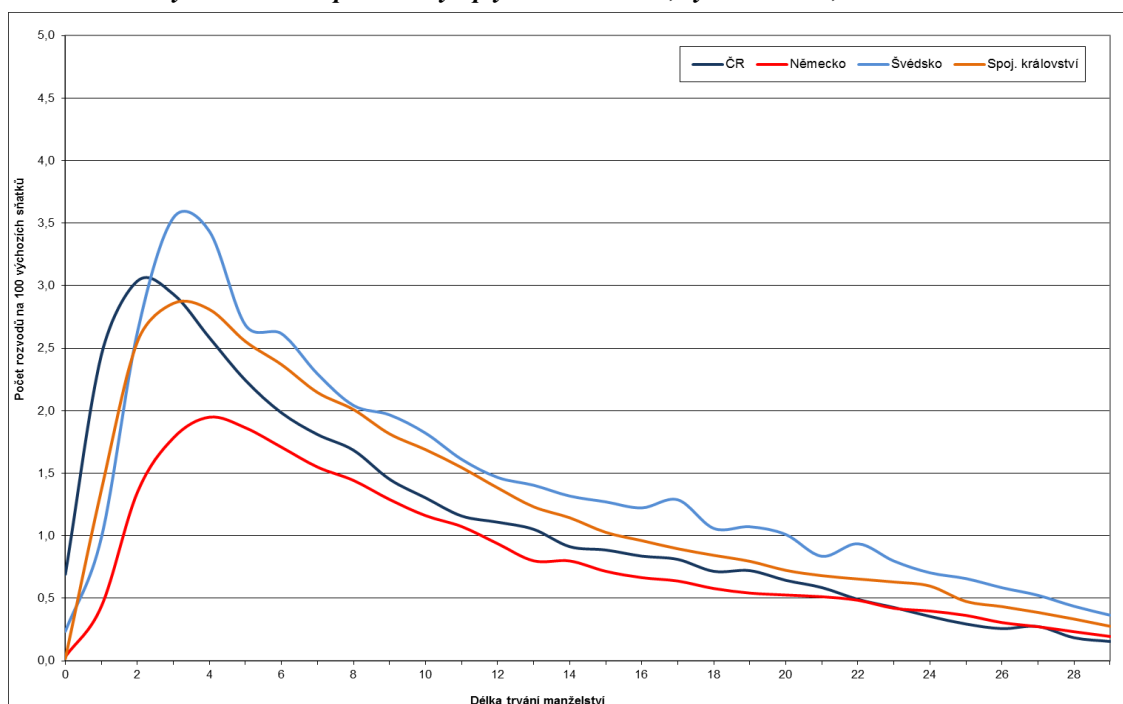
Úhrnná rozvodovost se ve Spojeném království po celé sledované období téměř nezměnila. K nepatrnému zvýšení intenzity rozvodovosti došlo v období kolem roku 2004, poté však hodnoty klesly na předchozí úroveň. V roce 1990 činila úr 42 %, kdy Spojené království díky této hodnotě patřilo k zemím s vyšší úrovní rozvodovosti. V roce 2010 dosahovala úr stejných hodnot jako na počátku sledovaného období, tedy 42 % a Spojené království se díky stabilitě hodnot zařadilo mezi země s nižší úrovní rozvodovosti.

Celkově lze tedy vývoj úhrnné rozvodovosti hodnotit tak, že během let 1990 a 2010 docházelo ke zvyšování intenzity rozvodovosti s výjimkou Spojeného království, kde hodnoty zůstaly po celé období na podobné úrovni. V roce 2010 se úhrnná rozvodovost v rámci vybraných zemí pohybovala v rozmezí 40–55 %, tzn., že přibližně každé druhé manželství končilo rozvodem, přičemž nejnižší úroveň rozvodovosti mělo Německo a nejvyšší Švédsko.

7.6 Míry rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku a průměrná délka trvání manželství

Nejpřesnějším ukazatelem rozvodovosti jsou míry, které hodnotí úroveň rozvodovosti podle délky trvání manželství, tj. v závislosti na době uplynulé od sňatku. Pro kohortní analýzu rozvodovosti je nutno sledovat sňatkovou kohortu v průběhu času s cílem zjistit, jaké je rozložení rozvodů v závislosti na době uplynulé od sňatku a jaký podíl z uzavřených manželství končí rozvodem (Kalibová 2007). V této práci byly analyzovány míry rozvodovosti v letech 1991 a 2010.

Obr. č. 32: Míry rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku, vybrané země, 1991

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Pro analýzu měr rozvodovosti dle délky trvání manželství byla použita data za rok 1991 z důvodu dostupnosti těchto dat až ve zmíněném roce. I přesto byly k dispozici údaje pouze za čtyři ze šesti vybraných zemí.

V České republice byla v roce 1991 nejvyšší intenzita rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku v prvních čtyřech letech trvání manželství s postupnou klesající tendencí v dalších letech. Za kritickou délku trvání manželství bychom v roce 1991 označili 2 roky.

V Německu lze pozorovat nejvyšší intenzitu rozvodovosti kolem 4 let trvání manželství. Převážná část rozvodů v tomto roce se uskutečnila po 1 až 8 letech trvání manželství. Oproti ostatním zemím je možné pozorovat nižší intenzitu rozvodovosti.

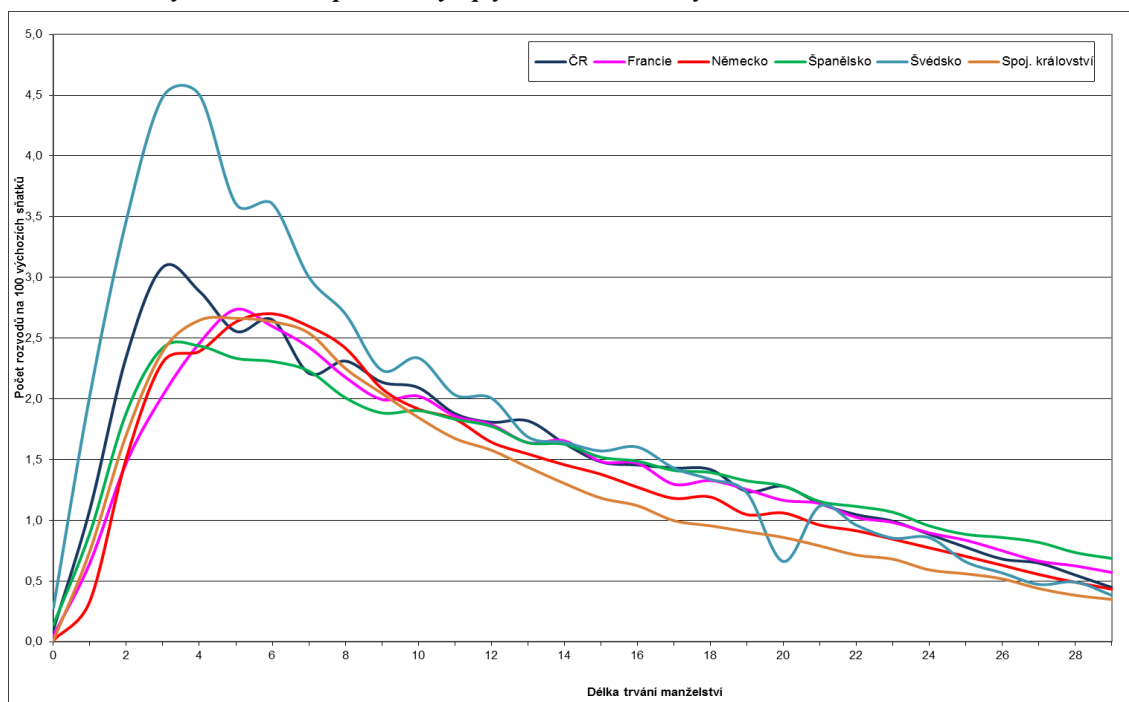
Ve Švédsku byla v roce 1991 nejvyšší intenzita rozvodovosti zaznamenána u manželství trvajícího čtyři roky. Dále lze pozorovat nárůst i po delší době od uzavření sňatku, a to po 16 a 22 letech manželství.

Spojené království mělo stejně jako Německo a Švédsko nejvyšší intenzitu rozvodovosti po 4 letech manželství, zde však byly míry rozvodovosti na nižší úrovni. S narůstajícím počtem let

strávených v manželství lze stejně jako v České republice, ale i ostatních zemích pozorovat postupný pokles intenzity rozvodovosti s přibývajícím délkou doby manželství.

Ačkoliv se intenzita rozvodovosti mezi zeměmi lišila, společným rysem byl nárůst měr rozvodovosti do 4 let trvání manželství, od té doby docházelo k poklesu měr rozvodovosti.

Obr. č. 33: Míry rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku, vybrané země, 2010

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

V České republice byla v roce 2010 nejvyšší intenzita rozvodovosti kolem 3 let trvání manželství. Dále lze pozorovat zvýšení úrovně rozvodovosti po 6 letech manželství. Ve Francii byla nejvyšší intenzita rozvodovosti po 5 letech trvání manželství, k menšímu nárůstu úrovně došlo také u rozpadů manželství po 10 letech. V Německu byla nejvyšší rozvodovost po 6 letech manželství, převážná část manželství byla rozvedena do 9 let trvání manželství, poté docházelo postupně ke snižování úrovně rozvodovosti. Ve Španělsku byla nejvyšší intenzita rozvodovosti po 3 letech trvání manželství a míry rozvodovosti byly nižší než v ostatních vybraných zemích až do doby 10 let trvání manželství. S přibývajícím dobou trvání manželství byly naopak míry rozvodovosti ve Španělsku vyšší než v ostatních zemích. Vyšší intenzita rozvodovosti i po delší době od uzavření sňatku může souviset s uvolněním rozvodové legislativy v roce 2005, kdy mohla být konečně rozvedena manželství, která již delší dobu neplnila své funkce. Švédsko mělo oproti zbylým zemím mnohem vyšší úroveň rozvodovosti a nejčastěji docházelo k rozpadům manželství po 4 letech jeho trvání. Většina rozvodů se zde týkala manželství trvajících od 1 roku do 9 let, s přibývajícím délkou trvání docházelo stejně jako u ostatních zemí k postupnému snižování intenzity rozvodovosti. Spojené království mělo oproti ostatním zemím nižší zastoupení rozvodů po 10 a více letech. K rozvodům zde nejčastěji docházelo po 3 až 6 letech trvání manželství.

Oproti roku 1991 lze pozorovat, že k rozvodům docházelo po delší době trvání manželství. Nejvíce ukončených manželství rozvodem bylo v rozmezí 4 až 6 let od uzavření sňatku, od té doby ve všech vybraných zemích docházelo ke snižování intenzity rozvodovosti.

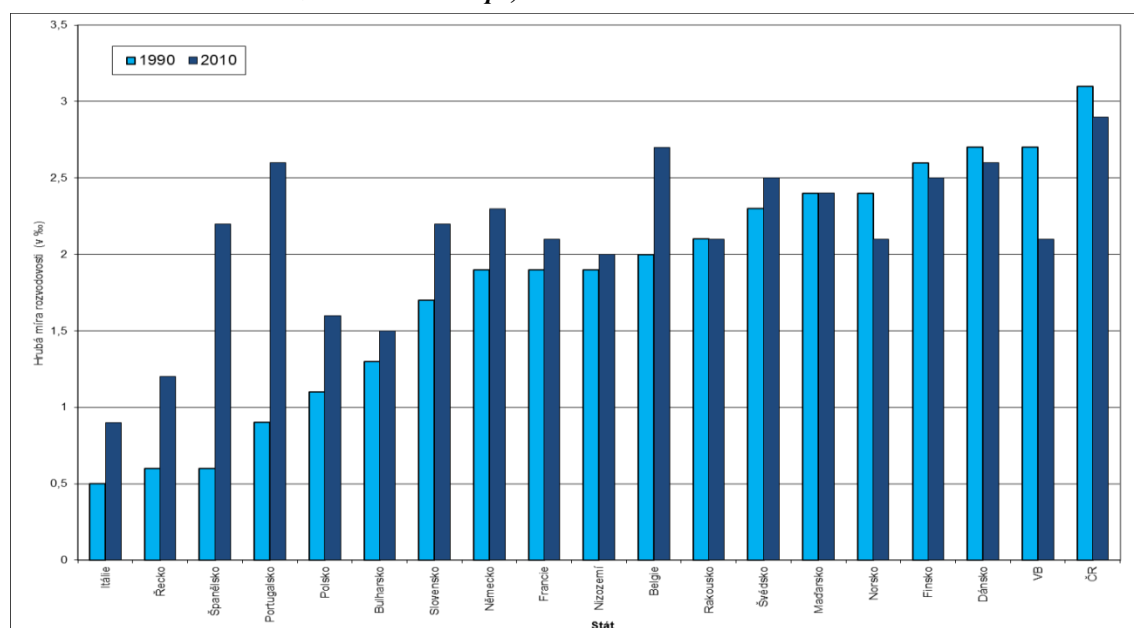
Z měr rozvodovosti podle doby uplynulé od sňatku lze vypočítat průměrnou délku trvání manželství. V roce 1991 se průměrná délka trvání manželství pohybovala od 9,5 roku v České republice do 11,3 roku ve Švédsku. Následně došlo ve zmíněných zemích s výjimkou Švédska k nárůstu průměrné délky trvání manželství, která se v roce 2010 pohybovala v rozmezí 10,6 roku ve Švédsku až 13 let ve Španělsku.

7.7 Shrnutí

Úroveň rozvodovosti se během období let 1990 a 2010 neustále zvyšovala. Výjimkou bylo Spojené království, kde se úroveň rozvodovosti během těchto let příliš nezměnila. V závěru sledovaného období také došlo k poklesu intenzity rozvodovosti ve Švédsku, kde současně docházelo ke zvyšování intenzity sňatečnosti a tato země severní Evropy se tak rodinným chováním odlišovala od ostatních vybraných zemí. Nejvyšší intenzita rozvodovosti byla v období 4–6 let trvání manželství, následně se intenzita postupně snižovala. Průměrná délka trvání manželství se pohybovala v rozmezí 10,6–13 let.

Mezinárodní srovnání úrovně rozvodovosti je vzhledem k různé legislativě v jednotlivých zemích značně obtížné. I přesto lze téměř ve všech zemích pozorovat růst rozvodovosti, který je spojován především s postupnou liberalizací rozvodové legislativy, s růstem individualismu a se zvyšující se zaměstnaností žen (Kalibová 2007). Z hlediska dostupnosti dat byla pro komparaci rozvodovosti v evropských zemích zvolena hrubá míra rozvodovosti udávající počet rozvodů na 1000 obyvatel daného státu v daném kalendářním roce.

Obr. č. 34: Hrubá míra rozvodovosti v Evropě, 1990 a 2010

Poznámka: U Řecka použity data za rok 2009; státy seřazeny dle hodnot hmr v roce 1990

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Téměř ve všech evropských zemích došlo během let 1990 a 2010 ke zvýšení úrovně rozvodovosti. Výjimkou byly státy severní Evropy – Norsko, Finsko, Dánsko a také Spojené království, kde se hrubá míra rozvodovosti během sledovaného období snížila. Naopak výrazný nárůst lze pozorovat u některých států jižní Evropy – v Portugalsku a Španělsku došlo během let ke ztrojnásobení hodnot hmr a tím se tyto dva státy dostaly na pozici zemí s nejvyšší úrovní rozvodovosti v roce 2010. Na druhé straně Itálie a Řecko vykazovaly jak na počátku, tak na konci sledovaného období jedny z nejnižších hodnot hmr, přičemž s nižšími hodnotami následovalo Bulharsko a Polsko. Státy západní Evropy měly střední hodnoty hmr a v roce 2010 byla nejvyšší úroveň rozvodovosti v České republice, v Belgii, Dánsku a Portugalsku, jejichž hmr převyšovaly hodnotu 2,5 ‰.

Kapitola 8

Procesy vzniku a zániku rodiny v rámci Evropy s ohledem na nastavenou rodinnou politiku a ekonomickou situaci

Rodinné chování obyvatel Evropy je ovlivňováno celou řadou faktorů, jejichž interakce působí různě na procesy vzniku a zániku rodiny v jednotlivých zemích. Rodina je základním kamenem společnosti a její funkce včetně předávání pravidel soužití ve společnosti přispívá k podobě sociálního a právního řádu a svou velikostí ovlivňuje ekonomickou a sociální prosperitu státu. Pokud má tedy společnost jako celek prospívat, je nutné, aby rodina jako instituce byla oceněna a podporována. Změny, které se v rodině odehrály v druhé polovině 20. století, již byly popsány v úvodu práce stejně tak jako důvody, které by měly vést stát k nastavení a uplatňování vhodné rodinné politiky.

V současné době je pro rodiny důležité, aby jim mohlo být umožněno plnění „tradičních“ funkcí rodiny, jako je funkce reprodukční, výchovná a pečovatelská, a vyvážení těchto funkcí s „moderními“ rolemi jejích členů v oblasti pracovního a společenského uplatnění a s požadavky na rostoucí životní úroveň. K tomu jsou však potřebná různá opatření vedoucí k podpoře této instituce (Mitchell 2010). Otázkou ale je, zda lze pomocí politických nástrojů ovlivnit chování především mladých lidí při zakládání rodiny. Na jedné straně existují teorie vysvětlující pokles úrovně sňatečnosti a s tím spojený pokles porodnosti¹ ztrátou životních jistot a nedostatkem ekonomických prostředků, přičemž podpora ze strany státu by mohla vést ke zlepšení situace z hlediska rodinného chování. Na straně druhé se nabízejí teorie popisující proměny v rodinném chování způsobené změnou hodnot a morálních zásad celé společnosti, přičemž prakticky vylučují, že by rozhodnutí ohledně založení rodiny mohlo být ovlivněno hmotnými stimuly ze strany státu.

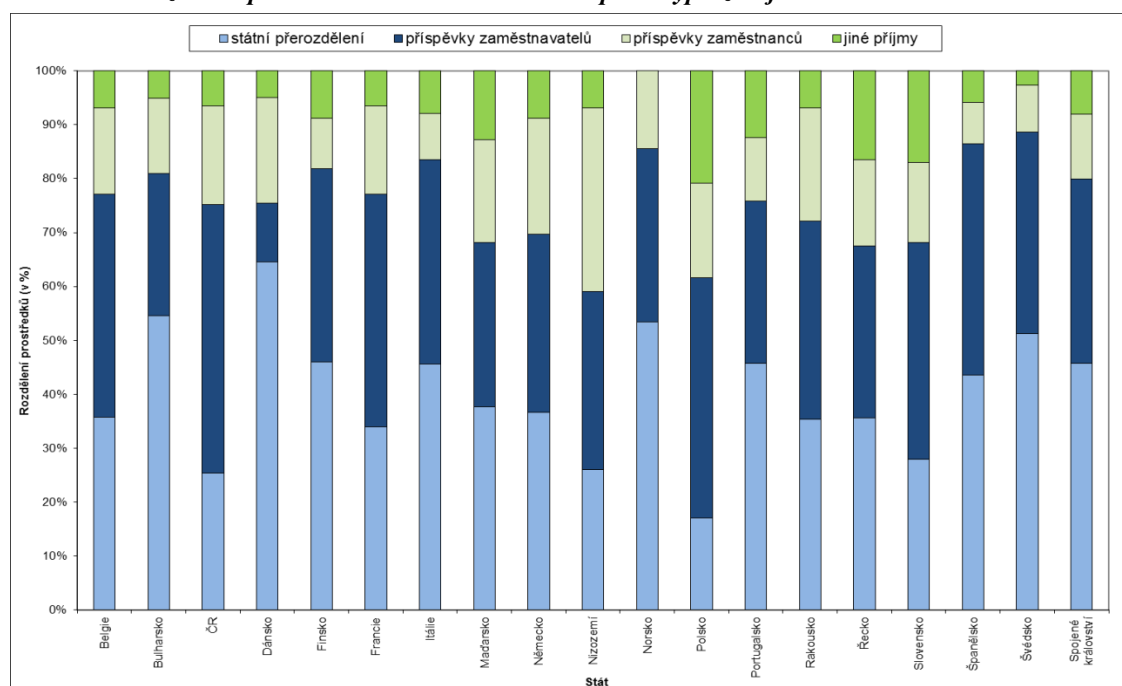
Tato kapitola by měla doplnit informaci o tom, jakým způsobem jednotlivé státy Evropy uplatňují rodinnou politiku. Pokud bychom se přiklonili k teoriím, které dávají do souvislosti změny v rodinném chování se změnou ekonomické situace, měli bychom najít určité souvislosti mezi úrovní sňatečnosti a rozvodovosti, nastavenou rodinnou politikou a ekonomickou situací v dané zemi. Jednou z otázek je pak financování rodinné politiky. Zde můžeme najít souvislost

¹ Ačkoliv již nejsou tyto dva jevy v přímém vztahu, stále lze pozorovat jejich souvislost

zejména s rozsahem působení států v oblastech sociální a daňové politiky. Systémy nákladů na sociální ochranu jsou diferencované zejména na základě struktury národních rozpočtů a zastoupení jednotlivých skupin plátců. Prostředky na sociální ochranu vycházejí především ze tří hlavních zdrojů, a to z daní formou státního přerozdělování, z příspěvků na sociální pojištění od zaměstnavatelů a zaměstnanců a z jiných zdrojů (Matějková, Palonciová 2005).

Pro hodnocení zemí Evropy lze využít typologii sociální politiky podle Esping-Andersena z roku 1990, která rozděluje země podle míry účasti státu na sociální podporu do 3 modelů. V modelu *sociálně-demokratickém* dominuje z hlediska sociální podpory role státu, v modelu *konzervativním* jsou využívány především příspěvky na sociální pojištění a model *liberální* má nízkou míru redistribuce (Mitchell 2010).

Obr. č. 35: Rozdělení prostředků na sociální ochranu podle typu zdrojů v roce 2010

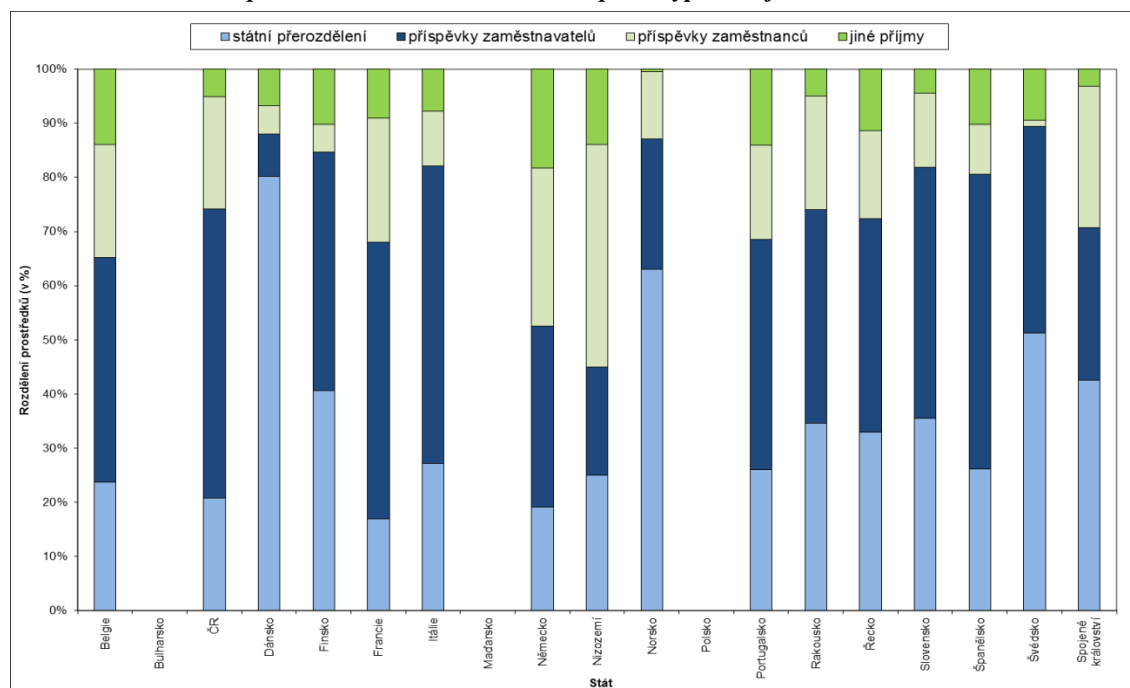
Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Financování sociální ochrany z příspěvků sociálního pojištění dosahovalo v roce 2010 nejvyšší míry v České republice (68 %), dále následovalo Nizozemí, Polsko a Francie (v rozmezí 60–67 %). Nejvyšší podíl daní na financování sociálního blahobytu mělo Dánsko (65 %), Bulharsko (55 %) a Norsko (53 %). Z obr. č. je také patrný rozdíl mezi zeměmi z hlediska financování sociálního blahobytu z jiných než výše uvedených zdrojů, přičemž právě „jiné zdroje“ dosahují úrovně od 0,05 % v Norsku až po 20 % v Polsku.

Navzdory různosti národních systémů lze během let 1990 a 2010 pozorovat, že podíl příjmů z příspěvků sociálního pojištění na celkových příjmech se téměř ve všech zemích snížil. Pouze v Dánsku, Norsku, Švédsku a Nizozemí se podíl příjmů z příspěvků na celkových příjmech zvýšil. V roce 1990 mělo nejvyšší podíl daní na financování sociálního blahobytu Dánsko (80 %) a Norsko (63 %). Pro tyto země platil model vyznačující se vysokým podílem příjmů

z daní formou přerozdělování. Nejvyšší podíl příspěvků na financování sociální podpory měla v roce 1990 Česká republika (74 %) a Francie (73 %).

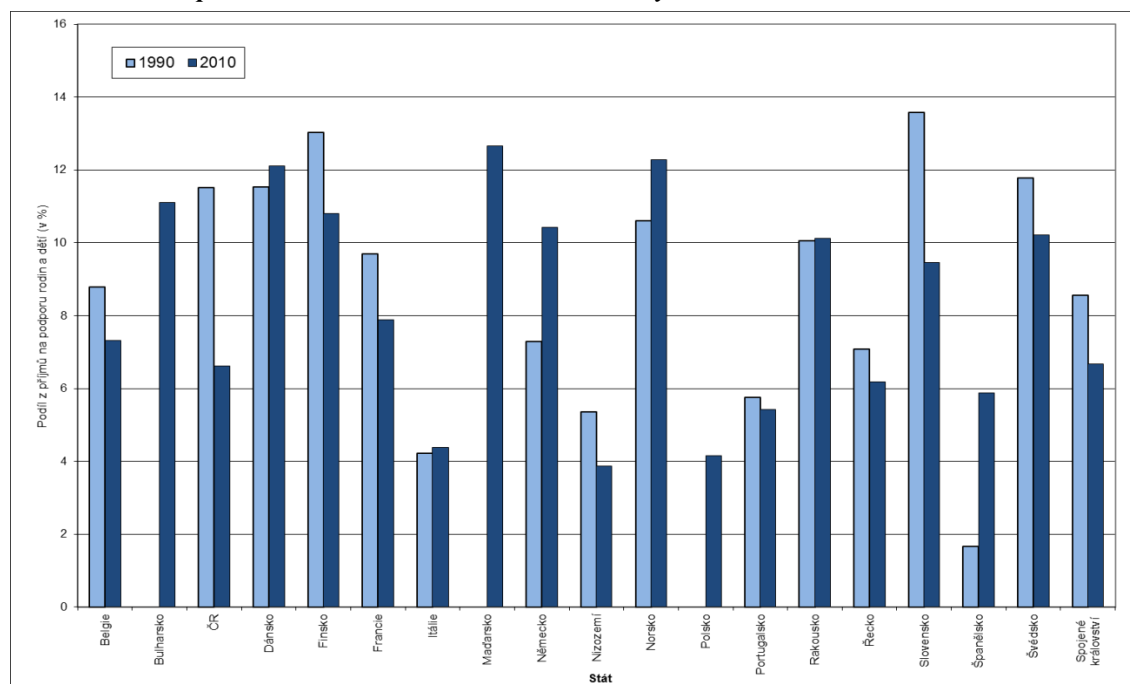
Obr. č. 36: Rozdělení prostředků na sociální ochranu podle typu zdrojů v roce 1990

Poznámka: Data za Bulharsko, Maďarsko a Polsko nejsou dostupná až do roku 1997; u České republiky, Slovenska a Švédska jsou použita data za rok 1993

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Obr. č. 37: Podíl prostředků na sociální ochranu směřovaný rodinám a dětem v roce 1990 a 2010

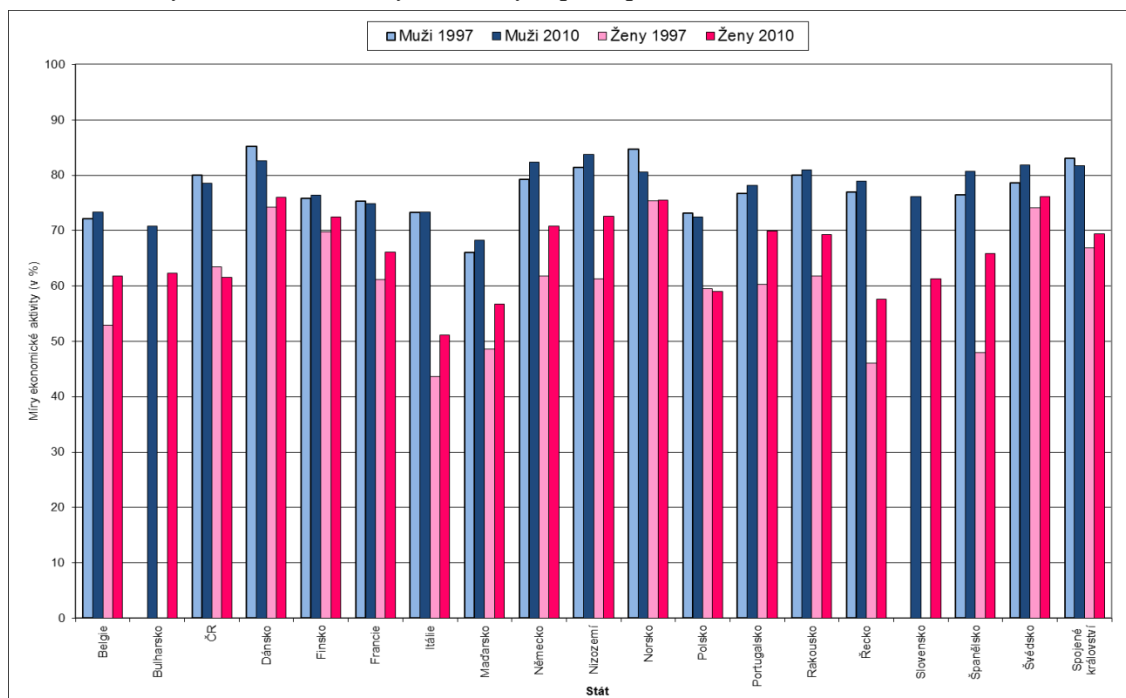
Poznámka: Data za Bulharsko, Maďarsko a Polsko nejsou dostupná až do roku 1997; u České republiky, Slovenska a Švédska jsou použita data za rok 1993

Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Podíl příspěvků směřovaných rodinám a dětem z celkových výdajů na sociální ochranu se během let 1990 a 2010 v některých zemích zvýšil, v jiných naopak došlo k poklesu. Např. v České republice a na Slovensku, kde byla porovnávána data za rok 1993 a 2010, došlo k výraznému poklesu. Naopak výrazný nárůst podílu příspěvků pro rodiny a děti nastal ve Španělsku, kde byla hodnota podílu na počátku sledovaného období nejnižší ze všech pozorovaných zemí a další výraznější nárůst mělo také Německo. V roce 2010 mělo nejvyšší podíl příspěvků poskytnutých rodinám a dětem z celkových výdajů na sociální ochranu Maďarsko, Norsko a Dánsko (přes 12 %), nejmenší podíl pak mělo Nizozemí, Polsko a Itálie (pod 5 %).

Za jeden z důvodů změn trendů rodinného chování je v souvislosti s ekonomickým vývojem zemí považována změna na „trhu práce“. Neustále se měnící poptávka na trhu práce, rostoucí vzdělanost i riziko nezaměstnanosti určitým způsobem ovlivňují chování dnešní společnosti. Touha po kvalitním pracovním uplatnění spolu s budováním kariéry mají za následek odsouvání založení rodiny stále častěji do vyššího věku. Na druhé straně kariéra a čas strávený v práci převyšující denní pracovní dobu mohou vést k neshodám v manželství a následně k rozvodu stejně tak, jako při problémech finančního zajištění rodiny. Dalším faktorem ovlivňující rodinné chování je tedy bez pochyby ekonomická aktivita, a to především žen.

Obr. č. 38: Míry ekonomické aktivity 15–64 letých podle pohlaví v roce 1997 a 2010

Poznámka: Data za Bulharsko a Slovensko nejsou za rok 1997 dostupná

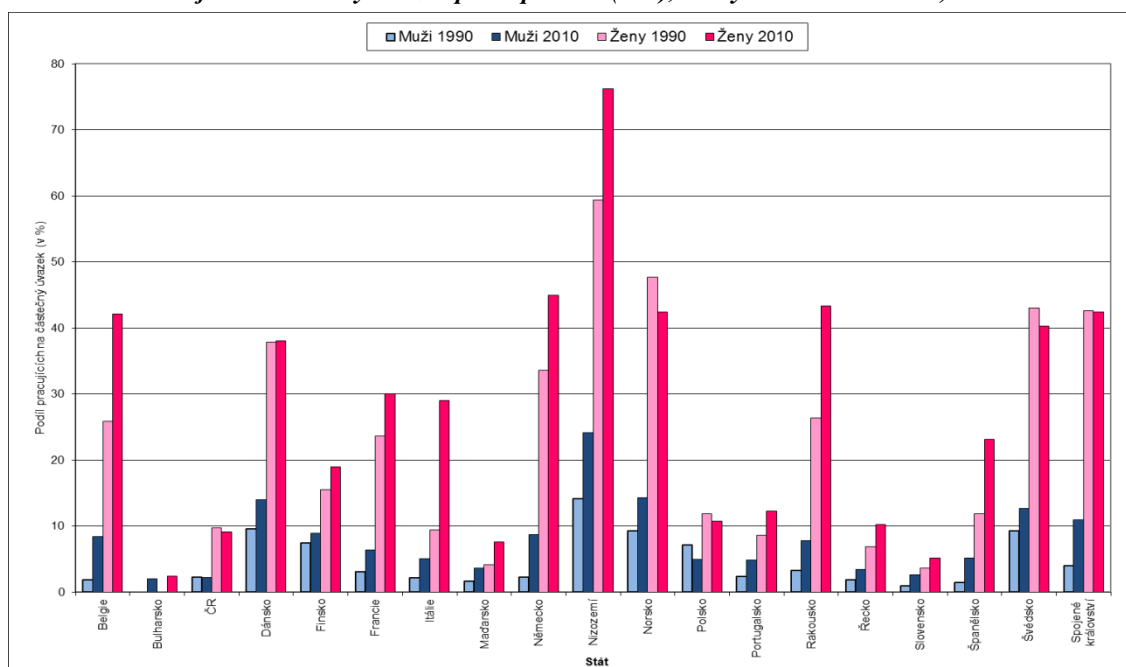
Zdroj: Eurostat, vlastní výpočty

Míra ekonomické aktivity 15–64 letých vyjadřuje podíl zaměstnaných a nezaměstnaných v této věkové skupině. Kvůli dostupnosti dat jsou následně porovnávány míry ekonomické aktivity podle pohlaví, a to až v letech 1997 a 2010. Z obr. č. lze vidět, že ekonomická

participace mužů byla v roce 1997 i 2010 vyšší než u žen, a to ve všech pozorovaných evropských zemích. Mezystátní rozdíly ekonomické participace mužů jsou méně významné než rozdíly u žen – u mužů se míra ekonomické aktivity v roce 2010 pohybovala v rozmezí od 68 % (Maďarsko) do 84 % (Nizozemí), u žen pak od 51 % (Itálie) do 76 % (Švédsko, Dánsko). Obecně je možné říci, že vysokou ekonomickou aktivitou se vyznačují především země severní Evropy, v jižních státech je nízká především ekonomická aktivita žen. Dalším trendem je také snížení rozdílu mezi mírou ekonomické aktivity mužů a žen během pozorovaných let, přičemž vyrovnávání těchto hodnot nastává především v důsledku zvyšující se ekonomické aktivity žen.

Jedním z cílů rodinné politiky by mělo být vytvoření takových podmínek, které by umožnily rodinám skloubit jejich pracovní a rodinný život. Toho lze mimo jiné dosáhnout *zaměstnáním na částečný úvazek*, tj. úvazek menší než 30 hodin týdně. Při zaměstnání na zkrácený úvazek by pracujícím rodičům mělo zbývat více času na výchovu dětí a na jejich péči.

Obr. č. 39: Pracující na částečný úvazek podle pohlaví (v %), osoby ve věku 15–64 let, 1990 a 2010

Poznámka: Data za ČR, Finsko, Maďarsko, Polsko, Rakousko, Slovensko a Švédsko uvedena za rok 1995

Zdroj: Eurostat

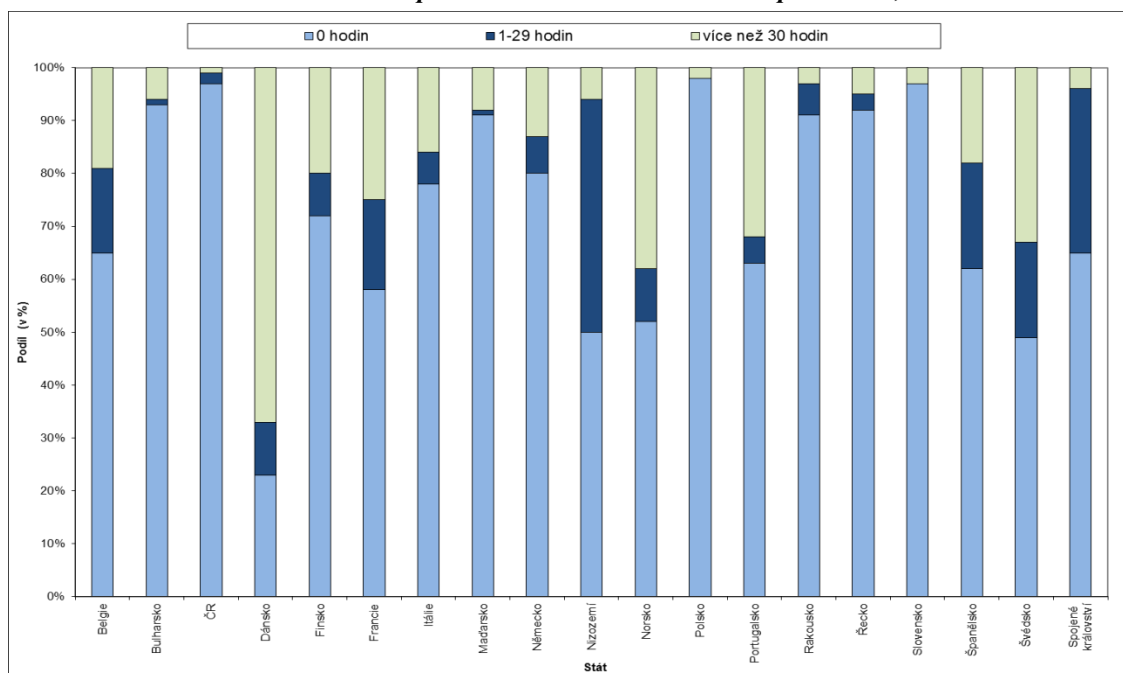
Na obr. č. 39 je zachycen podíl pracujících na částečný úvazek z celkového počtu zaměstnaných ve věku 15–64 let. Na první pohled lze vidět výrazný nepoměr ve volbě zaměstnání na zkrácený úvazek mezi muži a ženami. Zde však vyvstává otázka, zda jsou vůbec tyto úvazky v jednotlivých zemích nabízeny a do jaké míry jsou pak tyto nabídky využívány.

Ve většině zemí tvořil v roce 2010 podíl mužů pracujících na částečný úvazek okolo 5 %, přes 10 % měly země severní Evropy – Norsko, Dánsko, Švédsko a dále Spojené království, nejvyšší podíl mělo Nizozemí (24 %), kde je práce na zkrácený úvazek běžná. Co se týče žen pracujících na částečný úvazek, nejnižší podíl mělo v roce 2010 Bulharsko (2 %) a Slovensko (5 %), naopak nejvyšší podíl mělo Nizozemí (76 %), dále následovalo Německo a Rakousko. V porovnání s rokem 1990/1995 lze téměř u všech zemí pozorovat zvýšení zastoupení osob

pracujících méně jak 30 hodin týdně. Nejvyšší nárůst podílu u mužů byl zaznamenán v Nizozemí a Spojeném království, nejvyšší nárůst podílu u žen nastal v Itálii a dále v Rakousku, Nizozemí a v Belgii. Z těchto dat vyplývá, že se zvýšil zájem pracovat pouze na částečný úvazek a lze tak i odhadovat, že se zvýšila nabídka těchto pracovních míst.

Pro snadnější skloubení rodinného a pracovního života jsou důležité tzv. zařízení péče o děti. Poskytování plně či částečně dotované péče o děti je jedním z důležitých nástrojů rodinné politiky, který umožňuje matkám vrátit se do zaměstnání a nezaměstnaným matkám dává příležitost k rekvalifikaci či hledání nového zaměstnání. V Evropě můžeme rozlišovat dva typy zařízení, a to pro děti mladší 3 let a pro děti od 3 let do věku povinné školní docházky. Zatímco předškolní zařízení pro děti od věku 3 let do dosažení věku povinné školní docházky jsou definována jako zařízení předškolního vzdělávání a ve větší míře jsou dotována ze státního rozpočtu, zařízení pro děti mladší 3 let jsou naopak definována jako zařízení péče o děti, která napomáhají skloubit pracovní a rodinný život a která jsou tudíž důležitým nástrojem pro zapojení rodičů do placené práce. Tato zařízení pro nejmenší děti jsou pak ve větší míře hrazena rodiči a jsou zřizována především na obecní či soukromé bázi (Matějková, Paloncyová 2005). Jaké je využívání těchto zařízení v evropských zemích naznačují obr. č. 40 a č. 41. Je ale nutné si uvědomit, že země se mezi sebou liší i pokud jde o tradici výchovy dětí v rodině a že nabízená kapacita zařízení nemusí vždy dostávat případné poptávce.

Obr. č. 40: Podíl dětí ve věku do 3 let podle času stráveného v zařízení péče o děti, 2010

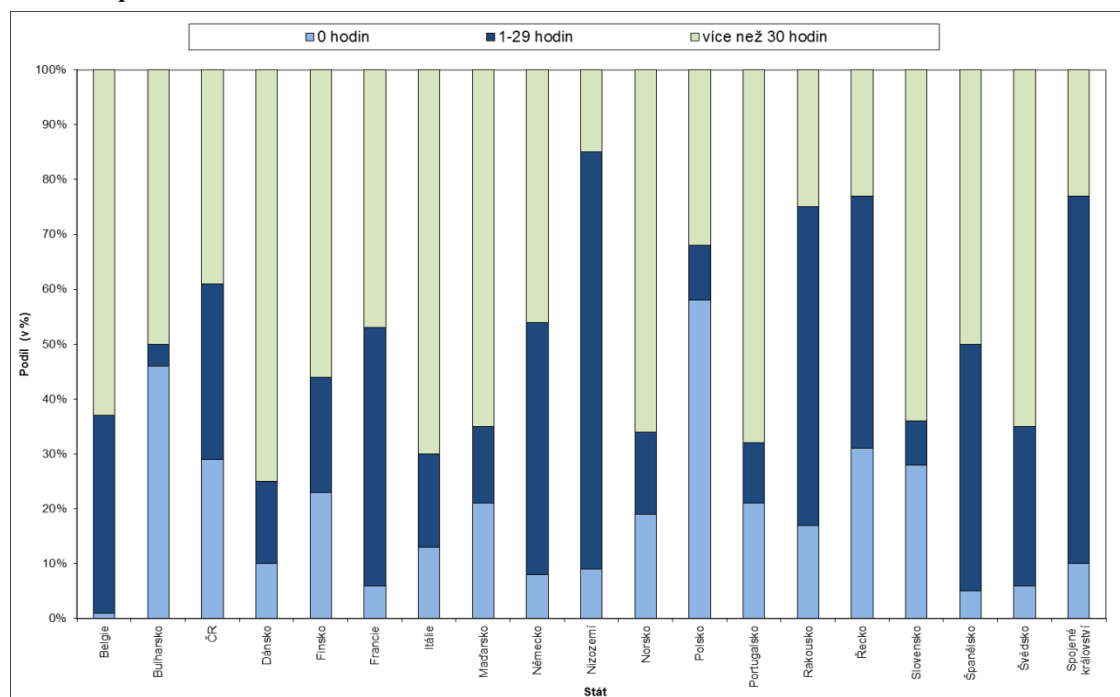

Zdroj: Eurostat

Státy Evropy se mezi sebou výrazně lišily ve svěřování dítěte do věku 3 let do zařízení péče o nejmenší děti. Tzv. jesle byly v roce 2010 nejvíce využívány ve státech severní Evropy – např. v Dánsku navštěvovalo toto zařízení 67 % dětí mladších 3 let, v Norsku 38 %, ve Švédsku 33 % a také v Portugalsku navštěvovalo toto zařízení 32 % dětí mladších 3 let každodenně, tj. přes 30 hodin týdně. Dále si lze povšimnout, že v Nizozemí a ve Spojeném království rodiče ve větší

míře než v ostatních evropských zemích využívají tato zařízení k částečnému svěření dítěte do péče vychovatelek, a to v rozmezí 1 až 29 hodin týdně. Zde pak vzniká příležitost částečného pracovního úvazku. Naopak ve státech střední Evropy nejsou tato zařízení příliš využívána – v České republice, v Polsku a na Slovensku zůstává 97 % dětí mladších 3 let v péči jednoho z rodičů či příbuzných.

Obr. č. 41: Podíl dětí ve věku od 3 let do dosažení věku povinné školní docházky podle času stráveného v zařízení péče o děti, 2010

Zdroj: Eurostat

Co se týče podílu dětí ve věku od 3 let do dosažení věku povinné školní docházky, zůstává jen malá část dětí v domácí výchově téměř ve všech zemích – vyšší podíl dětí zůstává v zemích střední Evropy – v Polsku, Bulharsku a dále v Řecku, České republice a na Slovensku. Vyšší podíl dětí navštěvující zařízení péče o děti v rozmezí 1 až 29 hodin je v Nizozemí a ve Spojeném království, stejně jako u dětí do věku 3 let, takže zde rodiče mohou pracovat na částečný úvazek. Nejvíce je tedy zařízení pro děti ve věku od 3 let využíváno v Dánsku a Itálii, kde přes 70 % dětí tráví více času než 30 hodin týdně.

Z těchto informací vyplývá, že situace z hlediska ekonomických podmínek pro rodiny v souvislosti s opatřeními rodinné politiky je v zemích Evropy odlišná. Téměř ve všech státech došlo během let k nárůstu ekonomické aktivity, a to jak u mužů, tak u žen. Tento jev je příznivý z hlediska zaměstnanosti, na druhou stranu vyšší ekonomická aktivita žen v případě omezených možností sloučení práce a péče o děti může působit na rodinnou situaci negativně. Jako jednou z možností sloučení rodinného a pracovního života je zaměstnání na částečný úvazek. Podíl osob, které tohoto zkráceného úvazku využívají, se téměř ve všech evropských zemích během let zvýšil. Stále je však v některých zemích pouze minimální podíl pracujících pouze na částečný úvazek. Přitom s kombinací možnosti umístění dítěte do jeslí či školky by umožnila

především ženám skloubení pracovního i rodinného života. Co se týče využívání právě těchto zařízení péče o děti, jsou více využívány v zemích severní a také jižní Evropy, nejméně pak v zemích střední a východní Evropy.

Zaměřením se na vybrané státy bychom mohli nalézt určité souvislosti mezi již zmíněnými převážně ekonomickými ukazateli a nastavenou rodinnou politikou v dané zemi. Financování sociální ochrany převážně z příspěvků sociálního pojištění bylo v roce 2010 v České republice, Francii a Německu. Vyšší míra přerozdělování pak byla ve Švédsku a Spojeném království, pro které je však typická spíše nižší míra redistribuce. Pokud jde o výdaje na podporu rodin z celkových výdajů na sociální ochranu, nejvyšší podíl byl v roce 2010 v Německu, které rodiny podporuje především formou dávek. Naopak nejnižší podíl výdajů směřovaný rodinám byl ve Španělsku, pro které je typická malá pomoc státu rodinám v péči o děti a nízká úroveň dávek. I přesto se však od roku 1990 tento podíl výrazně zvýšil.

Z hlediska ekonomické aktivity žen, která má na procesy vzniku i zániku rodin velký vliv, lze říci, že v evropských zemích neustále dochází k jejímu zvyšování. V roce 2010 byla ekonomická aktivita žen nejvyšší ve Švédsku, kde je také vysoce rozvinutá síť státních institucí péče o děti. Nejnižší míra ekonomické aktivity žen byla v České republice. Možnost zaměstnání na částečný úvazek byla nejvíce využita v Německu, převažuje spíše jednokariérový model rodiny. V roce 2010 pracovalo na zkrácený úvazek 45 % žen, což svědčí o snaze žen zapojit se jak do pracovního tak rodinného života. Nejméně žen zaměstnaných na částečný úvazek bylo v České republice, kde oproti Německu platí spíše dvoupříjmový model rodiny, a ženy tak pracují na plný úvazek.

Síť institucí péče o děti je ve vybraných zemích různě rozvinutá. Tím se také státy řadí mezi určitý model rodinné politiky. Zařízení péče o děti ve věku do 3 let byla v roce 2010 nejvíce využívána ve Švédsku, kde byla také vysoká ekonomická aktivita žen. V této zemi je podporována politika rovnosti pohlaví a je tak podporován dvoupříjmový model rodiny. Nejméně byla tato zařízení využívána v České republice, kdy 97 % dětí bylo vychováváno v domácí péči. S tím souvisí i nižší ekonomická aktivita žen v České republice oproti ostatním zemím. Instituce péče o děti ve věku od 3 let do věku povinné školní docházky byly v roce 2010 velmi využívány ve všech vybraných zemích (přes 90 % dětí navštěvovalo zařízení péče o děti alespoň v minimálním rozsahu) s výjimkou České republiky, kde téměř 30 % dětí zůstávalo v péči rodičů.

Kapitola 9

Závěr

Rodina je jednou z nejdůležitějších institucí, ve které dochází k reprodukci a ve které značná část populace stráví většinu svého života. V této práci však nebylo na rodinné svazky nahlíženo z pohledu demografické reprodukce, ale jako na procesy vstupu do jiného rodinného stavu. Tímto procesem je v demografickém pojetí *sňatečnost*, která charakterizuje formování rodin, a *rozvodovost* charakterizující rozpady rodinných svazků za života manželů.

Během zkoumání rodinných forem vycházelo najevo, že rodina je velmi složité uskupení lidí, jejíž existence je ovlivněna velkým množstvím faktorů. Při pohledu na tuto instituci do minulosti bylo možné pozorovat, jak výrazně se její forma a také funkce změnily. V tradičních společnostech, typických pro období od 16. století do počátku průmyslové revoluce, se člověk narodil do jednoznačně dané sociální pozice. Život těchto lidí byl řízen tradicemi a morálními normami, které měly vesměs hluboké kořeny. Životní cyklus jedince včetně uzavření sňatku byl společností předepsán v podobě norem a očekávaného chování, jednotlivé etapy života byly poměrně jasně vymezeny a ohraničeny. Individualita jedince byla téměř zcela potlačena a člověk byl podřízen svým autoritám. V tradiční rodině byl touto autoritou otec rodiny, jehož rozhodnutí ovlivňovala životy ostatních členů rodiny.

S počátkem industrializace a s rozvojem technologií se začínaly na přelomu 18. a 19. století objevovat první rozsáhlejší a dynamičtější společenské změny. Jedním z důsledků industrializace byl přesun určité části obyvatelstva z venkova do měst a také oddělení bydliště od místa pracoviště, které výrazně přeměnilo rodinné vazby. Projevovala se snaha některých jedinců o prosazení se a důraz na individualitu vyvolal velké společenské změny. Součástí těchto proměn bylo i zvýšení možností ke vzdělávání, které se později projevily při participaci na trhu práce. Celkový rozvoj osobnosti znamenal velkou kulturní a sociální změnu, v jejíž důsledku se změnilo i reprodukční chování a postoje tehdejší společnosti k manželství.

Další přeměna demografického a rodinného chování nastala během 60. let 20. století v zemích západní Evropy a během 90. let 20. století v zemích východní Evropy, kdy se společnost opět výrazně proměnila. Z hlediska rodiny došlo k výraznému snížení uzavíraných sňatků, zvýšilo se zastoupení osob preferujících nesezdané soužití, reprodukce přestávala být podmíněná vstupem do manželského svazku a trvale se zvyšovala úroveň rozvodovosti.

V této práci byly zkoumány procesy, které jsou se vznikem a zánikem rodiny spojené, s cílem analyzovat jejich nedávný vývoj a především současnou úroveň. Snahou bylo získat odpovědi na otázky, zda stále přetrvávala nízká úroveň z hlediska uzavírání sňatků svobodných osob či zda docházelo k dalšímu poklesu nebo se naopak situace změnila a docházelo tak k nárůstu sňatečnosti. Stejně tak bylo snahou získat informace o současné úrovni rozvodovosti, která se v druhé polovině 20. století výrazně zvyšovala. Procesy sňatečnosti a rozvodovosti byly analyzovány za pomoci metod klasické demografické analýzy, použita byla také metoda dekompozice rozdílu mezi měrami, která měla poukázat na to, zda byly rozdíly v úrovni sňatečnosti vybraných zemí způsobeny změnou ve věkové struktuře obyvatelstva dané země či změnou intenzity sňatečnosti.

Výsledky jednotlivých ukazatelů potvrdily, že se intenzita sňatečnosti během období let 1990 a 2010 ve vybraných zemích s výjimkou Švédska dále snižovala. Hodnoty úhrnné prvosňatečnosti se v roce 2010 pohybovaly v rozmezí 40–60 %, zatímco v roce 1990 se pohybovaly na úrovni 55–70 % (výjimkou byla Česká republika 102 %). Tyto hodnoty současné úrovně prvosňatečnosti poukazují na to, že by přibližně polovina žen alespoň jednou uzavřela sňatek, kdyby platily míry sňatečnosti roku 2010. Na druhé straně ve Švédsku došlo během let ke zvýšení intenzity sňatečnosti, a to z 55 % na 63 %, jde tedy o poměrně výrazný nárůst. Právě pro Švédsko bylo v minulosti charakteristické odlišné sňatkové chování a i tentokrát se od ostatních zemí nárůstem intenzity sňatečnosti lišilo.

Dalším trendem byl stále se zvyšující průměrný věk při prvním sňatku. Zde lze najít souvislosti s odkládáním uzavření sňatku do vyššího věku v důsledku „postmoderních“ faktorů. Zvyšující se ekonomická aktivita žen a také vzdělanost mají vliv na oddalování vzniku rodiny. Nárůst průměrného věku při prvním sňatku byl typický pro všechny vybrané země. Nejnižší průměrný věk byl v roce 2010 v České republice, a to 29,4 let. Zde byl však během let nárůst nejvýraznější, neboť ještě na počátku 90. let patřila Česká republika k „východnímu“ modelu časně a časté sňatečnosti. Nejvyšší průměrný věk při prvním sňatku byl zaznamenán ve Švédsku (31,7 let), kde byly hodnoty tohoto ukazatele tradičně velmi vysoké. Zvyšování průměrného věku má vliv i na úroveň sňatečnosti podle věkových skupin. Ve všech zemích lze pozorovat nárůst intenzity sňatečnosti ve věku 25–29 let a také 30–34 let zároveň s poklesem intenzity ve věku 20–24 let.

Ačkoliv tato práce nebyla zaměřena na faktické svazky, z výsledků různých šetření vychází najevo, že se jejich zastoupení z hlediska rodinných svazků neustále zvyšuje. Tento nárůst však nevyrovnal mnohem výraznější pokles v počtu uzavřených manželských svazků. V současné době tedy dochází nejen k nárůstu počtu kohabitací a k rozšiřování forem těchto soužití, ale také k dobrovolnému osamělému životu.

Z hlediska rozvodovosti analýza dat poukázala na skutečnost, že se během pozorovaných let zvyšovalo zastoupení rozvedených osob v populaci, a to především ve věku 45–49 let a také 50–54 let. Úhrnná rozvodovost související s délkou trvání manželství při rozvodu se ve všech vybraných zemích během let 1990 a 2010 zvýšila. Výjimkou bylo Spojené království, kde zůstaly hodnoty na stejné úrovni. Nejvýraznější nárůst nastal ve Španělsku, kde se za čtyři roky hodnoty úhrnné rozvodovosti téměř ztrojnásobily. Tento velmi výrazný nárůst byl způsoben změnou v rozvodové legislativě. Během let také došlo k nárůstu průměrné délky trvání

manželství při rozvodu, což může svědčit o zvyšující se intenzitě rozvodovosti i po delší době od uzavření sňatku.

Při hledání vlivu ekonomických faktorů v souvislosti s nastavenou rodinnou politikou na procesy vzniku a zániku rodiny bylo pozorováno, že mezi zeměmi existují určité rozdíly poukazující na daný typ rodinné politiky v daném státě. Výsledky ukázaly, že se během let 1990 a 2010 zvýšila ekonomická aktivita, a to především u žen. Ta však může mít na rodinné chování žen negativní vliv v případě, že jsou podmínky pro harmonizaci práce a rodiny nedostatečné a žena si tak zvolí místo založení rodiny pracovní kariéru. Na druhé straně došlo během let v téměř všech evropských zemích ke zvýšení podílu zaměstnaných žen na částečný úvazek, který ženám umožňuje snadnější sloučení rodinného a pracovního života. Tomu lze přispět také dostatečně rozvinutou sítí institucí péče o děti. Výsledky poukázaly na častější využívání těchto zařízení v zemích severní a také jižní Evropy, naopak jsou méně využívány v zemích východní a střední Evropy. U všech těchto ukazatelů lze najít souvislosti s opatřeními rodinné politiky daného státu.

Závěrem lze říci, že na přelomu 20. a 21. století ve většině vybraných zemí stále docházelo ke snižování intenzity sňatečnosti spolu se zvyšováním průměrného věku při prvním sňatku a úroveň rozvodovosti se dále zvyšovala. Navíc současná tolerance k novým rodinným formám a k rodičovství již nedává manželství a rození dětí do tak těsného vztahu, jako tomu bylo kdysi. Lze tedy říci, že tyto změny poukazují na zánik manželství či samotné rodiny? Můžeme se setkat s názory, že rodina a manželství procházejí určitou krizí a že by tak mohl brzy nastat konec rodinných vazeb. Na druhé straně stojí názory těch, kteří tvrdí, že nejen manželství ale především rodina jsou jedny z nejstarších společenských institucí, které doposud „přežily“ všechny makrostrukturální změny, a proto není důvod se o jejich budoucí existenci obávat. Zda tedy konec rodiny skutečně nastane, lze jen odhadovat, nicméně vše bude záležet pouze na budoucí generaci, která bude vyrůstat pod vlivem té současné.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ANTOŠOVÁ, P. 2007. *Proměny rodiny a manželství*. České Budějovice, 2007, 89 s. Diplomová práce (Mgr.). Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta.
- BAUMAN, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON, 1995, 165 s. ISBN 80-85850-12-5
- CANUDAS ROMO, V. 2003. *Decomposition methods in demography*. Amsterdam: Rozenberg publishers, 2003, 162 s. ISBN 90 5170 727 4
- DE SINGLY, F. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál, s. r. o., 1999, 127 s. ISBN 80-7178-249-1
- DVOŘÁKOVÁ, A. 2000. *Srovnání demografické situace České republiky s vybranými zeměmi Evropské unie*. Demografie 42, č. 4, s. 253 – 265
- FIALOVÁ, L.; HORSKÁ, P.; KUČERA, M. 1995. *Současné a perspektivní proměny rodiny, manželství a rodičovství*. Praha: Nadace pro výzkum sociální transformace START, 1995. 64 s.
- FIALOVÁ, L. 1996. *Změny rodinného chování*. Demografie. 1996, roč. 38, č. 4, s. 262-268
- FIALOVÁ, L. 1998. *Česká republika v kontextu evropského demografického vývoje dříve a dnes*. Demografie. 1998, roč. 40, č. 4, s. 259-261
- FIALOVÁ, L. a kol. 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000. 163 s. ISBN 80-85850-87-7
- FLAQUER, L.; GARRIGA, A. 2009. *Marital disruption in Spain: class selectivity and deterioration of economic condition*. In: Andress, H. J.; Hummelsheim, D. 2009. When marriage ends. Economic and social consequences of partnership dissolution. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2009. 419 s. ISBN 978 1 84844 193 4
- GAUTHIER, A. H. 2002. *Family policies in industrialized countries: Is there convergence?* Population 57, vol. 3, 447-474. [cit. 2013-01-08]. Dostupný z WWW: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/pop_1634-2941_2002_num_57_3_18403>

- GIDDENS, A. 1997. *The Transformation of Intimacy*. In: Očadlíková, E. 2009. Oddělené soužití (living apart together) jako alternativní forma partnerských vztahů. Brno, 2009. 46 s. Bakalářská práce (Bc.). Masarykova Univerzita, fakulta sociálních studií.
- GOODY, J. 2000. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 229 s. ISBN 80-7106-396-7.
- GUGGENBÜHL-CRAIG, A. 2001. *Manželství je mrtvé, ať žije manželství!* Praha: Gemini, 2001. 156 s. ISBN 80-902757-1-0
- HAMPLOVÁ, D. 2003. *Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním*. Praha: Nakladatelství sociologického ústavu AV ČR, 2003. 52 s. Sociologické texty, sv. 4. ISBN 80-7330-029-X
- HAMPLOVÁ, D. 2006. *Sňatečnost, nesezdaná soužití a veřejné mínění*. In: Kocourková, J.; Rabušic, L. 2006. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2006. 158 s.
- HIILAMO, H. 2009. *Divergences in the Nordic model: economic consequences of partnership dissolution in Sweden and Finland*. In: Andress, H. J.; Hummelsheim, D. 2009. *When marriage ends. Economic and social consequences of partnership dissolution*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2009. 419 s. ISBN 978 1 84844 193 4
- HORSKÝ, J.; SELIGOVÁ, M. 1997. *Rodina našich předků*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 143 s. ISBN 80-7106-195-6
- HUMMELSHEIM, D. 2009. *Germany: will the male breadwinner model survive?* In: Andress, H. J.; Hummelsheim, D. 2009. *When marriage ends. Economic and social consequences of partnership dissolution*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2009. 419 s. ISBN 978 1 84844 193 4
- CHALOUPKOVÁ, J.; ŠALAMOUNOVÁ, P. 2007. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě*. Praha: Nakladatelství sociologického ústavu AV ČR, 2007. 60 s. Sociologické studie, sv. 4. ISBN 80-7330-062-1
- CHMELAŘOVÁ, H. 2008. *Tátové v historii*. In: Aktivní otcovství. Brno: NESEHNUTÍ Brno, 2008, s. 26-35. ISBN 978-80-903228-9-1
- CHODĚRA, O. 2002. *Partnerství, manželství a paragrafy*. Praha: Grada Publishing, 2002. 107 s. ISBN 80-247-0217-7
- KALIBOVÁ, K. 2003. *Úvod do demografie*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003. 52 s. ISBN 80-246-0222-9
- KALIBOVÁ, K. 2007. *Rozvodovost*. In: Populační vývoj České republiky 2001–2006. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 2007. 114 s. ISBN 978-80-86561-77-6
- KALIBOVÁ, K. 2008. *Rozvodovost v zemích Evropské unie*. In: Populační vývoj České republiky 2007. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 2008. 140 s. ISBN 978-80-86561-46-2
- KALMIJN, M. 2007. *Explaining cross-national differences in marriage, cohabitation, and divorce in Europe, 1990–2000*. Population Studies, roč. 61, č. 3, s. 243–263 [cit. 2012-10-02]. Dostupné z WWW: <<http://spitswww.uvt.nl/~kalmijn/ps2007.pdf>>

- KATRŇÁK, T. 2008. *Spříznění volbou?: Homogamie a heterogamie manželských párů v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. 239 s. ISBN 978-80-86429-98-4
- KITAGAWA, E. M. 1955. *Components of a Difference Between Two Rates*. Journal of the American Statistical Association, 1955, roč. 50, č. 272, str. 1168-1194. [cit. 2013-03-07]. Dostupný z WWW: http://faculty.washington.edu/samclark/soc433/Syllabus/Readings/2/1/Kitagawa_1955_Components-Difference-Two-Rates.pdf
- KLUFOVÁ, R.; POLÁKOVÁ, Z. 2010. *Demografické metody a analýzy: Demografie české a slovenské populace*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010, 308 s. ISBN 978-80-7357-546-5
- KOCOURKOVÁ, J. 1998. *Populační vývoj východní a západní Evropy v letech 1950–1990*. Demografie. 1998, roč. 40, č. 4, s. 247–252
- KOCOURKOVÁ, J. 2007. *Populační klima a rodinná politika*. In: Populační vývoj České republiky 2001–2006. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, 2007.
- KOCOURKOVÁ, J. 2008. *Rodinná politika ve státech Evropské Unie*. In: Populační vývoj České republiky 2007. Praha: Přírodovědecká fakulta UK, 2008.
- KUČERA, M. 1990. *Manželství, rodina a domácnost v evropské současnosti*. In: Horská a kol. 1990. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, 474 s. ISBN 80-7038-011-X
- KUCHAŘOVÁ, V.; TUČEK, M. 1999. *Sociálně ekonomické souvislosti rodinného chování mladé generace v České republice*. Praha: Ediční středisko ČVUT, 1999. 90 s. Studie 1/1999
- LESTHAEGHE, R. 1995. *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*. In: Oppenheim-Mason, K.; Jensen, A. 1995. *Gender and Family Change in Industrialized Countries*. s. 17-62 [cit. 2013-01-12]. Dostupné z WWW: [http://www.google.com/books?hl=cs&lr=&id=2hQIv-Sd4cIC&oi=fnd&pg=PA17&dq="Second+Demographic+Transition"+"van+de+kaa"&ots=9GBMRSIKaX&sig=7pEj0xJo1CfT2nEcbCkb9gUA3go#v=onepage&q=%22Second%20Demographic%20Transition%22%20%22van%20de%20kaa%22&f=false](http://www.google.com/books?hl=cs&lr=&id=2hQIv-Sd4cIC&oi=fnd&pg=PA17&dq=)
- LOVASOVÁ, L. 2006. *Rodinné vztahy*. Praha: AGAMA, 2006. 34 s. ISBN 80-86991-66-0
- MATĚJKOVÁ, B.; PALONCYOVÁ, J. 2005. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích s ohledem na situaci v České republice*. Brno: Vydavatelství MU, 2005. 79 s. ISBN 80-210-3630-3
- MATOUŠEK, O. 1993. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993. 123 s. Studijní texty. ISBN 80-901424-7-8
- MIŠÍKOVÁ, J. 2003. *Základy sociologie rodiny*. Ostrava: Harok Šenov, 2003. 55 s. ISBN 80-7042-291-2
- MITCHELL, E. 2010. *Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2010. 136 s. ISBN 978-80-7330-183-5

- MOŽNÝ, I. 1990. *Moderní rodina*. Brno: Blok, 1990. 184 s. ISBN 80-7029-018-8
- MOŽNÝ, I.; RABUŠIC, L. 1998. *Česká rodina, sňatkový trh a reprodukční klima*. In: Večerník, J.; Matějů, P. 1998. Zpráva o vývoji české společnosti 1989 – 1998. Praha: Academia, 1998. 366 s. ISBN 80-200-0703-2
- MOŽNÝ, I. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 251 s. ISBN 80-85850-75-3
- MOŽNÝ, I. 2006. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006. 311 s. ISBN 80-86429-58-X
- OČADLÍKOVÁ, E. 2009. *Oddělené soužití (living apart together) jako alternativní forma partnerských vztahů*. Brno, 2009. 46 s. Bakalářská práce (Bc.). Masarykova Univerzita, fakulta sociálních studií. [cit. 2013-02-12]. Dostupné z WWW: http://is.muni.cz/th/215989/fss_b/Oddelene_souziti_living_apart_together_jako_alternativni_forma_partnerskych_vztahu_text_prace.pdf?lang=en
- PALONCYOVÁ, J. 2009. *Manželství a nesezdaná soužití v České republice a ve Francii*. Praha, 2009. 293 s. Disertační práce (PhD). Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.
- PAVLÍK, Z.; KALIBOVÁ, K. 2005. *Mnohojazyčný demografický slovník*. Praha: Česká demografická společnost, 2005. 182 s. ISBN 80-239-4864-4
- Populační vývoj České republiky 1996*. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 1997. 99 s. ISBN 80-902154-4-0
- Populační vývoj České republiky 2001*. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 2002. 111 s. ISBN 80-902686-7-6
- Populační vývoj České republiky 2007*. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 2008. 140 s. ISBN 978-80-86561-46-2
- RABUŠIC, L. 1996. *O současném vývoji manželského a rodinného chování v České republice*. Demografie. 1996, roč. 38, č. 3, s. 173-180
- RABUŠIC, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2001, 265 s. ISBN 80-86429-01-6
- Recent demographic developments in Europe 1993*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1994, 384 s. ISBN 92-871-2386-1
- Recent demographic developments in Europe 1998*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1999, 467 s. ISBN 92-871-3726-9
- ROTHENBACHER, F. 2005. *The European population since 1945*. New York: Palgrave, 2005. 1030 s. ISBN 0-333-77706-9
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1992. *Sňatečnost a stabilita manželství*. Demografie. 1992, roč. 34, č. 1, s. 14-17
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1996. *Současné změny charakteru reprodukce v České republice a mezinárodní situace*. Demografie. 1996, roč. 38, č. 2, s. 77-89

- RYCHTAŘÍKOVÁ, J.; PIKÁLKOVÁ, S.; HAMPLOVÁ, D. 2001. *Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích*. Praha: Nakladatelství sociologického ústavu AV ČR, 2001. 83 s. Sociologické texty, sv. 10. ISBN 80-7330-004-4
- SIGLE-RUSHTON, W. 2009. *Great Britain: „things can only get better...“*. In: Andress, H. J.; Hummelsheim, D. 2009. *When marriage ends. Economic and social consequences of partnership dissolution*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2009. 419 s. ISBN 978 1 84844 193 4
- SOBOTKA, T.; TOULEMON, L. 2008: *Changing family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe*. Demographic research, volume 19, article 6, s. 85 - 138, 2008. [cit. 2013-02-18]. Dostupný z WWW: <<http://www.demographic-research.org/volumes/vol19/6/default.htm>>
- SULLEROTOVÁ, E. 1998. *Krize rodiny*. Praha: Karolinum, 1998. 61 s. ISBN 80-7184-647-3
- Van de KAA, D. J. 1987. *Europe's Second Demographic Transition*. Population Bulletin. 1987, roč. 42., č. 1, 59 s.
- Van de KAA, D. J. 1997. *Options and sequences: Europe's Demographic Patterns*. In: Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 265 s. ISBN 80-86429-01-6
- VEČEŘA, M. 1996. *Sociální stát – Východiska a přístupy*. In: Mitchell, E. 2010. *Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2010. 136 s. ISBN 978-80-7330-183-5
- Velký sociologický slovník*, díl 2. Praha: Karolinum, 1996. s. 749-1627. ISBN 80-7184-310-5
- VEREŠ, P. 1991. *Současná demografická situace Československa – Sňatečnost*. Demografie. 1991, roč. 33, č. 1, s. 2-4
- VESELÁ, R. a kol. 2005. *Rodina a rodinné právo: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005. 283 s. ISBN 80-86432-93-9

SEZNAM POUŽITÝCH DATOVÝCH ZDROJŮ

Český statistický úřad. [cit. 2012-10-19].

Dostupné z WWW: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/obyvatelstvo_lide>

Demographic yearbook 2003. Council of Europe, Population, 2003. [cit. 2012-11-15].

Dostupné z WWW:

<http://www.coe.int/t/e/social_cohesion/population/demographic_year_book/2003_edition/04%20country%20data/Default.asp#TopOfPage>

Encyklopedie Wikipedia 2013. Wikipedia [online]. [cit. 2013-01-06].

Dostupné z WWW: <<http://www.wikipedia.com>>

Eurostat, Database. Population. [cit. 2012-10-19].

Dostupné z WWW:

<<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data/database>>

Federal Statistic Office of Germany. [cit. 2013-02-11].

Dostupné z WWW:

<<https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/SocietyState/Population/Population.html>>

Instituto Nacional de Estadística. [cit. 2013-03-24].

Dostupné z WWW: <http://www.ine.es/en/inebmenu/mnu_cifraspob_en.htm>

National Institute of Statistics and Economic Studies (INSEE). [cit. 2012-12-15].

Dostupné z WWW: <<http://www.insee.fr/en/bases-de-donnees/>>

Office for National Statistics. [cit. 2013-03-24].

Dostupné z WWW: <<http://www.ons.gov.uk/ons/taxonomy/index.html?nscl=Families>>

Recent demographic developments in Europe 1998. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 1999, 467 s. ISBN 92-871-3726-9

Recent demographic developments in Europe 2004. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2005, 130 s. ISBN 92-871-5665-4

Recent demographic developments in Europe 2005. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2006, 150 s. ISBN 92-871-5973-4

Statistics Sweden. [cit. 2013-04-24].

Dostupné z WWW: <http://www.scb.se/Pages/SubjectArea_2442.aspx>

World Marriage Data 2008. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2009. [cit. 2012-10-04]. Dostupné z WWW:

<<http://www.un.org/esa/population/publications/WMD2008/Main.html>>

Přílohy

Příloha č. 1: Podíl svobodných mužů a žen ve věkových kategoriích 20–24 let a 25–29 let
v datově dostupných letech

Země	Rok	ženy		muži	
		20-24	25-29	20-24	25-29
ČR	1991	35,1	10,9	66,7	27,6
	2001	77,1	32,0	90,9	54,7
	2007	90,2	57,0	96,9	75,8
Francie	1985	65,0	27,2	84,1	42,3
	1999	93,1	66,2	97,7	80,0
	2006	93,8	71,0	98,0	82,8
Německo	1990	74,3	36,6	89,5	57,2
	1994	80,7	46,7	93,1	67,6
	2001	84,1	52,8	94,1	71,8
	2006	90,3	66,6	96,6	81,6
Španělsko	1981	59,2	22,2	81,4	36,5
	1991	77,6	38,7	90,9	57,6
	2001	91,0	62,6	96,6	77,4
Švédsko	1985	89,4	60,1	96,5	77,4
	1995	91,8	67,8	97,4	82,0
	2002	93,3	76,7	97,8	87,6
	2006	92,6	77,2	97,5	87,4
Spojené království	1981	53,7	19,2	74,4	33,8
	1991	75,4	38,4	88,1	53,7
	2001	88,9	62,6	95,5	75,4

Zdroj: UNSC – WMD 2008

Příloha č. 2: Úhrn redukováných měr sňatečnosti svobodných žen, 1990–2010, vybrané země

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ČR	102	76	77	65	55	50	49	53	49	48
Francie	56	55	53	50	49	50	54	56	55	57
Německo	64	62	57	56	57	57	58	57	57	59
Španělsko	67	66	66	62	61	60	59	58	61	61
Švédsko	55	49	50	45	45	44	44	42	41	46
Spoj. království	62	58	59	57	55	53	53	53	52	53

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ČR	50	47	48	45	48	49	51	55	50	46	47
Francie	61	60	59	57	55	55	52	52	51	48	48
Německo	58	53	54	54	55	55	54	54	55	55	56
Španělsko	63	59	59	58	58	54	52	51	48	43	41
Švédsko	53	47	49	52	57	58	61	63	65	61	63
Spoj. království	54	44	45	48	49	44	42	42	42	42	

Zdroj: RDD 1998, 2005, Eurostat, vlastní výpočty

Příloha č. 3: Průměrný věk žen při prvním sňatku, 1990–2010, vybrané země

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ČR	21,4	22,3	22,6	23,2	23,9	24,6	24,9	25,4	25,8	26,2
Francie	25,6	25,8	26,1	26,4	26,7	26,9	27,3	27,6	27,7	27,8
Německo	25,2	26,1	26,4	26,8	26,6	26,4	26,6	26,7	26,9	27,2
Španělsko	25,3	25,8	26,1	26,5	26,8	27,0	27,2	27,3	27,5	27,7
Švédsko	27,5	27,7	28,0	28,1	28,5	28,7	29,0	29,2	29,4	29,8
Spoj. království	25,2	25,5	25,9	26,2	26,5	26,7	26,7	26,9	27,0	27,3

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ČR	26,5	26,9	27,3	27,7	28,0	28,1	28,4	28,6	28,8	29,2	29,4
Francie	28,0	28,1	28,2	28,6	28,9	29,1	29,3	29,5	29,6	29,8	30,0
Německo	27,0	27,7	27,9	28,1	28,5	28,7	28,8	29,0	29,2	29,4	29,5
Španělsko	27,8	28,1	28,3	28,7	28,9	29,1	29,3	29,5	29,7	30,1	30,5
Švédsko	30,2	29,9	30,1	30,8	30,8	31,1	30,9	30,7	31,5	31,4	31,7
Spoj. království	27,5	28,4	28,7	28,9	29,1	29,5	29,7	29,8	29,9	29,9	

Zdroj: RDD 1998, 2005, Eurostat, vlastní výpočty

Příloha č. 4: Redukované první sňatky na 100 žen, 1990–2010, vybrané země

Země	věk	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ČR	< 20	37	28	27	21	15	12	9	8	6	5
	20-24	52	37	37	33	30	28	28	29	28	26
	25-29	9	7	7	7	7	8	9	10	11	13
	30-34	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	35-39	1	1	1	1	0	0	0	1	1	1
Francie	< 20	3	3	2	2	2	1	1	2	1	1
	20-24	27	25	23	20	19	16	15	17	16	17
	25-29	18	18	19	19	20	21	23	23	23	25
	30-34	5	6	6	6	6	7	9	9	9	9
	35-39	2	2	2	2	2	3	3	3	3	4
Německo	< 20	6	5	5	4	4	4	4	4	4	4
	20-24	29	23	23	21	21	20	20	19	18	18
	25-29	21	19	20	20	21	21	21	21	21	22
	30-34	6	6	7	7	7	8	8	9	9	10
	35-39	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3
Španělsko	< 20	6	6	5	4	4	3	3	2	2	2
	20-24	29	27	25	21	19	18	16	15	15	14
	25-29	25	26	27	26	26	27	27	28	29	29
	30-34	6	6	7	7	8	9	9	10	11	11
	35-39	2	2	2	2	2	2	2	2	3	3
Švédsko	< 20	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1
	20-24	17	15	14	12	11	10	9	8	7	7
	25-29	22	19	20	18	18	18	18	17	16	18
	30-34	9	9	10	9	10	10	10	10	10	12
	35-39	3	3	3	3	4	4	4	4	4	5
S. království	< 20	6	5	5	4	4	3	3	3	3	2
	20-24	30	27	26	24	22	21	19	18	17	16
	25-29	18	18	19	19	19	19	20	20	20	21
	30-34	5	6	6	6	7	7	8	8	8	9
	35-39	2	2	2	2	2	2	2	3	3	3

Země	věk	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ČR	< 20	4	3	3	2	2	2	2	2	1	1	1
	20-24	26	23	22	19	18	17	16	16	14	12	11
	25-29	15	16	18	19	21	23	24	26	24	22	23
	30-34	3	3	4	4	5	6	7	8	8	9	9
	35-39	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2
Francie	< 20	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1
	20-24	17	16	15	13	13	12	11	11	10	9	9
	25-29	25	25	23	22	22	22	21	21	20	19	18
	30-34	10	10	10	10	10	11	11	11	11	10	11
	35-39	4	4	4	4	5	5	5	5	5	5	5
Německo	< 20	4	4	3	2	2	2	2	2	1	1	1
	20-24	19	16	15	14	14	13	12	12	11	11	11
	25-29	22	20	19	20	21	21	20	20	21	21	21
	30-34	10	10	10	11	12	13	13	13	13	14	15
	35-39	3	3	3	4	4	5	5	5	5	5	6

Španělsko	< 20	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	20-24	14	11	12	11	10	9	9	8	7	6	5
	25-29	31	29	28	27	26	25	23	22	20	17	16
	30-34	12	13	13	13	14	14	13	14	13	13	13
	35-39	3	3	3	4	4	4	4	4	5	4	5
Švédsko	< 20	1	1	1	1	1	1	2	2	1	1	1
	20-24	8	7	7	7	8	7	8	9	8	8	7
	25-29	20	18	18	18	19	19	20	21	20	19	19
	30-34	14	12	13	14	16	17	17	17	19	17	18
	35-39	6	5	6	6	7	8	8	9	10	9	10
S. království	< 20	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	
	20-24	16	12	12	12	12	10	9	8	8	8	
	25-29	21	17	18	18	19	17	17	16	17	16	
	30-34	10	8	9	10	10	10	10	10	10	11	
	35-39	3	3	3	4	4	4	4	4	4	4	

Zdroj: RDD 1998, 2005, Eurostat, vlastní výpočty

Příloha č. 5: Podíl rozvedených žen dle věkových skupin v datově dostupných letech, vybrané země

		15- 19	20- 24	25- 29	30- 34	35- 39	40- 44	45- 49	50- 54	55- 59	60- 64	65+
ČR	1980	0,1	2,6	5,3	7,0	8,4	8,5	8,6	8,2	7,5	6,3	4,0
	1991	0,1	3,2	7,0	9,6	11,7	12,7	12,4	10,3	9,1	8,3	5,5
	2001	0,0	1,5	7,8	13,9	16,0	17,0	17,2	15,5	13,2	10,3	7,4
	2007	0,0	0,6	4,2	11,4	19,4	22,5	21,7	19,9	17,2	14,3	8,5
Francie	1970	0,1	0,5	1,6	2,2	2,9	3,4	4,1	4,9	4,6	3,9	2,5
	1985	0,0	0,9	4,2	7,0	8,1	7,9	6,6	5,8	4,8	4,4	3,3
	1999	0,1	0,2	1,6	5,1	9,2	12,6	14,4	13,8	11,5	8,3	4,6
	2006	0,0	0,3	2,0	5,3	9,0	12,8	15,9	16,8	15,7	13,3	6,1
Německo	1990	0,0	1,1	4,4	7,4	9,6	10,8	10,7	8,6	6,8	5,9	4,5
	1994	0,0	0,6	3,4	6,9	9,2	10,9	11,4	10,4	8,2	6,4	4,7
	2001	0,0	0,4	2,9	6,3	9,6	10,9	11,4	10,7	10,1	8,2	4,9
	2006	0,0	0,4	2,9	6,9	10,7	14,4	15,6	14,6	13,1	11,5	6,8
Španělsko	1970	0,0	0,1	0,2	0,4	0,5	0,6	0,7	0,7	0,7	0,6	0,4
	1981	0,2	0,7	1,3	1,5	1,4	1,4	1,3	1,2	1,2	1,1	0,7
	1991	0,0	0,1	0,5	1,3	1,5	1,4	1,0	0,8	0,5	0,4	0,1
	2001	0,1	0,5	2,2	4,8	6,9	8,1	8,0	6,5			
Švédsko	1985	0,0	0,7	4,0	8,2	13,1	16,8	17,2	15,1	12,4	10,4	6,5
	1995	0,0	0,6	3,5	7,4	11,2	15,1	18,9	20,5	18,9	16,1	9,2
	2002	0,0	0,5	2,6	6,9	11,8	15,9	19,0	20,8	21,8	20,4	11,8
	2006	0,0	0,6	2,3	5,4	10,4	15,6	19,4	20,8	21,7	21,8	13,8
Sp. království	1971	0,0	0,5	1,6	2,2	2,5	2,2	2,2	2,0	1,9	1,6	0,7
	1981	0,0	1,7	5,3	6,5	7,0	6,9	5,9	4,7	3,9	3,4	1,8
	1991	0,1	1,5	6,0	9,9	11,8	12,2	11,6	10,1	8,1	6,2	3,1
	2001	0,1	0,3	2,0	5,3	8,3	10,6	11,5	11,4	10,7	9,6	4,8

Zdroj: UNSC – WMD 2008

Příloha č. 6: Podíl rozvedených mužů dle věkových skupin v datově dostupných letech, vybrané země

		15- 19	20- 24	25- 29	30- 34	35- 39	40- 44	45- 49	50- 54	55- 59	60- 64	65+
ČR	1980	0,0	1,0	3,6	5,5	6,5	6,8	6,7	6,3	5,7	5,1	3,4
	1991	0,0	1,3	4,4	7,2	9,5	10,7	10,6	9,0	7,5	6,2	4,2
	2001	0,0	0,5	4,4	10,3	12,9	14,6	15,3	14,2	11,8	8,7	5,3
	2007	0,0	0,2	2,1	7,7	14,9	19,0	19,6	18,7	15,9	12,4	6,2
Francie	1970	0,0	0,1	0,9	1,5	2,0	2,6	3,1	3,6	3,8	3,4	2,3
	1985	0,0	0,2	2,5	5,2	6,2	6,3	5,3	4,5	3,9	3,3	2,4
	1999	0,0	0,1	0,7	3,0	6,3	9,7	11,5	11,4	9,6	7,2	3,8
	2006	0,0	0,1	1,0	3,7	7,2	10,3	13,2	14,1	12,9	10,9	5,4
Německo	1990	0,0	0,4	2,8	5,9	7,9	8,8	9,1	7,6	5,8	4,2	2,6
	1994	0,0	0,2	1,9	5,2	7,9	9,2	9,7	9,0	7,1	5,1	2,9
	2001	0,0	0,0	1,2	3,9	6,4	8,7	9,8	8,9	8,2	5,9	3,2
	2006	0,0	0,1	1,4	4,7	8,5	12,2	14,7	14,3	12,6	10,5	5,7
Španělsko	1970	0,0	0,0	0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5
	1981	0,1	0,4	0,7	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8
	1991	0,0	0,1	0,6	1,3	1,7	1,5	1,3	1,2	0,8	0,7	0,4
	2001	0,0	0,1	1,0	2,5	4,7	5,6	5,9	5,2			
Švédsko	1985	0,0	0,2	1,8	5,4	9,6	13,6	15,6	14,4	12,2	9,5	5,8
	1995	0,0	0,2	1,7	4,8	8,3	11,7	15,0	17,4	17,6	15,0	8,6
	2002	0,0	0,2	1,1	3,9	8,4	12,3	15,4	17,4	18,6	18,4	11,2
	2006	0,0	0,2	1,1	3,0	6,8	11,6	15,4	17,7	18,5	18,5	13,1
Sp. království	1971	0,0	0,2	0,9	1,7	1,5	1,7	1,5	1,5	1,2	1,2	0,6
	1981	0,0	0,6	3,1	4,6	5,0	5,1	4,7	4,0	3,2	2,6	1,6
	1991	0,0	0,5	3,3	6,8	8,8	9,5	9,3	8,7	7,2	5,6	3,0
	2001	0,1	0,1	0,9	2,9	5,0	7,1	8,3	8,5	8,1	7,4	4,2

Zdroj: UNSC – WMD 2008

Příloha č. 7: Úhrn redukováných měř rozvodovosti, 1990–2010, vybrané země

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
ČR	38	34	33	35	37	38	42	42	43	32
Francie	32	33	33	35	36	38	38	38	38	39
Německo	29	26	26	30	32	33	35	38	39	39
Španělsko	10	12	12	13	14	15	15	15	15	16
Švédsko	44	45	48	48	50	52	50	51	51	53
Spoj. království	42	44	42	44	43	43	44	42	43	42

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ČR	41	45	46	48	49	47	48	48	49	47	50
Francie	38	38	39	43	45	52	47	46	45	45	43
Německo	41	42	40	42	42	40	39	38	39	38	39
Španělsko	16	17	18	20	23	32	57	58	51	46	48
Švédsko	55	54	55	53	51	51	51	52	53	53	56
Spoj. království	42	43	45	47	47	45	43	42	41	42	42

Zdroj: DY 2003, Eurostat, ČSÚ, INSEE, FSOG, ONS, vlastní výpočty

Příloha č. 8: Úhrnná prvosňatečnost žen a průměrný věk žen při prvním sňatku, 1990 a 2010, evropské země

Země	1990		2010	
	ÚP	PV	ÚP	PV
Belgie	72	24,5	44	28,9
Bulharsko	87	21,4	43	26,5
ČR	102	21,5	47	29,4
Dánsko	60	27,6	66	30,4
Finsko	58	26,5	69	29,7
Francie	56	25,6	48	30,0
Itálie	69	25,6	52	29,9
Maďarsko	77	21,5	39	28,1
Německo	64	25,5	56	29,5
Nizozemí	66	25,9	52	29,4
Norsko	55	26,2	49	30,4
Polsko	90	21,7	67	25,9
Portugalsko	84	24,2	47	28,0
Rakousko	58	25,1	48	32,3
Řecko	72	23,8	67	29,0
Slovensko	96	22,7	52	27,0
Španělsko	69	25,5	41	30,5
Švédsko	55	27,5	63	31,7
S. království	62	25,2	42	29,9

Poznámka: * rok 2009

Zdroj: RDD 1998, 2004, Eurostat, vlastní výpočty

Příloha č. 9: Hrubá míra rozvodovosti, 1990 a 2010, evropské země

Země	1990	2010
Belgie	2,0	2,7
Bulharsko	1,3	1,5
ČR	3,1	2,9
Dánsko	2,7	2,6
Finsko	2,6	2,5
Francie	1,9	2,1
Itálie	0,5	0,9
Maďarsko	2,4	2,4
Německo	1,9	2,3
Nizozemí	1,9	2,0
Norsko	2,4	2,1
Polsko	1,1	1,6
Portugalsko	0,9	2,6
Rakousko	2,1	2,1
Řecko	0,6	1,2
Slovensko	1,7	2,2
Španělsko	0,6	2,2
Švédsko	2,3	2,5
S. království	2,7	2,1

Zdroj: Eurostat

Příloha č. 10: Ekonomická aktivita mužů a žen, 1997, 2010, evropské země

Země	Muži		Ženy	
	1997	2010	1997	2010
Belgie	72,2	73,4	52,9	61,8
Bulharsko		70,8		62,3
ČR	80,0	78,6	63,4	61,5
Dánsko	85,2	82,6	74,2	76,0
Finsko	75,8	76,4	69,8	72,5
Francie	75,3	74,9	61,1	66,1
Itálie	73,3	73,3	43,7	51,1
Maďarsko	66,0	68,3	48,6	56,7
Německo	79,3	82,3	61,8	70,8
Nizozemí	81,4	83,7	61,3	72,6
Norsko	84,7	80,6	75,4	75,5
Polsko	73,1	72,4	59,5	59,0
Portugalsko	76,7	78,2	60,3	69,9
Rakousko	80,0	80,9	61,8	69,3
Řecko	76,9	78,9	46,0	57,6
Slovensko		76,1		61,3
Španělsko	76,5	80,7	47,9	65,9
Švédsko	78,6	81,9	74,1	76,2
Sp. království	83,1	81,7	66,9	69,4

Poznámka: Data za Bulharsko a Polsko nebyla za rok 1997 k dispozici

Zdroj: Eurostat

Příloha č. 11: Podíl pracujících na částečný úvazek, 1990, 2010, evropské země

Země	Muži		Ženy	
	1990	2010	1990	2010
Belgie	1,9	8,4	25,9	42,1
Bulharsko		2,0		2,4
ČR	2,3	2,2	9,7	9,1
Dánsko	9,6	14,0	37,9	38,1
Finsko	7,5	8,9	15,5	19,0
Francie	3,1	6,4	23,6	30,0
Itálie	2,2	5,1	9,4	29,0
Maďarsko	1,7	3,6	4,1	7,6
Německo	2,3	8,7	33,6	45,0
Nizozemí	14,2	24,2	59,4	76,2
Norsko	9,3	14,3	47,7	42,4
Polsko	7,1	5,0	11,9	10,8
Portugalsko	2,4	4,9	8,6	12,3
Rakousko	3,3	7,8	26,4	43,3
Řecko	1,9	3,4	6,9	10,2
Slovensko	1,0	2,6	3,6	5,2
Španělsko	1,5	5,2	11,9	23,1
Švédsko	9,3	12,7	43,0	40,3
Sp. království	4,0	11,0	42,6	42,4

Poznámka: Data za ČR, Finsko, Maďarsko, Polsko, Rakousko, Slovensko a Švédsko uvedena za rok 1995, data za Bulharsko a Polsko nebyla k dispozici

Zdroj: Eurostat

Příloha č. 12: Podíl dětí navštěvujících zařízení péče o děti, 2010, evropské země

Země	Děti mladší 3 let			Děti starší 3 let		
	0 hodin	1-29 hodin	více než 30 h.	0 hodin	1-29 hodin	více než 30 h.
Belgie	65	16	19	1	36	63
Bulharsko	93	1	6	46	4	50
ČR	97	2	1	29	32	39
Dánsko	23	10	67	10	15	75
Finsko	72	8	20	23	21	56
Francie	58	17	25	6	47	47
Itálie	78	6	16	13	17	70
Maďarsko	91	1	8	21	14	65
Německo	80	7	13	8	46	46
Nizozemí	50	44	6	9	76	15
Norsko	52	10	38	19	15	66
Polsko	98	0	2	58	10	32
Portugalsko	63	5	32	21	11	68
Rakousko	91	6	3	17	58	25
Řecko	92	3	5	31	46	23
Slovensko	97	0	3	28	8	64
Španělsko	62	20	18	5	45	50
Švédsko	49	18	33	6	29	65
Sp. království	65	31	4	10	67	23

Zdroj: Eurostat